ئایین و قۆرخکردنی حەقیقەت

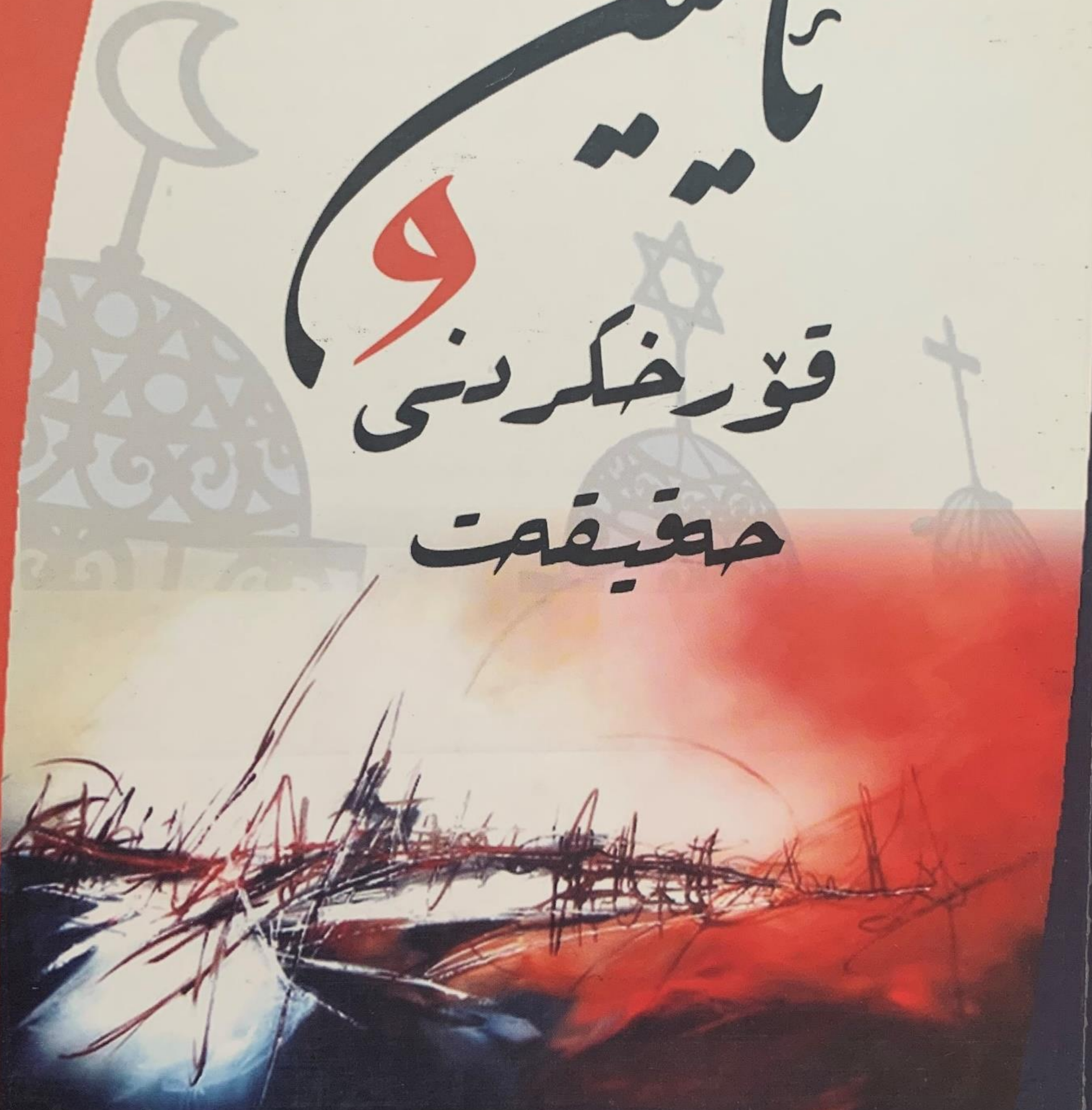

نوسینی : واسق غازی

وەرگێرانی: زێبارعەزیزخان مهاجیر

پێداچوونەوەی : مەسعود عبدالخالق

ئايين

و

قۆرخكردنی حەقیقەت

بسم الله الرحمن الرحيم

ناسنامەی کتێب

ناوی کتێب : ئایین و قۆرخکردنی حەقیقەت

نووسینی : واسق غازی

پێداچوونەوەی : مسعود عبدالخالق

وەرگێڕانی : زنبار عەزیزخان م. لمحیر

بابەت : ئایینی

دیزاین : محمد حسێن خەتی

بەرگ :

چاپ : یەکەم - هەولێر - ٢٠١٦

نرخ :

بڵاوکراوەی : کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی

کتێبخانەی
حاجی قادری کۆیی
دیزاین - چاپکردن - بڵاوکردنەوە
٠٦٦ ٢٢٢٣٨٦٨
٠٦٦ ٢٦٤٨٩٠٧
عێراق - کوردستان - هەولێر

مافی چاپ پارێزراوە

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (٢٣٥) ی ساڵی (٢٠١٦)ی پێدراوە

Mdmaktaba@gmail.com

ئایین و قۆرغکردنی حەقیقەت

چەند ڕا و بۆچوونێک لەبارەی ڕەخنەگرتن لە بیرکردنەوە و ڕەفتاری ئایینی

نووسینی: واسق غازی

بەکوردی کردنی: زنبار عەزیزخان مهاجیر

پێداچوونەوەی: مەسعود عبدالخالق

کوردستان - ٢٠١٦

پێشکەشە:

بەوانەی پرسیار دەکەن لەبارەی مانای حەقیقەت و ڕاستی؛ هەوڵ و کۆشش دەکەن بۆ پەیی بردن بە لق و پۆپەکانی.... بەوانەش کە بڕوایان وایە حەقیقەت قۆرخ ناکرێ، بەڵکو موڵکی هەمووانە... ئەوانەی پێیان وایە دانایی و دادگەری هەیە لە پاڵ فرە ئاینی، ئاینێك نییە لێرەدا ڕاستی قۆرخ بکات... بەوانەی ڕێز دەگرن لە گشت ئاینەکان و دەیانەوێ هەموو ئاینەکانیش ڕێزیان لێ بگرن... ئەوانەش باوەڕیان وایە بیرۆکەی قۆرخ کردنی حەقیقەت، سەر و لوتکەی گشت تووند و تیژی و دەمارگیری و تاوان و هەڵەیەکە.

ئەم کتێبە پێشکەشی گشت ئەوانە دەکەم.

ناوەڕۆك

بابەت	لاپەڕە
پرسیارێك	٨
پێداچوونەوە و هەڵسەنگاندن، لەلایەن (مسعود عبدالخالق)	٩
پێشەکی وەرگێڕ	٢٥
پێشەکی نووسەر	٢٦
بەشی یەکەم: لەبارەی ئایین و دینداریەوە	٣٤
سەبارەت بە مانای ئایین و دینداری	٣٥
ڕەخنەگرتن لە بیرۆکەی پیرۆز	٤٨
ئاینی (سەلامەت موسا)	٦٦
بەشی دووەم: ئایین و پەنهانکوشتنی مرۆڤ	٧٠
بەناوی خواوە دەکوژن	٧١
تاوانەکانی بیروباوەڕی ئاینی	٧٧
تۆڵستۆی و مەسیحییەت	٨٣

ژیان لە پێناوی خوادا ٩١
بەشی سێیەم: دەربارەی ڕەخنەگرتن لە پیاوانی ئاینی و دینداران ٩٦
ئایین چاکە قۆرخ ناکات ٩٩
پیاوانی ئایین و زانست ١٠٩
دیکتاتۆریەتی پیاوانی ئاینی ١٢٠
عەلمانیەکان و پیاوانی ئاینی ١٢٧
موسڵمانان بەندکراوی مێژوون ١٣١
مزگەوتە هاندەرەکان ١٤٠
دینداری ئەوانەی تەندروستیان باشە و ئەوانەی نەخۆشن ١٥١
گفتوگۆیەك لەبارەی ئایین و دینداریەوە ١٥٨
بەشی چوارەم: فەتوا و ئافرەتیش مرۆڤە ١٦٥
پیاوانی ئایین و فەتوا ١٦٦
فەتوایە سێکسییەکان ١٧١
سێ هەڵوێست لەبەرامبەر ئافرەتەوە ١٨٢
سەرداپۆشین و شەرم ١٨٦
بەشی پێنجەم: ئیسلامی نوێ... نیشانە و ڕابەرەکانی ١٩٩

ئیسلامی نوێ	٢٠٠
ئایین و دینداری لە دیدی عەبدولکەریم سروشەوە	٢١٤
قومنی و پەیوەندی ئایین بە کەلەپورەوە	٢١٧
عەشماوی و پەیوەندی ئایین بە سیاسەتەوە	٢٣٤
ئەبو زەید و گوتاری ئاینی	٢٤٤
عەلی وەردی و پەیوەندی ئایین بە کۆمەڵگەوە	٢٦٠
چەند کۆسپێکی سەر ڕێگەی ئیسلامی نوێ	٢٦٧
کۆتایی	٢٧٣

پرسیارێك

ناكرێ هزر دەستی بەسەردا بگیرێ، ئەستەمە بیروباوەڕ بەند بكرێ، توندوتیژی تەنها توندوتیژی بەرهەم دەهێنێ، ئایا بەزەیی و ڕەحم بەخۆمان نەكەین، تا شایستەی میهرەبانی خوا بین، ئەوانی دیكەش زیاتر بەزەییان پێماندا بێتەوە؟

(تاها حوسێن، ساڵی ١٩٧٣)

پێداچوونەوەو هەڵسەنگاندن

(الدین واحتکار الحقیقە) کتێبەکە بە عەرەبی دەرچووە تیایدا بە ووردی باسی لەو هەموو هەڵەو هۆکارانەی دواکەوتنی جیهانی ئیسلامی دەکا ، پرۆژەی کتێبی (حاجی قادری کۆیی) پێ ی باش بووە خوێنەری کورد لەو زانیارییانە بێ بەش نەبن ، هەڵساوە بە وەرگێڕانی و ئەو کارەشی بە (زێبار عەزیز خان) سپاردووە ئەویش وەرگێڕانەکی زۆر سەرکەوتووانەی بۆ کردووە ، سروشتی وەرگێڕان هەر ئەوە نیە لە هەردوو زمانی وەرگێڕان شارەزابیت ، بەڵکو دەبێ لە بابەتەکەشی باش قووڵ بییەوە ، (وەرگێر) لە هەردوو ئاستدا بە سەرکەوتوویی لێ ی دەرچووە ، بەڵام بابەتەکە خۆی زۆر هەستیارە ، هەڵبەتە لەگەڵ زۆربەی ئەو بابەتانەی نووسەری کتێبی (الدین واحکتار الحقیقە) داین ، گرنگە ئەو بابەتانە ببیتە مادەی گفت و گۆی ڕەوشەن بیران و نووسەرو مامۆستای ئایینی کوردستانم ، بەڵام لەگەڵ زۆر لای نووسەر نیم لە بۆچوونەکانی ، لە دەست نیشان کردن و وەسف و عنوان و ... زۆر لای تر .
زۆر بە کورتی هەڵسەنگاندنێك و خوێندنەوەیەکی بۆ دەکەین .

هەڵبەتە هەڵسەنگاندن مانای هەردوو دیوی سەلبی و ئیجابی دەگرێتەوە ، تەقەلای نووسەرو وەرگێڕو پرۆژەی (حاجی قادری کۆیی)یش زۆر بە گرنگ

دەنرخێنین ، لەوەش گرنگتر هەوڵی هەموومان ئەوەیە ئیجابیەکانی ئەو کتێبە بگەیەنینە خوێنەرانی کوردو سەلبیاتەکانیشی دەرخەین :

ئیجابیاتی : ئەوەی کەمێك شارەزایی هەبێت بە ڕوونی هەست بەوە دەکات جیهانی ئیسلامی لە بارودۆخێکی زۆر دواکەوتوون لەچاو پێشکەوتنی جیهان ، سەرەڕای ئەو دواکەوتنە دیمەنیشی زۆر ناشیرین بووە لەبارەی کاری دژ بەم مرۆڤانە بەناوی ئایین ، ئەم بارودۆخە زیاتر جیهانی عەرەبی بەتایبەتر دەگرێتەوە نەك هەموو میللەتانی ئیسلام .

ئێمە چارەمان نییە ئەم بارودۆخە دواکەوتەییەی جیهانی ئیسلامی لە نێوان ئایین و ئایینپەروەران هەر دەکەوێتە ئەستۆی ئایین پەروەران ، نەك ئایین ، ئایین بەمانای دەق و پەیامەکانی خوایی ، کە قوڕئان و فەرموودە ڕاستەقینەکان دەگرێتەوە ، هەرچی کارو فکری ئایین پەروەرانیشە ئەوا فیقهو فکرو عەقیدەو ... هەموو ئەوانە دەگرێتەوە کە تێگەیشتنی ئاینین ، واتە ئایین و تێگەیشتنی ئایینی لێك جیایە ، لەو کتێبەش دەیەوێ پێت بڵێ فقهو فکری ئیسلامی و عەقیدەی ئیسلامی خودی ئایین نیە ، بەڵکو تێگەیشتنە لە ئایین ، دەکرێ ئەو تێگەیشتنە سەلامەت بێت ، دەشکرێت هەڵەو پەڵەو زێدەڕەوی بێت .

یەکێ لە هۆکارەکانی دواکەوتن ئەوەیە فقهو فکرو خودی ئایین تێکەڵ کراوە ، هەموویان بە سەوابت و پیرۆز وەردەگیرێ ، لەکاتێکدا فقهو مەزهەب و تایفەو تێگەیشتنی بەشەری بۆ ئایین ، ئایین نیە ، تێگەیشتنێکە بۆ سەردەمی خۆی ، تێگەیشتن بەپێ ی بارودۆخی کۆمەڵایەتی سەردەمی خۆی ، کاتێ سەردەم و کۆمەڵگە دەگۆڕێت زۆربەی ئەو تێگەیشتنە ئێکسپایەر دەبێت ، بەڵام ئایین هەر سەوزو زیندوو و نەمرە ، بۆیە تێگەیشتنێکی نوێ ی دەوێ ، ئەو پرۆسەیە پێ ی دەووترێ (نوێ کردنەوە —تجدید) یان جاریش وایە پێ ی دەووترێت (چاکسازی) کەواتە نوێ کردنەوەو چاکسازی لە ئایین ناکرێت ، لە تێگەیشتنی ئایینی دەکرێت ، لە فقهو فکرو عەقیدەو ... هتد ، ئەوەیان نەکراوە ، لەو کتێبە هەوڵدراوە ئەو مەیدانە داخراوە بکاتەوە ، دەربازێك بۆ ئەو هەموو قەیرانە بێنێتەوە ، بەهۆی چارەسەرکردنی ئەو پرس و دۆسیانەی خوارەوە :

١) هەوڵیداوە هەر سێ چەمکی (ئایین و ئاییندار و ئاینگەرا) لێك جیا بکاتەوە ، ئەو لەو عنوانە زۆر سەرکەووتوانانە بووە بەڵام لە ناوەڕۆك تەقەلای باشیداوە بۆ ئەوەی هۆکاری دواکەوتن بخاتە ئەستۆی پۆلەکانی دوو و سێ ، هەتا لەوانەشی لێك جوودا کردنەوەیەکی کردووە لە نێوان (ئایندارو ئاینگەرا) .

نووسەر پێ ی وایە نابێت لە ئایین گومان بکەی ، بەلاّم لە بەرهەمی ئایینداران گومان وەك منهج پێویستە کە بزوێنەری فکرو زانستە ، دەشلێت مەرج نیە ئایینداری باب و باپیرانمان و (سەلەفی پێشوو) ئاینداریيەکی ڕاستەقینە بێت ، ئەو وای نووسیە کە (ئاینی باب و باپیران) لە ڕاستیدا واباش بوو بیگۆتبایە ئاینداری باب و باپیران ، بەلاّم مەبەستەکەی دیارە لەگەڵ ئاینداریّتی لەگەڵ فقهیەتی ، نەك لەگەڵ خودی ئاینەکە ، لەو ڕووەوە دەبێ خوێنەر ئاگادار بێت لە زۆر شوێن لەو هەڵەدا چووە .

٢) باسی لە بیروبۆچوونی پێشینە کردووەو پێ ی وایە بە هەڵە بە پیرۆزی بزانین ئەو پێ ی وایە (٥) پیرۆزی ڕێزکراوە پێکەوە (پیرۆزی دەق — پیرۆزی پیاوانی ئایینی — پیرۆزی شوێنە ئایینییەکان — پیرۆزی ئەوقاف — پیرۆزی یادە ئایینییەکان) ئەو پێ ی وایە هەموویان پیرۆز نین ، کاتی هەموو ئەوانە پیرۆز دەکرێ زانست و زانیاری دەوەستێ و ستەم دیکتاتۆریش دێتە کایەوە ، ئەو پێ ی وایە دەقی ئایینیش پیرۆزە بۆ شوێن کەوتوانی ناکرێ دەقی ئایینی یەهودی بۆ غەیرە یەهودی بە پیرۆز بکەی ، هەروەهاش دەقی ئایینی ئیسلامی بۆ غەیرە ئیسلامیش .. ئەگەر وات کرد مانای لێبوردەیی و ئازادیت نەزانی ، مانای لە ئایینی خۆشت نەگەیشتی .

٣) دێتە سەر بابەتێکی گرنگ بەناوی (ئایین و کوشتنی مرۆڤ) ئەو پێ ی وایە ئایین بۆ خزمەتی مرۆڤایەتی هاتووە ، ناکرێ مرۆڤ بکوژی لە پێناو ئاییندا ، ئایین پێویستی بە خوێن ڕشتن نیە ، بەو بەلای ئەوەدا نەهاتووە بڵێین لە ئەسڵدا ئایین دژی ستەم و زوڵم هاتووە ، نەك بۆ کوشتن و جینۆسایدی غەیرە دین ، کافر ، مەسیحی ... وەك ئێستا نەك غەیرە دین ، بەڵکو غەیرە مەزهەبیش دەکوژێ .

٤) لە بەشێکی تر باس لەوە دەکات هەموو ئاین و مەزهەبەکان تەنها خۆیان پێ ڕاستە ، خۆشیان پێ بەهەشتی و خواییە ، باقیەکەی تر بە ناڕاست و نەفام و جەهەنەمی هەژمار دەکەن ، ئەوەش نا تەبایی ئایینی دەخولقێنێ ، لەکاتێکدا ڕاستی ئەوەیە مرۆڤەکان هەموو براین.

٥) باسی لە فەرهەنگی ژیان و ژیان و مردن دەکات توندڕەوی ئایینی ئەوەندەی هۆشیاری مردنی هەیە ئەوەندە فەرهەنگ و هۆشیاری ژیانی نیە .

زۆر جار لە گوتاری هەینیش گوێمان لێ دەبێت کەوا کارەساتێك هات هەموومان دەمرین ، زیاتر باسی مردنە نەك ژیان لەکاتێکدا خودای گەورە ئێمەی بۆ ژیان ناردووە ، ئەو پێ ی وایە فەرهەنگ و هۆشیاری مردن و ناسەرچاوەکەی ئایین نیە ، بەڵکو ئاینپەروەرانن.

٦) باسی لە پیاوانی ئاینی و زانست دەکات ، پێ ی وایە کێشەیان ئەوەیە کەمتر سەرقاڵی توێژینەوەی زانستی و داهێنان و تەکنیکن ، بەڵکو لەناو شارستانییەکن هەمووی لە دروست کراوی غەیرە ئیسلامیە ، کەچی بەدژواریش باسیان دەکەن ، بەو شێوەیە پیاوانی ئایینی لە بێ زانستیا پەنا بۆ دوا ڕۆژو (مهدی) و (عیسا) و ڕزگارکەرێك بۆ مردنیان ببا ، پێشی وایە بەو دۆخە زانستەی پیاوانی ئایینی سەرەنجامێکی لۆژیکیە کە دیکتاتۆرو خۆویست بن ، باوەڕیان بە دیالۆگ و بەڵگەی زانستی نەبێت ، بەهەمان شێوە دەبێتە دیلی مێژوو و ڕابووردوو بێ ئەوەی زانیاری سەردەمی هەبێت ، بۆیەش زۆربەی ناکۆکی و کێشەکانیان مەرجەعیەکەی ڕابووردوە ، وەك کێشەی سوننەو شیعەو مەزهەبەکانی تر .

لەگەڵ زۆر بابەتی تری گرنگی لەو کتێبە باسی کردووەو خوێنەری بن بە ڕێگای تایبەتی خۆت بێ ئەوەی خۆت ڕادەستی تەواوی بۆچوونەکانی بکەی .

هەندێ ڕاست کردنەوەی بۆ ئەو کتێبە :

دوای خوێندنەوەیەکی سەرتاسەری بۆ ئەو کتێبە بە ڕوونی دەردەکەوێ کە نیازەکانی شکاندنی ئەو بەربەستانە لەبەرامبەر عەقڵی موسڵمانان ، دەیەوێ لەو قەیرانە ڕزگاری بکات ، ئەوەش تەقەلایەکی زۆر گەورەیە بێ کەم و کوڕی

نابێت ، پێش ئەوەی بچینە ناو بابەتەکانی و ڕاست کردنەوەی هەندێ زانیاری تر پێویستە بۆ ئەوەی خوێنەر بە سانایی لەو دۆگما فکرییەی دەرچێ کە دووچاری بووە ، وای کردووە کەسێکی دواکەوتوو و دابڕاو بێت لە کۆمەڵگەو لە شارستانی ، تەنانەت دابڕاوە لە ئاینە ئەسڵیەکەی خۆشی بێ ئەوەی هەست بەخۆی بکات ، گرنگترین ئەو خاڵانەش بریتیە لە :

١) ئەسڵی ئایین (هەموو ئایینەکان) بۆ خزمەتی مرۆڤایەتی هاتوون ، خودی ئایین (پەیام) پێویستی بە خزمەتی مرۆڤ نیە ، خۆی گەورەیە ، تەواوە ، موتلەقە ، لەوەوە بنەمای تۆبزی نیە لە ئایین ئەگەر تۆبزی هەبوو ئەوا ئایین پێویستی بە مرۆڤە ..؟؟؟ بۆیە پێویست ناکات خوێن ڕشتن و ئەزیەت دانی خەڵکی بکەی لەو پێناوە ، بەڵکو ئەو کارە بکە دژی ستەم و زوڵم ، خودی ئایینیش کێشەی لەگەڵ زوڵم و ستەم هەیە نەك لەگەڵ کافرو مولحیدو ... ، کافرێکی باش لە موسڵمانێکی ستەمکار باشترە ، (کافر عادل خير من مسلم الجائر) ئەوە ڕێسای (ابن طاوس)ە ، واتە بە ئاسایی دەردەکەوێ کە ئاین و مەزهەب و تایفەکان دەتوانن بەهۆی فراوانی ئاینەوە پێکەوە بژین ، دان بە بوونی یەکتر بهێنن ، مامی پێغەمبەرو هاوسەری پێغەمبەرێکی ترو باوکی پێغەمبەرێکی تر ... ئاینی تریان هەبوە

کەچی پێکەوەش ژیاون ، یارمەتیدەری یەکتریش بووینە بەرێزەوە ، بۆچی موسڵمانی ئێستا وا تووشی دەمارگیری بووە بەرامبەر ئایین و مەزهەبەکانی تر ، نابی کاردانەوەو کاری خەڵکی تر بکاتە پاساوی ئەو کارەی خۆی ئەگەر تەواو پابەندە بە ئایینەکەی خۆی ، تەنانەت بەرامبەر هەندێ مەزاهیبی ئیسلامیش ، کوا لەناو حزبەکانی شیعە سونەیەکی تێدا بێت ، کوا لەناو حیزبە ئیسلامیە سونیەکان شیعەیەکی تێدا بێت ، کوا جێ ی خەڵکی تری غەیرە دین ، ئەو بۆچوونانە لە مەزهەبیش بچووکترە دێتە خوارەوە بۆ تایفی ، ئینجا دەمارگیری و ئینجا ناکۆکی و خوێن ڕشتن ، لەدوای ئەو هەنگاوە سەقەتانە دێت دروشمی (ئیسلام و چارەیە بۆ هەموو کێشەکانی جیهان) دەدات بەر گوێ ی جیهان ، ئەوانیش بە خێرایی وەڵامیان دەدەنەوەو دەڵێن ئەگەر ڕاستە (ئیسلام چارەیە) با چارەی کێشەکانی ناوەخۆی مەزهەبیەکانی پێ چارەسەر بکرێت ، ئیتر دەم قوت دەوەستێ و ، لەکاتێکا دەبینین دوو ئایینی لێکجیای وەك مەسیحی و یەهودی هەستاو هەردوو کتابی ئینجیل و تەوراتیان لەناو یەك کتێب بەناوی (کتابی پیرۆز) کۆ کردۆتەوە ، یەکەمیان بەناوی (عهد الجدید) و دووەمیان بەناوی (عهد القدیم) ، کەچی لەناو موسڵمانان چەند مەزهەبێکی یەك ئایین ئاوایان پێ ناکرێ .

٢) مەزهەب و تایفەو فقهو عەقیدەو تفسیرو فکری ئیسلامی ... هەمووی تێگەیشتنە لە ئایین نەك خودی ئایین ، دەکرێ ئەو وا لە ئایین گەیشتبێ دەکرێ ئێستا بە جۆرێکی تر ، مادام ئەو تێگەیشتنەش بەشێکە لە علومی بەشەری ئەوا پەیوەندیدار دەبێ بە علومی فیزیاو کیمیاو بیرکاری و فەلسەفەو زانستی سیاسی و کۆمەلایەتی و ئابووری ، ئیتر لەگەڵ گەشەی ئەو زانیاریانە گەشەی (فقهو عقیدەو فکری ئیسلامی) پێویستی بە نوێ بوونەوەو دارِشتنەوە دەبێت ، ئەوەی نەگۆڕو سابتە دەقەکانی ئاینە ، چونکە ئەوانە نە کۆن دەبن نە دەمرن نە دەگۆڕێن ... بەلام فقهو عەقیدەو تەفسیر کۆن دەبن ، بۆیە زۆر ئاساییە ئەو زانایانەی لەو سەردەمە زۆر زیاتر لە ئایین گەیشتبن لە زانایانی کۆن ، ئەوە نوقستانی نیە ئەوە یاسای گەشەکردنی عەقڵی مرۆڤە ، نابێ و ناکرێ زانای دوێنێ لە زانای ئەورۆ پڕ زانیاری تر بێت ، ناکرێ زانایانی سبەینێ لە ئەورۆ زیرەك ترو پڕ زانیاری تر نەبن ، ئەگەر تووشی دۆگما نەبین .

ئاساییە زانایانی ئێستا لە ئیمام و موفەسیرو سەرمەزهەبەکانی کۆن پڕ زانیاری تر بن ، ئەوە مانای ئەوە نیە ئیلغای مەزهەب و مێژوو و فقهو فەرمووده بکەین تەنها بلێین قورئان ، نەخێر ئەو مەبەستە نیە ، ئەو زاناو ئیمام و سەرمەزهەبانە پێگەی زانستییان بەهێز بووە ،

خزمەتی خۆیان کردووە بۆ سەردەمی خۆیان کردووە ، ڕاو فتواکانیان بەپێ ی باری کۆمەلایەتی و سیاسی و ئابووری سەردەمی خۆیان بووە ، ئاساییە پڕ بێت لە هەڵە ، ئەوە ئاساییە بەلام ئەوەی ئێمە نا ئاساییە کە وا دەزانین هەموو ئەوانە پیرۆزن بواری دەستکاری و هەموارو پێداچوونەوە نەبێت ، ئەو نائاساییە وا بزانین ئەوە ئاینە ، وابزانین لەوانەمان زیرەکتر پڕ زانیاری تر بێ پەیدا نابێت .

ئەوانە کوشتنی عەقڵەو زیندانی ئاینیشە ، لەوەش سەرەنجامێکی لۆجیکییە کە کۆمەلگەیەکی دواکەوتووت پێشکەش بکات ، وەك ئەوەی ئێستا هەیە .

٣) هەموو ئەوانەی لە خالی دوو باس کرا ، بە هەموو مەزهەب و فکرو تەفسیر ناکاتە ٥٪ی ئایین ، ئایین بریتی یە لە هەموو بوونەوەرو گەردوون و سروشت و جهان و کۆمەلگەو هێشتا زیاتر ، کەچی مەزهەب و تەفسیرو فکرو فلسەفەکانمان دلۆپێکە لەدەریای ئایین ئایین ئەوەیە (لو كان البحر مدادا لكلمات ربی لنفدت البحر يتل ان تنفدوه) کەچی ئێمە هەلدەستین ئەو دەریایە بەجێ دەهێڵین خۆمان قەتیس دەکەین لەو دلۆپە ، ٩٥٪ بەجێ دەهێڵین خۆمان بچوك دەکەینەوە لەناو ٥٪و دەست دەکەین بە ململانێ ی مەزهەبی و تایفی و خوێنی لە پێناو دەڕێژین ، بەپێ ی ئەو ٥٪ حوکم لەسەر

مەزهەبەکان دەدەین ، سوننە ڕەفزی شیعە دەکا ، شیعەش بەو ٥٪ دەڵێتە سوننە ئیسلامی بەڵام ئیماندار نین . ئەوە چ غەفڵەتێکە ئەگەر شێتایەتیش نەبێت ، ئەرێ ئێمە لەدوارۆژ بە شریعەتی مەزهەب دادگای دەکرێین یان بە شریعەتی دین ، سەرمەزهەبەکانیشمان لەڕیزی ئێمە ڕادەوەستن چاوەڕێ ی دادگایی دەبن و وەك ئێمە زەندەقیان چووە ، دەشێ ئەتوو بچیە بەهەشت ئەو بۆ دۆزەخ ، دەشێ وانەبێ .

لەدوای ئەو کورتە ڕوون کردنەوانە ئێستا دەچینە نێوەڕۆکی کتێبەکە لەسەر هەندێ لایەنی هەڵوەستە دەکەین ، یان دوور وتر وای ڕاست دەکەینەوە کە خوێنەر بە باشی ئامانجەکانی ئەو کتێبەی (ئایین و قۆرخکاری) پێ هەرس بکرێت ، بەکورتی ئەو خاڵانەیە :

١) عنوانی کتێبەکە بریتی یە لە (ئایین و قۆرخکاری) ئەوە عنوانێکی دروست نییە ، چونکە ئایین قۆرخی ڕاستی ناکات ، بەڵکو خۆی ڕاستییە ، ئەوەی مەبەستیەتی نووسەر وەك لە خوێندنەوەی دوای دەردەکەوێ ، مەبەستی ئاینپەروەران و فقهو تەفسیرو مەزهەب و پیاوانی ئایینیە ، لەوانەشی بە موتلەقی نیە بەشێك وا دەکەن ، ئایین

دەڵێ من ڕاستم بەڵام ئەم ڕاستییە بەسەر بەشەریەت ناسەپێنێ بە تۆبزی .

لەوەوە بنەمای ئازادی و ئیختیار دەکەوێتە دەست مرۆڤ خۆی ، پاداشت و سزاو چارەنووسی لەدەستە خۆیتی ، سەبارەت بە (ڕاستی — حقیقە) خۆی لە شوێنی خۆی چ لە بوونەوەرو سروشت چ لە ئایین موتلەق و نەگۆڕە ، کەچی دێتە لای مرۆڤ دەبێتە نسبی و ڕێژەیی .

واتە لە کۆتاییدا هیچ مرۆڤ و لایەن و دام و دەزگایەك بانگێشەی هەلگرتنی ڕاستی موتلەق بکات ، دەبێ بڵێ بەشێکم لایە ، لێرەوە بناغەی پێویستی بوونی بەشەریەت بەرجەستە دەبێت ، پەیوەندییەکانی بەشەریەت لەسەر ئاستی دەڤەری و دەولی بناغەی دروست دەبێت ، کە پەیوەندییەکی برایەتی و هاریکاری و ئاشتیە نەك توندو تیژی و خوێناوی ، ئیمامی عەلی دەڵێت هەر یەکێکت بینی ئەوا (إما اخ لك في الدين او نظيرا لك في الخلق) .

٢) لە زۆر شوێنی تر باسی لە (اسلام جديد) ، (دين الصحيح) (دين العلمانى) (اصلاح الدينى) ئاوانیەو خۆشی مەبەستەکانی وانیە ، ئیسلامی نوێ و کۆن نیە ، ئاینی عەلمانیش نیە ، ئاینیش چاکساز ناکرێت ، ڕاست کردنەوەکە ئەوەیە (تێگەیشتنی ئیسلامی نوێ) دەبێت ، چاکسازی لە فقهی ئاینی نەك لە خودی ئاینی ، هەرچی

تێکەڵ کردنی عەلمانی و ئانییە ئاوا نابێت ، چونکە سیستەمی عەلمانی حەرام و حەلاڵ و ڕێگای ژیانی جیایە لەگەڵ ئایین ، ئەوەشی لای ئایین ئاساییە ، بەلام ئەوەی ئاسایی نیە تێکەڵی بکەی بەناوی (ئاینی عەلمانی) ئەوە نابێت ، هەر چەندە نوسەر مەبەستێکی تری هەیە ئەو عەلمانی بە کۆمەلگەی مەدەنی و جم و جوڵی دیموکراسی و ئازادی و دادگەری و مافی ئافرەت و مافی مرۆڤ ... ئەوانە کێشەیان نیە لەگەڵ ئایین ، تەنانەت کۆمەلگەی مەدەنی دەکرێ بڵێین قۆناغێکی نزیک ترە ئایین نەك لە کۆمەلگەی عەوامی عەشایری نامەدەنی ، ئەو خاڵە بە جوانی لێك نەکراوەتەوە .

٣) وەك پێویست پێناسەو ئەرکی ئایینی باس نەکردووە ، دەڵێت (دین حاجە عقلیە) هەرئەوەندە نیە ، ئەوە پێناسێکی سەرپێی لائیکیە ، ئەوەی یارمەتیدەری ئەو پێناسەشە خودی ئایین پەروەرانن لە جیهان ، بەشی زۆری ئەوەندە دەکەن ، ئەگینا لە بنەچەدا ئایین بۆ ئەوە هاتووە شاریتانی لێ بەرپا بکەی لەو زەمینە ، وەك وەبەرهێنان وایە لەگەڵ خودا بیکەی ، ئەو زەوی و یاساو ئامرازت بۆ تەرخان دەکات تۆش بیناو دەوڵەت و یاساو ژیانت لێ داوا دەکا ، بەلام بە دادگەری ، ئەوەی ئێستا دەیبینن لە زۆربەی زاناو دام و دەزگاکانە کەمتر ڕووی لەجێ بەجێ کردنی ئەو سەودا گەورەیە لەگەڵ خودا ، سەودای

بەرپاکردنی شارستانی ، کە پێویستی بەوە دەکا لە فقهو فکرو فلسفەو مەعریفەو زانست دەست پێ بکات ، زانستەکانی فیزیاو کیمیاو فەلەك و ئابووری و سیاسی و یاسایی و ... ئینجا تەکنیك و تەکنەلۆجیا و پیشەسازی و .. تاد .

جاران (دار الصناع و دار السفن و ...) تەکنەلۆجیا لە جیهانی ئیسلامی بوو ئێستا ئەو تەوەجوهە فقهیە کە دەیەوێ عەقل فەرامۆش بکات یان جار وایە تومەت باری بکات بە (عقلانی) و (قوول بوونەوەو) تا بەو ئەنجامەی ئێستا گەیشتن.

٤) باس لە ئایینی باو و باپیران کردووە ، تا ڕادەیەك بە سەلبی هەژمار کردووە ، لە ڕاستیدا ئەوەی باب و باپیرانمان لەسەری بووینە زیاتر فقه بووە ، لێرەوە وەسفەکەی ڕاست دەردەچێ ، ئێمە مەرج نیە لەسەر فقهی باب و باپیران بڕۆین ، بەلاّم خراپ نیە لەسەر ئاینی باپ و باپیران بڕۆین ، هەر چەندە خودی ئاینییش میراتی نیە ، ئەویش لە کۆمەڵە فاکتەرەکانی ئاسۆییە نەك ستونی ؟؟؟؟

٥) لە بەشێکی تر ڕەتی دەکاتەوە کە یاسای پیرۆز هەبێت و دەڵێت (لا یوجد قانون مقدس على الاطلاق —ص٣٨) دیسان ئەوە ڕاست کردنەوەی دەوێ ڕاست دەکا یاسای وەزعی پیرۆز نیە ، بەلاّم یاسای ڕاستەقینەی (خوایی) سروشتی و کۆمەلاّیەتی و بایۆلۆجی و ... . ئەو

پایەیەی هەیە ، وەسفی (یاسای تەواو) وەك وەسفی ڕاستیە نەگۆڕە ، ڕێژەی نیە ، سەروەری هەیە .... تاد .

٦) بەگرنگیەوە ڕایەکی سەلامە موسای تۆمار کردووە گوایە ئایینی هەردەم نیگەرانی بەردەوامە (قلق دائم ص٤٢) لەکاتێکدا دەقمان هەیە ڕێك پێچەوانە ، (الا بذکر الله تطمئن القلوب) .

٧) لە زۆربەی باسەکانی زۆر بەسەر (فەرهەنگی ژیانی) دا گۆتوە و دژی (فەرهەنگی مردن — ثقافة الموت) قسەی کردووە ، زۆریش سەرزەنشتی تیرۆرو توندو تیژی کردووە ، ئەوە ڕاست کردنەوەی دەوێ ، ڕاستە ئاشتی و تەبایی و دیالۆگ بنچینەی پێکەوە ژیانی تێکڕای مرۆڤایەتین و ئەسڵن لە ئایینیشدا ، بەڵام لە هەموو بارێك و لە هەموو دۆخێك توندو تیژی و ئیرهاب ڕەت ناکرێتەوە ، ئەگەر وڵاتت داگیر کرا ، ئەگەر ستەمێکی زۆرت لێکرا ، ئەگەر بە دیکتاتۆریانە مافت خورا ، ئەگەر جینۆساید کرای ئەوە گوناح نیە ئەتۆش بەرگری لەخۆت بکەی ، کاتێ (جمال پاشا)یان تیرۆر کرد لە ئەڵمانیا ، هەموو جیهان دەستخۆشیان لێ کرد ، تیرۆریش بوو .

٨) لە (ل٧٤) دێتە سەر باسی بەکارهێنانی ئایین بۆ هەڵبژاردن و کاری سیاسی و ئیداری حوکمی ، ئەو بە مەترسی هەژمار کردووە ، ئەوە مەترسی نیە ئاساییە حزب پشت بە مەدرەسەیەکی فکری و سیاسی

وەزعی ببەستێ ، خەڵکیش پشت بە ئایین ببەستێ بۆ هەڵبژاردن و حوکمداری ... ئەوە بۆ مەترسییە.

٩) لە (ل٨٧) دەگاتە سەرەنجامێك و دەڵێت گەورەترین دیموکراسی خواز لە گەردوون خودایە ... هەرچەندە ویستوویەتی وەسفێکی تری خودا بکا ، بەڵام وای بۆ چووە ، ئەوە ڕێك ڕای (موفتی کارلۆ) ..؟؟؟ لەبارەی دیموکراسی ئیجابی هەیەو سەلبی کاری خوای سەلبی تێدا نیە ..؟؟؟

١٠) زۆر جاریش نووسەر کەوتۆتە گشتاندنێك بۆ کۆمەڵگەی ئیسلام کەچی زیاتر ئەو سیفەتانە هی دنیای عەرەبە ، تایبەتە بە کەلتوورو عەقڵی عربی ، مەرج نیە ووتاربێژو بزوتنەوە ئیسلامیەکانی جیهانی ئیسلامی وەك ئەوەی عالمی عەربی بێت ، واتە گەنجی ئایینی هەمووی مەترسی نین لەسەر نیشتیمان ، تا ڕادەیەك ڕاستە جۆرێك لە دەمارگیری ناسیونالیزمی و کەلتووری بە موسڵمانی عەرەب دیارە (أزمه العقل العربی والمسلم ؟؟؟) .

١١) لەبارەی ئافرەت (ئەوە بخرێتە پێشەوە ...) لە نێوان قورئان و فقهدا ؟؟؟

بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

پێشەکی وەرگێڕ

حەقیقەت شتێکە گشت مرۆڤەکان هەوڵ دەدەن پێی بگەن، بەڵام دەستخستنی ئەم حەقیقەت و ڕاستییە ڕێژەییە، لە کەسێکەوە دەگۆڕێت بۆ کەسێکی تر، بە ڕێژەی زیاد و کەم، بۆیە مرۆڤ بۆی هەیە بڵێت و بانگەشەی ئەوە بکات حەقیقەتی لایە، بەڵام بۆی نییە بانگەشەی ئەوە بکات حەقیقەتی قۆرخ کردووە، بەو مانایەی تەنها ئەو لەسەر حەقە و ئەوانی تر هیچ تاڵەموێکیان لە حەق و ڕاستی لەلا نییە.

ئەم کتێبەی بەردەستمان کە لە زمانی عەرەبیەوە وەرمگێڕاوە بۆ سەر زمانی شیرینی کوردی، پێم وایە سوود و کەڵێکی دەبێت بۆ زیاتر کرانەوە و عەقڵ فراوان بوون. لەگەڵ ئەوەشدا مەرج نییە بەندە لەگەڵ گشت ڕا و بۆچوونەکانی نووسەردا بێ.

هیوای تەمەن درێژی و سەرکەوتن بۆ نووسەری بەڕێز دەخوازم، هیوادارم بەندە لەم کارەیدا توانیبێتی ڕەزامەندی خوا دەستبخات.

لە کۆتاییدا دەمەوێ سوپاسی ڕێزدار: "سەرهەنگ عبدالواحید" بکەم، کە ئەرکی پێداچوونەوە و هەڵەچنینی ئەم بەرهەمەی گرتەئەستۆ[1].

سەرکەوتن تەنها لە خواوەیە، هیوای سەرکەوتن بۆ هەموو لایەك.

زێبار عەزیزخان مهاجیر

---

(1) بۆ ڕاڤەی ئایەتەکانی قورئانی پیرۆز سوودم بینیوە لە: تەفسیری ئاسان بۆ تێگەیشتنی قورئان، نووسینی بورهان محمد أمین. (وەرگێڕ).

پێشەکی نووسەر

قۆرخکردنی حەقیقەت:

لەوانەیە بارودۆخە تاڵەکان، کە قورسایی خۆیان دەخەنە سەر تێکڕای گەلانی جیهان، ئەوەش کە لە نێوان هەر دوو جیهانی خۆرهەڵات و خۆرئاوادا ڕوودەدات، لە کێشمەکێش و ڕاکێشان، لەلای هەندێك کەسەوە بە ململانێ، لەلای هەندێکی ترەوە بە گفتوگۆ وەسف بکرێ، ئەمەش ئێمەی هانداوە بۆ نووسین سەبارەت بەم بابەتە، ئاسان نییە لە جیهانێکدا بژین، لەکاتێکدا هەر یەکە بانگەشەی ئەوە بکات، ئەو حەقیقەتی قۆرخ کردووە، ئەوانی تریش تەنها گومڕاییان هەیە، بەهەشت موڵکی ئەوان و دۆزەخەیش موڵکی ئەوانی ترە.

بە کورتی بابەتی ئەم کتێبە، بریتییە لە ڕەخنەگرتن لە بیرۆکەی قۆرخکرانی حەقیقەت لەلایەن ئاینەوە، ئەمەش ئەو بیرۆکەیەیە ژمارەیەك لە پیاوانی ئاینی و پۆلێك لەو دیندرانەی شوێنیان کەوتوون ڕەواجی پێدەدەن، سەرباری ژمارەیەك لە پیاوانی ئاینی سیاسی، چ جولەکە یان مەسیحی یاخود موسڵمان یان جگە لەوانە بن. لەوانەیە تاوتوێ کردنی ئەم بابەتە کارێکی مەترسیدار و سەخت بێ لە هەمان کاتدا، چونکە پەیوەندی هەیە بە تێڕوانینە جێماوەکان لەبارەی ئایین، کە گۆڕین و دەستکاری

کردنیان سەختە، چونکە ڕەگیان داکوتاوە لە ناخ و دەروونەکان و گەلان لەسەری ڕاهاتوون. ئایین لە کۆمەڵگە جیاوازەکاندا، هەردەم گوزارشت ناکەن لە هزر و بیروباوەڕ، بەڵکو زۆربەی جاران گوزارشت لە داب و نەریت و دروشم دەکەن، بەو مانایەی هەردەم بەستراوە نییە بە عەقڵ و لۆژیکەوە، بەڵکو بە هەست و سۆزەوە وابەستەیە، ئەمەش خەڵك پاڵ دەنێ بۆ ئەوەی گشت ئەو شتانە ڕەت بکەنەوە، کە دەکرێ متمانە لەق بکەن بەم داب و نەریت و دروشمانە.

کێشەی مەزن لە بیرۆکەی قۆرخکردنی حەقیقەت لەلایەن ئاینەوە، ئەوەیە سەردەکێشێ بۆ چەند قۆرخکاریەکی تر، لەوانە: قۆرخکردنی ڕەوشت و چاکە و دانایی، هەندێك لە پیاوانی ئاینی بانگەشەی ئەوە دەکەن تەنها سەرچاوەکەی ئاینیە، لە کاتێکدا دژەڕاکانی ئەوان بۆچوونیان وایە، بەرهەمی کۆششی دوور و درێژی مرۆڤە، ڕەگەزی مرۆڤ هەوڵی بەدەستهێنان و بەرجەستەکردنی داوە، لەوەتەی هاتۆتە سەر زەوی، بەو مانایەی تەنها بەرهەمی ئایین یان هزری ئاینی نییە، بەڵکو بەرهەمی فەلسەفە و داب و نەریت و هونەر و زانستەکانیشە بەهەمان شێوە. پێمان وایە ئەم قۆرخکردنەی ڕەوشت و چاکە و داناییە، زۆر کێشەی دەروونی و کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری لەسەر کەڵەکە دەبن، ئەمەش گەشەی سەلامەتی مرۆڤ و کۆمەڵگە پەکدەخات.

ئەم کتێبە:

زۆر کتێب دەرکەوتن، ئاماژەیان بە قۆرخکردنی حەقیقەتدا، لەلایەن ئاینەوە یان لەمە نزیك ببوونەوە، بەڵام هەردەم خاسیەتێکیان تێدابوو، هەندێك کەس و بەتایبەت گەنجان پێیان وابوو شێوە دەربڕینێکی سەخت و ئاڵۆزیان هەیە، بەتایبەت کە هاودەم بوو لەگەڵ زاراوە و چەمکی پسپۆری ورد، ئەمە سکاڵایەکە دەیبیستم لە لاوی زانکۆوە، هەر کاتێك قسە دەکرێ لەبارەی ئەم جۆرە کتێبانە. ئەمەش منی هاندا بۆ نووسین سەبارەت بەم بابەتە گرنگە، بەشێوازێك کە ئاسانکاری و سادەیی و پوختیم تێدا پەیڕەو کرد، بێ فەرامۆش کردنی لایەنی ئەکادیمی پێویست، کە دەبێ لە نموونەی ئەم بابەتەدا پەیڕەو بکرێ. ئەو سادەکاریەی کە لەم کتێبەدا بانگەشەی دەکەم، لە چوار خاڵدا دەدرەوشێتەوە:

١- نووسینی بابەتەکان بەشێوەی وتاری کورت و چڕ و پڕ، هەر وتارێك بۆ چەند ناونیشانێکی لاوەکی دابەشکراوە، یارمەتی خوێنەر دەدات بۆ وەرگرتنی بیرۆکە و کۆکردنەوەی ماناکە. پێم وابوو ئەم وتارانە لە پێنج بەشدا ڕێك بخەم، بۆ دەستەبەرکردنی یەکێتی بابەتەکە، ئەم بەشانە بایەخیان بەم بابەتانەی خوارەوە داوە: یەکەم، ڕوونکردنەوەی مانای ئایین و دینداری و پەیوەندیان بە هزری پیرۆزەوە. دووەم، ئایین و توندوتیژی و چۆنیەتی قۆستنەوەی ناوی خوا لە حەڵاڵ کردنی کوشتنی مرۆڤ بە بەڵگەی جەنگە

پیرۆزەکانەوە. سێیەم، پیاوانی ئاینی و دینداران و ڕەخنەگرتن لە هەندێك ڕەفتار و ڕیوشوێن و ڕێگەی بیرکردنەوەیان، کە پشتی بەستووە بە قۆرخکردنی ئاینەوە. چوارەم، پیاوانی ئاینی و ئافرەت، کە ماف و حورمەت و ڕێزی پێشێل دەکرێ، بەناوی ئەوەی ئایین ڕەوشت و چاکەی قۆرخکردووە. پێنجەم، نوێسازی ئاینی و بیرمەندە هاوچەرخەکان لە دەرەوەی دامەزراوەی ئاینی و کارە بەردەوامەکەیان لە دامەزراندنی چەمك و بنەماکانی ئیسلامی تازە و ئەو کۆسپانەی دەکەونە سەر ڕێگەیان.

٢- بەکارهێنانی زمانێکی سادە، بۆ تێگەیشتن ئاسان بێ، لەگەڵ هەوڵدان بۆ ڕوونکردنەوەی مانای وشە پسپۆریەکان، کە پێمان وایە پێویستە ڕەواجی پێبدرێ، بۆ ئەوەی ببێتە بەشێك لە ڕۆشنبیری گەنج و لاو، واتە ئەو ئاسانکاریەی هەوڵمانداوە پێی هەڵبستین، لایەنە مەزنەکەی خۆی دەبینێتەوە لە هەوڵدان بۆ هاندانی گەنجان بۆ قوڵبوونەوە لە قوڵایی بابەتە پسپۆریەکان، نەوەك بێز لێبوونەوە و هەڵاتن لەبەریان.

٣- پشت بەستن بە هەر شتێك، کە دەکرێ بەهۆیەوە بیرۆکەکە بگوازرێتەوە بۆ خوێنەری گەنج، تەنانەت ئەگەر چامە یان فیلمێکی سینەمایی یاخود ڕۆمانیش بێ، واتە ئێمە تەنها پشتمان بە سەرچاوە پسپۆریەکان. سەرباری هەوڵدان بۆ پەیی بردن بە ویژدانی مرۆیی، کە پێمان وایە گرنگترین شتە بۆ قبوڵکردنی بەرامبەر، ئەمەش

ئێمەی هاندا بۆ قسەکردن لەبارەی تۆڵستۆی و غاندنی و سەلامەتی موسا.

٤- خستنەڕوویێکی سادەی چەمك و زاراوەکانی ژمارەیەك لە نووسەرە دیارەکان، ئەوانەی پێمان وایە پێویستە گەنج و لاوەکان بیرۆکە و ڕا و بۆچوونیان بزانن، بۆ ئەوەی ئەم خستنەڕووە ببێتە ئەو دەرگایەی لە میانەیدا گەنجان بگەن بە جیهانی تێگەیشتنی کەسانی تر و قبوڵکردنی، ئەگەر جیاوازیش بێ لە هی ئێمە، دواتر بناغە دانان بۆ بیرۆکەی نا دروستی قۆرخکردنی حەقیقەت. هەوڵمانداوە ئەمە بکەین لە بەشی پێنجەم و کۆتایی ئەم کتێبە، بەهەمان شێوە تیایدا بیرۆکە و بۆچوونەکانی نەسرِ حامدی باوی زەید و عەبدولکەریم سروش و محەمەد سەعید عەشماوی، عەلی وەردی و سەید مەحمود قمنی خراوەتەڕوو، وەك چەند نموونەیەکی هزری، کە هەوڵیانداوە بیرۆکەی قۆرخکرانی حەقیقەت لەلایەن ئاینەوە فڕێ بدەن.

بە کورتی، دەکرێ بوترێ ئەم کتێبە زیاتر بایەخی بە خوێنەری گەنج داوە زیاتر لەوانی تر، بە گوێرەی توانا و بێ فەرامۆشکردنی خوێنەرانی تر، بە ئاستە جیاوازە ڕۆشنبیری و زانستیەکانیانەوە، هەروەك تەنها قسەی نەکردووە لەسەر بیرۆکەی قۆرخکرانی حەقیقەت لەلایەن ئاینەوە، بەڵکو تاوتوێی ژمارەیەك بابەتی تری کردووە، کە پەیوەستن پێیەوە، هەر بۆیە ناونیشانی لاوەکی کتێبەکە بەم گوزارشتە هاتووە (چەند ڕا و بۆچوونێك لە بارەی ڕەخنەگرتن لە بیرکردنەوە و ڕەفتاری ئاینی).

تێبینی و ئاگاداریەك:

لەوانەیە خوێنەر تێبینی ئەوەی لەسەر ئەم کتێبە هەبێ، کە سەرباری ئەوەی کتێبێکە لەبارەی ئایین و دینداریەوە، ئەوا لەگەڵ ئەوەشدا باسی هیچ دەقێکی ئاینی نەکردووە، جا چ دەقێك بێ لە کتێبێکی ئاسمانی (تەورات یان ئینجیل یاخود قورئان) یان دەقێکی فەرموودە یاخود کەلەپور بێ. ئەمەش بۆ دوو هۆ دەگەڕێتەوە: یەکەمیان، بڕوای ڕەهامان بەوەیە ناکرێ کە دەقەکان پشتی ڕا و بۆچوونێك بگرن یان ڕەتی بکەنەوە، هەر یەکێکمان لە دەق تێدەگات و بەکاردەهێنێ بەشێوازێکی جیاواز لەوەی تر. دووەم، ویستمان ئەرکی بەراوردکردنی ئەو بیرۆکانەی لە دەقەکاندا هاتوون و لەبەری کردوون بۆ خوێنەر جێبهێڵین ئەگەر بیەوێ، تا لەگەڵماندا بەشدار بێ لە دانانی کتێبکەدا، لە جیاتی ئەوەی تەنها خوێنەر بێ، ئەمەش یارمەتی دەدات لەسەر وەرگرتنی بیرۆکە پێشنیارکراوەکە و فراوانکردن و لێڕامانی، دواتر بڕیار لەسەردانی بە قبولکردن یان ڕەتکردنەوە یاخود بێ لایەنی هەڵبژاردن.

لەوانەیە پێویست بێ لە کۆتایی ئەم پێشەکیەدا ئاماژە بە دوو بابەتی گرنگ بدرێ، ئەویش ئەمانەن: یەکەم، ئاینێك نییە حەقیقەت قۆرخ بکات، هیچ ئاینێك نییە بانگەشەی کردبێ یان بانگەشە بکات ئەو حەقیقەتی قۆرخ کردووە، بەڵام بە دڵنیایەوە پیاوانی ئاینی هەن ئەم بانگەشەیە بکەن، هەر لەبەر ئەمەیە هەندێك کەس پێی وابوو، وا گونجاو بوو ناونیشانی ئەم کتێبە بەم شێوەیە بێ (پیاوانی ئاینی و قۆرخکردنی حەقیقەت) لە جیاتی (ئایین

و قۆرخكردنی حەقیقەت)، ئەمە ڕا و بۆچوونێكی دروستە، بەڵام ئێمە ویستمان ناونیشانێك دابنێین لەگەڵ دیدی پیاوانی بۆ حەقیقەت بگونجێ، پیاوی ئاینی خۆی بە قۆرخكەری حەقیقەت نابینێ، بەڵكو خۆی بە خزمەتكار و پارێزەری حەقیقەت دەبینێ و پێی وایە حەقیقەت خودی ئاینە. شایەنی باسە هەر ڕەخنەیەك ئاڕاستەی پیاوانی ئاینی كراوە، لەم كتێبەدا كە خوێنەر دەیبینێ، ئەوا ڕەخنەگرتنە بە تەنها لەو پیاوە ئاینیانەی حەقیقەتیان قۆرخكردووە، بەڵام ئەوانەی باوەڕیان وایە دەكرێ حەقیقەت لەلای دژەڕای خۆشیان هەبێ، ئەوا ئێمە ئەوپەڕی ڕێز و حورمەتمان بۆ هەیە. دووەم، هەموو ئەوەی لەم كتێبەدا هاتووە تەنها چەند بیرۆكە و بۆچوونێكە پێمان وایە ڕاستن، دەكرێ كەسانی تر پێیان وابێ هەڵەن، تەنانەت وشك و نا حەق یان نا دادپەروەرانەن، لەوانەیە هەندێكی تر بۆ دوورتر لەمەش بڕۆن و وەسفی بكەن بەوەی بێ باوەڕ یان ئیلحادن، پەنا بەخوا. هەر بۆیە بە پێویستی دەزانم بڵێم ئەمانە تەنها چەند بیرۆكە و بۆچوونێكن، پێم وایە ڕاستن و بەشدارن لە چاك كردنی بارودۆخی مرۆڤ و بەرزكردنەوەی ژیان و گوزەرانی، هەر یەكێكی تر مافی ئەوەی هەیە بۆچوونی پێچەوانەی هەبێ.

بەشی یەکەم

لە بارەی ئایین و دینداریەوە

سەبارەت بە مانای ئایین و دینداری

جیاوازی نێوان ئایین و دینداری:

لە زۆرێك لەو لێكۆڵینەوانەی لەبەرەستدان سەبارەت بە بابەتی ئایین و دینداری، تێكەڵاوی جیانەكردنەوە هەیە لە نێوان ئەم دوو وشەیە، هەر بۆیە شتێكی گونجاوە ئاماژە بكرێ بە جیاوازی نێووانیان، چونكە دیاریكردنی مانای وشەكان، یەكەم هەنگاوە لە هەنگاوەكانی ڕێڕەوی لێكتێگەیشتنی مرۆڤایەتی. گرنگترین جیاوازی لە نێوان ئایین و دینداری، بریتییە لەوەی ئایین پێویستیەكی عەقڵی هزری فەلسەفییە، بەڵام دینداری پێویستیەكی دەروونی كۆمەڵایەتییە.

ئایین (دین) كۆمەڵێك هزر و بەها و بیروباوەڕە، ئینگەراكان باوەڕیان پێ هەیە، بەڵام دینداری كۆمەڵێك دروشم و پیادەكردن و پەرستش و سیمای پەیوەستە بە ئاینەوە، دیندارەكان پەیوەستن پێیەوە. ئاینەكان هەر چەندە فرە جۆر بن، ئەوا ناوەڕۆكەكەیان یەكە، هەر بۆیە ئاینگەراكان هاوشێوەن، دیندارەكانیش جیاوازن، چونكە پیادەكراوە ئاینەكان لە ئاینێكەوە بۆ یەكێكی تر جیاوازن.

بەمەش ڕوون دەبێتەوە ئاین و دیندار لێرەدا هەن، ئاینگەرا و دیندارەکانیش هەن. ئاینگەراکان باوەڕیان بە بیروباوەڕێکە، ناوەڕۆکی ڕێنماییەکانی ئاینە، کە دەدرێنە پاڵ. بەڵام دیندارەکان دروشمەکانی ئایین جێبەجێ دەکەن و پەیوەستن بە شتە ڕووکەشییەکانیەوە. پێویستە دان بنێن بەوەی دیندارەکان لە گشت سەردەمێکدا زیاترن لە ئاینگەراکان، چونکە پیادەکردنی دروشم و پەرستشەکانی هەر ئاینێك، زۆر ئاسانترە لە باوەڕبوون بە هزر و بیروباوەڕەکانی ئەم ئاینە.

لەوانەیە گونجاو بێ بوترێ: ئەرکی ئێمەیە دیندار بین، لە هەمان کاتدا ئاینگەراش بین، بەو مانایەی بگەڕێین بە دوای پیادەکردن و لێکۆڵینەوەش لەبارەی بیروباوەڕ و هزرەوە، کارکردن بەبێ بوونی بیروباوەڕێکی ڕوون و ڕەوان تیاچوون و گەوزینە. لەوانەیە لە یەك ئایندا چەندین ئاڕاستەی هزری بەدی بکەین، ئایا کامەیان هەڵبژێرین؟ پێم وایە پێویستە ئەوە هەڵبژێرین، کە هەردەم عەقڵ و ڕۆحمان بەرز بکاتەوە و ئاڕاستەمان بکات بۆ خۆشەویستی و ئاشتی و خێر و فرێدانی توونودتیژی و دەمارگیری و پەرگیری.

ئایین و چەند پرسیارێکی سەرەکی:

توێژینەوەی هەر ئاینێك، ئیسلامی یان مەسیحی یاخود جولەکەیی یان بوزی یاخود زەردەشتی یان هیندۆسی... تاد، یەکێکە لە ڕێگەکانی وەڵامدانەوەی پرسیارە سەرەکییەکان، کە هەر مرۆڤێك دەیانکات و پەیوەستە بە بنچینەی بوون و هۆ و ئامانجەکەی، ئەویش ئەمانەن: کێ منی بەدیهێناوە؟ ئایا بۆچی من هەم؟ لە دوای مردنی من چی هەیە و چی دەبێ؟ ئەم پرسیارانە گشت تاکێك لە خۆی دەیکات، لەوانەیە بەشێکی زۆر لە ژیانی خۆی یان هەموو تەمەنی بەڕێ بکات بە دەم کردنی ئەم پرسیارانە و هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی وەڵامەکەیان.

زۆرێك لە ڕیچبازە فەلسەفی و هزریەکان بایەخیان داوە بە دۆزینەوە وەڵامی ئەم پرسیارانە، بوونگەرایی و مارکسییەت لەم بابەتانەی کۆڵیوەتەوە، چەند وەڵامێکیان لەبارەوە خستۆتەڕوو، ئەوانەی ئەم وەڵامانەیان لەباوەش گرتووە باوەڕیان پێهێناوە و کردوویانەتە ئەو ئاینەی کە باوەڕیان پێ هەیە، چونکە بۆ هیچ مرۆڤێك نییە بەبێ ئایین بژیەت، ناشتوانێ بە بەختەوەری بژیەت بەبێ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە بوونیانە، ئەگەر وەڵامی ئەم پرسیارانە لە ئاینیە نەریتیەکاندا نەبینێتەوە، ئەوا لە نێو ڕێبازە فەلسەفی و هزریەکاندا بەدوایدا دەگەڕێن. هەر بۆیە وتراوە مرۆڤێك بەبێ ئایین بریتییە لە مرۆڤێك کە ڕێز و شەرەفی نییە، مانای ڕێز و شەرەف لێرەدا،

بریتییە لە ڕێز و شەرەفی بیروباوەڕ و هزر و ئامانج لەم ژیانەدا. ئایین بریتییە لە کۆمەڵێك وەڵام، کە هەڵمانگرتووە لە گوێچکەکانماندا لەبارەی پرسە بوونیەکان و هۆ و ئامانجەکەی، مەرج نییە سەرچاوەی وەڵامی ئەم پرسیارانە ئاینی باوان بێ. ئەگەر ئەو وەڵامەی لە گوێچکەکانماندا هەڵمانگرتووە لەبارەی ئەم پرسیارانە پاڵمان بنێن بەرەو بەرزی، ئەوا ئەم وەڵامانە پایەدار و بەرزن، بەڵام ئەگەر پاڵی پێمانەوەنا بەرەو دواکەوتن، ئەوا وەڵامی نزم و پەستن. لەوانەیە من زیادەڕەوی نەکەم ئەگەر بڵێم: بەرزی و نزمی مرۆڤ بەستراوەتەوە بە بەرزی و نزمی بیروباوەڕەکەیەوە.

ئایین پێویستیەکی دەروونیە:

ئایین لە پێویستییە سەرەکییەکانە بۆ مرۆڤ، هیچ کۆمەڵگەیەکی کۆن و تازە، بەتاڵ نییە لە ئاینێك کە باوەڕی پێ هەیە، تەنانەت مولحیدەکانیش ئیلحادیان وەك ئایینێك بۆ خۆیان داناوە، هەر بۆیە زانایانی دەروونزانی پێیان وایە ئایین و دیندار لە پێویستییە سەرەکییەکانی مرۆڤن. ئایین لە تێڕوانینی ئەوان پێویستییەکی غەریزی (سروشتی)یە، ناوی دەنێن غەریزەی ئاینی، وەك گشت غەریزەکانی تر، وەك: غەریزەی حەز کردن لە مانەوە، غەریزەی بەدیهێنانی خود و غەریزەی خۆسەپاندن و جگە لەمانەش. وتراوە غەریزەی ئاینی بریتییە لە سنووری جیاکەرەوە لە نێوان ئاستی بوونی مرۆیی و ئاستی بوونی ئاژەڵی، واتە غەریزەی ئاینی جیاکەرەوەی نێوان

مرۆڤ و ئاژەڵە. زانایانی دەروونزانی پێیان وایە ئەم غەریزەیە شیاوی گەشە و نەشونما پێدانە، هەر کاتێ بەهێزتر بێ، ئەوا مرۆڤ زۆرتر بەرەو بەرزی و بڵندی دەبات. ئەم غەریزەی ئاینیە یان ئەوەتا گوزارشت لە خۆی دەکات بە گوزارشتێکی ئاینی ڕاشکاو، لە میانەی پیادەکردنی دروشم و پەرستشەکانی پەیوەست بە هەر ئاینێکەوە، یان گوزارشت لە خۆی بکات بە شێوازێکی فەلسەفی، لە میانەی بایەخدان بە پرسەکانی بوون و مرۆڤ.

ئێمە پێویستمان بە ئایین و دینداری هەیە بەیەکەوە، بە مانای فراوانی ئایین، ئایین عەقڵەکانمان بەرز دەکاتەوە، دینداریش ڕەفتارەکانمان بڵند دەکات. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ پێویستە لەسەر ئایین جیا نەبێتەوە لە دینداری، چونکە ڕەفتار بەرهەمی بیرکردنەوەیە. ئەم وتەیە لەلایەنی تیۆریەوە ڕاستە، بەڵام لەلایەنی کرداریەوە جیاوازە، بۆ نموونە، زۆرێك بەناوی ئاینەوە قسەمان بۆ دەکەن لەبارەی ڕەوشت و بەها و خۆشەویستی و ئاشتی، بەڵام دەیانبینین ئاشوب و جەنگ هەڵدەگیرسێنن. ئەمەش پرسە ترسناکەکەیە، کە تکام وایە هەمووان، بەتایبەت گەنجان و لاوان، ئاگاداری ئەمە بن و بیکەنە پێوەری هەرە گرنگ لە دیاریکردنی ئایین و دینداریەکەیان، ئەگەر لێرەدا کۆمەڵێك یان پۆلێك یاخود دەستەیەك هەبێ بە ناوی ئاینەوە بدوێ، هانی شوێنکەوتووانی بدات بۆ بوغزاندنی خەڵك، ئەوا لەسەر هەموومان پێویستە نیشانەی پرسیاری لەسەر دابنێین. ئەو پێوەرەی سیفەت و خاسیەتەکانی هەر ئاینێك لە جیهاندا پێی دەپێوین، پێویستە هەنگاو بهاوێژێ لە ئەندازەی ئەوەی ئەم ئاینە دەستەبەری دەکات

له سوود بۆ تاك و كۆمەڵ. ئەو پرسیارەی پێویستە هەردەم بیپرسین ئەوەیە: ئایا ئەم ئاینە كۆمەڵگەیەكی سەركەوتوو بنیات دەنێ، كە تاكەكانی ڕووبكەنە چاكە و خێر و خۆشەویستی یان كۆمەڵگەیەكی داڕوخاو دروست دەكات، تاكەكانی ڕوو دەكەنە خۆویستی و خراپە و یەكتر بوغزاندن؟

گومان هەنگاوی یەكەمە:

خستنەڕووی چەند پرسیارێك، گەڕان بە دوای وەڵامەكان، ئەمە ئەو شتەیە مرۆڤ جیا دەكاتەوە لە بەدیهێنراوەكانی تر. گرنگترین پرسیار مرۆڤ دەیكات، بریتییە لە سەختترین پرسیار: ئایا كێ دروستی كردووم؟ بۆچی من هەم؟ پێویستە چۆن بژیم؟ ئەمە پرسیارە بوونییە سەختەكانن، ئەگەر وەڵامەكانیان لە كۆمەڵەیەكی زانیاری و مەعریفیدا كۆ بكەینەوە، ئەوا ئاینێكمان لەلا بۆ دروست دەبێ، هەروەك باسمان كرد. ئایین ئەوە نییە باوەڕ بە ئاینی باوانت بكەی، بەڵكو ئەوەیە گومان لە گشت پرسێك بكەی، تا ڕاست یان چەوتیەكەی دەسەلمێنی. ئایین بریتییە لە ئیمان و باوەڕ، ئەمەش بۆ تاك دەستەبەر نابن، تەنها لە دوای گەشتێكی دوور و درێژ نەبێ، تیایدا لە پرسیار و گومان و لێكۆڵینەوە و پەسەند كردن بگاتە ئیمان و باوەڕ، لەوانەیە هەرگیز پێی نەگات، بەڵام ئەگەر پێی بگات ئەوا ئیمانەكەی قوڵ و جێگیر و ڕەگ داكوتاو دەبێ.

بە كورتی، ئەوەی گومان نەكات باوەڕ ناهێنێ، ئەوەش كە گومان دەكات، لەوانەیە بە ئیمان بگات. بەڵام چی لەبارەی ئەوانەوە بڵێین كە بۆ یەك

ڕۆژیش گومانیان نەناسیوە، ئەگەر لە یەك ساتیشدا گومانێکیان بە خەیاڵدا هات، ئەوا تۆبە دەکەن و داوای لێخۆشبوون لە خوا دەکەن؟ ئایا ئەوان باوەڕدار نین؟ بەبۆچوونی من ئەوان دینداری دڵسۆز، باوەڕدار نین.

ئەگەر یەکەم هەنگاو لە ناسینی ئایندا، بریتی بێ لە گومان، کە چەندین هەنگاوی زۆری تری بەدوادا دێ، ئایا دەبێ باوەڕمان وابێ گەیشتنەکە بە هەمان دەرەنجامی نەگۆڕ دەبێ؟ بە دڵنیایەوە نەخێر... ئەمەش وامان لێدەکات بڵێین دەکرێ زیاد لە ئاینێك هەبێ حەقیقەتی تێدا هەبێ و قۆرخی نەکات، یان بە دەربڕینێکی وردتر لە حەقیقەت نزیك دەبێتەوە و دەست لە هەندێکی دەدات و بەڵام بە تەواوی نیەتی. بە دڵنیایەوە ئەمە ڕێگری ناکات لەوەی مرۆڤ بانگەشەی ئەوە بکات حەقیقەتی لایە، هەستکردن بەمە هۆکاری ئاسوودەیی دەروونە، کە دیندارەکان هەستی پێدەکەن.

ئایین بریتییە لە گشت هەوڵێك، کە تاك خەرجی دەکات بۆ زانینی ئامانجی ژیان و چۆنیەتی ژیان. ئەوانەی تەنها پشت نابەستن بەو وەڵامانەی، کە باو و باپیرانیان یاخود پیاوانی ئاینی پێشکەشی دەکەن لە سەردەمی ئەواندا، سەبارەت بە پرسیارە هەربوو (ئەزەلی)یەکان، تەنها ئەوانە بە ڕێگەی ئایندا دەڕۆن، بەڵام ئەوانەی بەم پرسیارانە ڕازی دەبن، ئەوا دیندارەکانن. ڕاستی وامان لێدەخوازێ بڵێین: دیندارەکان حەساوەترن لەوانەی لێکۆڵینەوە لەبارەی ئایین و ئیمان دەکەن، بەڵام لایەنی مرۆڤایەتیان کەمترە، مرۆڤ مرۆڤێکی بایلۆژی بەرهەم دێنێت، بەڵام نابێتە مرۆڤێکی ڕاستەقینە، تەنها

دوای ئەوەی هەست بە ئامانجی ژیان دەكات، بەخۆی فێری چۆنیەتی ژیان دەبێت.

ئاینێك ناسنامەی كەسێتییە:

من و تۆ ئاینەكەمان هەڵنەبژاردووە، بەڵكو ئێمە باو و باپیرانمان لەسەر ئەم ئاینە بینیوە، هیچ یەكێكمان نییە شارەزایی هەبێ لەسەر گشت ئاینەكان لەم جیهانەدا، بە وردی لێی كۆڵیبێتەوە، دواتر ئەو ئاینەی لێ هەڵبژێرێ كە ویستی لەسەرە. كەواتە بۆچی بانگەشەی ئەوە دەكەم حەقیقەتم قۆرخ كردووە؟ ئەی بۆچی تۆ بانگەشەی ئەوە دەكەیت كە حەقیقەتت قۆرخكردووە؟ نە من و نە تۆ حەقیقەتمان قۆرخ نەكردووە. هیچ كەسێك حەقیقەتی قۆرخ نەكردووە، بەڵام دەكرێ ئەو كەسە بانگەشەی ئەوە بكات حەقیقەتی لایە، كە لێی بكۆڵێتەوە.

خوای گەورە ئێمەی لە زگی دایكانماوە هێناوەتە بوون، ئێمە هیچمان نەزانیوە، بەڵام باوانی ئێمە ئاینی ئێمەیان هەڵبژاردووە، یان چاكترە بڵێین ئەوان ئاینی خۆیان بۆ ئێمەیان هەڵبژاردووە، زارۆك هیچ شتێك نازانێ. ئەگەر باوانی موسڵمان بن، ئەوا لە ناسنامەی كەسێتیەكەیدا دەنووسرێ (موسڵمان)، بەڵام ئەگەر باوانی مەسیحی بن، ئەوا لەسەر ناسنامەی منداڵەكە دەنووسرێ (مەسیحی)، بەهەمان شێوە سەبارەت بە گشت ئاینەكان. لەوانەیە زێدەڕەوی نەكەم، ئەگەر بڵێم شتێكی ڕاست نییە ئاینی هیچ تاكێك لە ناسنامەكەیدا بنووسرێ، چونكە ئایین لە تێڕوانینی ئێمەدا بریتییە لە

هەڵبژاردنێکی کەسی، کە بەهۆی توێژینەوە و لێکۆڵینەوە و ڕامان و دوای کۆششێکی زۆر یان کەم بەدەستی دەخەین، ئەمە ئاینی ئیمان و باوەڕە، ئاینی کەمینەیە، سەبارەت بە ئاینی ناسنامەی کەسێتی، ئەوا ئاینی داب و نەریت و شوێن پێ هەڵگرتنە، ئەمەش ئاینی زۆرینەیە.

ئەگەر ئاینی من ئاینی ناسنامەی کەسی بێ، ئایا مافی ئەوەم هەیە بانگەشەی ئەوە بکەم ئەوە ئاینی ڕاستە، لە کاتێکدا من توێژینەوەم لەسەر نەکردووە و لێی ورد نەبوومەتەوە و لە بنەڕەتدا هەر هەڵم نەبژاردووە؟ ئەو کاتە ئایا بۆ جگە لەخۆشم دروستە ئەمە بکات؟ هەر بۆیە ئەرکی گشت گەنجێکە کتێبە ئاینیەکان بخوێنێتەوە، بەتایبەت تەوڕات و ئینجیل و قورئان، چونکە ئەم سێ کتێبە بەشداربوونە لە پێکهێنانی بیروباوەڕی زۆرێك لە خەڵك، بناغەی داناوە بۆ زۆرێك لە بیرۆکە و داب و نەریتەکان، واتە بەشداربووە لە پێکهێنانی ویژدانی مرۆڤایەتی. لەسەر موسڵمان پێویستە لێکۆڵینەوە لە تەوڕات و ئینجیل بکات، لەسەر کەسی مەسیحی یان جولەکە پێویستە لە قورئان بکۆڵێتەوە، کەسی وا هەیە ترسی هەیە لە لێکۆڵینەوە لە حەقیقەت، چونکە لەوانەیە ببێتە مایەی کێشە بۆی، هەر لەبەر ئەمە هیچ کتێبێك ناخوێنێتەوە لە دەرەوەی کتێبەکانی ئاینەکەی، تەنانەت لە دەرەوەی کتێبەکانی مەزهەب یان تاقمەکەی. زۆرێك لە موسڵمانان ئینجیل ناخوێننەوە، زۆربەی مەسیحییەکان قورئان ناخوێننەوە. زۆرێك لە شیعەکان کتێبەکانی سوننە ناخوێننەوە، زۆربەی سوننەکانیش کتێبەکانی شیعەکان ناخوێننەوە. ئەوانەی کە ناخوێننەوە ترسیان هەیە لە

ناسینی حەقیقەت. ئاسودەن بەو بیروباوەڕەی هەیانە و لە باو و باپیرانەوە بۆیان جێماوە. ئەوانەی بە دوای حەقیقەتدا ناگەڕێن، تەنها بەزەییمان بۆ ئەو پێیە، هۆشداریش دەدەین لە شوێنکەوتنیان.

ئاسودە مەبە و پاڵمەدەوە بەهۆی ئاینی باوانت، بەبێ لێکۆڵینەوە و توێژینەوە و وردبینی کردن، ئەگەر ئەمەت بە سەخت زانی، ئەوا بانگەشەی ئەوە مەکە حەقیقەتت لایە، گاڵتە بەوانەش مەکە کە لە ئایندا لەگەڵت جیاوازن، لەوانەیە لە تۆ باشتر بێ. بەڵام ئەگەر توێژینەوەت کرد و ورد بوویتەوە و بڕوات بە ئاینێك هێنا، هەر چ ئاینێك، ئەوا پێویستە سوکایەتی نەکەی بە ئاینی ئەوانی دیکە، لەوانەیە مافی تۆ بێ لەم دۆخەدا بانگەشەی ئەوە بکەیت تۆ حەقیقەتت لایە، بەڵام مافی ئەوەت نییە بانگەشەی قۆرخ کردنی بدەیت.

بەم بۆنەیەوە، سوودی نووسینی ناوی ئاینی هەر تاکێك لەسەر ناسنامەی کەسی چییە؟ ئەم پرسیارەم لەخۆم کرد و وەڵامەکەم بەدەست نەکەوت، لەوانەیە زۆرێك جگە لە من ئەم پرسیارەیان کردبێ و وەڵامەکەیان دەستنەکەوتبێ. ناسنامەی کەسی گرێبەستی هاوڵاتیبوونە لە نێوان من و حکومەتی وڵاتەکەم، مافەکانم مسۆگەر دەکات، چەند ئەرکێکم دەخاتە ئەستۆ، ئایا ئەم گرێبەستە پێویستی بە باسکردنی ناوی ئاینەکەم هەیە؟ ئایا حکومەت هەڵسوکەوتی جیاواز دەکات بۆ نموونە لەگەڵ موسڵمان و مەسیحییەك، بۆیە پەنای بردۆتە بەر تۆمارکردنی ئایین لە ناسنامەی

کەسیدا؟ وا دەردەکەوێ وەڵامەکە بەڵێ بێ، ئەگەرنا سور نەدەبوو لەسەر ئەم ڕێککارە، ئەگەر وەڵامەکە نەخێر بێ، ئەوا سوودی نووسی ناوی ئاینەکەم چییە لە ناسنامەی کەسیدا؟

تاکە ئایین:

دەبینی بەلای ئەو وتەیەدا دەڕۆم، کە دەڵێت هیچ ئاینێك نییە لێرەدا حەقیقەت قۆرخ بکات، چونکە هیچ ئاینێك نییە توانای هەڵگرتنی هەموو وەڵامەکانی هەبێ بۆ خەڵك لەبارەی مانا و ئامانج و چۆنیەتی ژیان. لەوانەیە هۆکار لەمەدا نەگەڕێتەوە بۆ سروشتی ئایین بەڵکو بۆ سروشتی تێگەیشتمان بۆ ئایین بگەڕێتەوە. هەر دەقێکی ئاینی ملکەچی ڕاڤەی ئێمەی مرۆڤە. چونکە ئێمە جیاوازین، ئاینەکانیشمان جیاواز بوونە، لەبەر ئەوەی دەمانەوێ بانگەشەی حەقیقەت بۆ خۆمان بکەین، ئەوا بە درۆ بانگەشەی ئەوەمان کردووە کە ئەو ئاینەی ئێمە لەسەرینە حەقیقەتی قۆرخ کردووە، بەمەش ئاینەکان فرە جۆر بوونە. بۆچوونم وایە لە گشت بووندا تەنها یەك ئایین هەیە، سەبارەت بەوەی ئێمە دەیزانین لە ئاینەکان، ئەوا تەنها چەند درەوشانەوەیەکی جیاوازی تێگەیشتن و دیدمانن لەبارەی ئەم تاکە ئاینە.

ئەم تاکە ئایینە چییە؟ وشەیەکی کۆمکار بۆ ئەم ئاینە نییە، هیچ ڕێنمایی و دروشمێکی دیاریکراو نییە، کە لەسەرت پیرۆز بێ پیادەی بکەی تا ببیتە یەکێك لە شوێنکەوتووانی، لە بنەڕەتدا هیچ تاکە نوێژێکی بۆ نییە، بەڵکو ئەم ئاینە هەموو ئاینەکانە لەگەڵ یەکتری. ئەگەر بتەوێ ناوێك لەم

ئاینە بنێین، ئەوا پێی دەڵێین ئاینی فرەیی. بەڵێ فرەیی لە ئاینەکاندا بریتییە لە گوشراوی ئایین. وتەی ئەوەی هیچ ئاینێك نییە لێرەدا حەقیقەت قۆرخ بکات، ئەوە ئایینە. درك کردنمان بەوەی هەموو ئاینەکان لەسەر خێرن ئەمە ئاینە. ئەم ئاینە پابەندت ناکات بەوەی فێری گشت ئاینەکان ببیت، یان پیادەی گشت پەرستشەکانی تێدا بکات، ڕێگر نییە لەوەی تەنها ئاینی باوانت پێ بەس بێت، بەڵام لە هەمان کاتدا ئەوەی لێت دەوێت ڕێزی گشت ئاینەکان بگریت و باوەڕت هەبێت بە ڕاستی گشت ئاینەکان، سەبارەت بەوەی ئاینی باوانت حەقیقەتیان قۆرخ کردووە، ئەوا ئەمە لە ئایین نییە. پێویستە دان بنێی بە گشت ئاینەکاندا و داواش بکەی بەوەی گشت ئاینەکان دانت پێدا بنێن. ئەمە گرنگترین وتەیە لە ئاینی فرەییدا.

سەبارەت بە وتەی دووەمـ ئەوەیە گەورەترین بەها لەبووندا مرۆڤە، هەر ئاینێك خراپە و ئێش و ئازار بە مرۆڤ بگەیەنێ، ئەوا ئەمە هەرگیز ئایین نییە، بەڵکو بیرۆکەی کەسانێکی بایلۆژییە، کە هێشتا درکیان بە مرۆڤایەتی ڕاستەقینە نەکردووە. ئەوانەی پێیان وایە خاوەن ئاینن و دەستدرێژی دەکەنە سەر ڕێز و ئازادی مرۆڤ، ئەوانە خاوەن ئایین نین، بەڵکو تاوانباری بیروباوەڕین. سەبارەت بەفرەیی ئاینەکان و پیرۆزی مرۆڤ، ئەوا ئەو ئاینەیە کە گشت ئاینەکان کۆ دەکاتەوە.

پوختە:

پێویستە لەسەر هەمووومان بگەڕێین بە دوای ئەو ئاینەی دینداری پێوە دەکەین، با هەمیشە یادمان بێنینەوە ئاینی باوانمان مەرج نییە ئاینی دروست بێ، دەبێ بزانین مافی هیچ ئاینێك نییە بانگەشەی قۆرخکردنی حەقیقەت بکات، بەڵکو مافی ئەوەی هەیە بانگەشەی ئەوە بکات حەقیقەتی لایە. بەم بیرۆکانە دەتوانین نەك تەنها دیندار بەڵکو ئاینگەراش بین. بەختەوەری و هێز و ویست و ئامانجەکانی مرۆڤ، پشت دەبەستێ بە ئاینەکەی نەوەك دینداریەکەی. ئایین ناوەڕۆکە و دینداری ڕووکەشە. ئایین هەڵبژاردنێکی پوختە، مرۆڤ بە ویست و قەناعەتەکەی لە باوەشی دەگرێ، هەر بۆیە لاساییکردنەوە و شوێن پێ هەڵگرتن تیایدا دروست نییە، سەبارەت بە دینداری ئەوا پێویستکراوە، بۆیە دروستە یان هەندێك جار لاساییکردنەوە و شوێن پێ هەڵگرتن تیایدا پێویستە، دینداری قۆناغی دوای ئاینە، سەرەتا بریتییە لە ئیمان و باوەڕ، ئینجا خۆشەویستی و گوێڕایەڵی، ئایین و دیندار هەر دووکیان داواکراون، بەڵام ئاینێك بەبێ دینداری سەرپێچییە، دینداری بێ ئایین گەوجییە.

ڕەخنەگرتن لە بیرۆکەی پیرۆز

پێنج شتە پیرۆزەکە:

وشەی پیرۆز پەیوەستە بە خوا یان بە ئاینەوە، واتە بە ئاسمانەوە، تا وتراوە ئایین گوزارشت دەکات لە (کۆمەڵێك ئاماژەی پیرۆز)، هەر بۆیە دەبینین پیرۆز زۆر تایبەتمەندە و لە سەرووی ڕەخنەوەیە، بیرۆکەی پیرۆز بەپاکگرتن و بە گەورەدانان و شکۆ و ترسان بە گوێچکەی بیسەرانیدا دەدات، پیرۆز هیچ کەم و کورتی و کرچ و کاڵیەکی تێکەڵ نابێ، هەندێك جار گوزارشت دەکات لە کامڵی. هەر بۆیە دەبینین بیرۆکەی ئاینی شتەکان بۆ دوو بەش دابەش دەکات: پیرۆز و پیس، پیرۆزەکان لە ئایندا پێنج جۆرن: دەقە پیرۆزەکان، شوێنە پیرۆزەکان، کاتە پیرۆزەکان، کەسایەتییە پیرۆزەکان، دروشم یان پەرستشە پیرۆزەکان، بۆ نموونە لە ئاینی ئیسلامدا: قورئان کتێبێکی پیرۆزە، کەعبە شوێنێکی پیرۆزە، ڕۆژی هەینی کاتێکی پیرۆزە، خانەوادەی پێغەمبەر و هاوەڵانی کەسایەتی پیرۆزن، ڕۆژوو و نوێژ و حەج دروشم و پەرستشی پیرۆزن. لە ئاینی مەسیحیدا: ئینجیل کتێبێکی پیرۆزە، کڵێسا شوێنێکی پیرۆزە،ڕۆژی یەك شەممە کاتێکی پیرۆزە، قوتابیەکانی عیسای مەسیح کەسایەتی پیرۆزن، هەروەها نوێژ و ڕۆژوو دروشمی پیرۆزن.

بە هەمان حاڵ سەبارەت بە گشت ئاینەکانی جیهان، خەریکە هیچ ئاینێك لەم پێنج شتە پیرۆزە بەتاڵ نەبێ. شایەنی باسە ئەم شتە پیرۆزانە بەیەکەوە بەستراونەتەوە بەشێوەیەکی ئاڵۆز، زۆرێك لە دروشمەکان پشتیان بە دەق یان کەسایەتییەکان بەستووە، زۆر شوێنیش بە چەند کەسێکەوە یان چەند دەقێکەوە بەستراونەتەوە، زۆرێك لە کەسایەتییەکان بوونەتە کەسی پیرۆز، دوای ئەوەی دەقێك لەبارەی ستایش و پێداهەڵدانی هاتووە، هەمان حاڵ سەبارەت بە چەند دەقێك کە بوونەتە دەقی پیرۆز، چونکە کەسێکی پیرۆز باسی کردووە.

یەکەم: پیرۆزی دەق:

پیرۆزی دەق واتە باوەڕبوونی تەواو و لێبڕاوە بە ڕاستگۆیی دەق و گوزارشت کردنی لە ڕاستی، دوو سیفەتی دیکەش بۆ ئەم سیفەتە زیاد دەکرێن، چەسپان و دەستکاری و نەگۆڕان. مەبەست لە دەقی ئاینی هەر دەقێکە لە کتێبە ئاینیەکانەوە باس دەکرێ، ئەو ئاینە ئاسمانی یان دەستکرد بێ، زۆربەی جاران دەقی ئاینی نووسراوە. هەر دەقێکی ئاینی یان نا ئاینی بێژە و مەبەستە، بێژە: ئەو دەربڕینەیە پەیوەستە بە پیتەوە، سەبارەت بە مەبەست ئەوا ئەو هزرەیە کە پێویستە بێژەکە دەری ببڕێ.

دەبێ ئێستا وەڵامی ئەو پرسیارە بدەینەوە کە پێمان وایە زۆر گرنگە: ئایا کامەیان پیرۆزە لە دەقدا، شێوەی دەق (پیت و بێژەکەی) یان مەبەستەکەی؟ ئەگەر شوێن وەڵامە گریمانەکراوەکان بکەوین لەبارەی ئەم

پرسیارە ئەوا سێ وەڵام بەدی دەکەین: یەکەم، پێی وایە دەقی ئاینی لە شێوە و مەبەستەکەیدا پیرۆزە، دووەم، پێی وایە تەنها لە شێوە و ڕووکەشەکەیدا پیرۆزە، سێیەم: پێی وایە دەقی ئاینی پیرۆز نییە نە لە شێوە و نە لە مەبەستدا.

دەکرێ شێوەی دەق چەسپاو و پیرۆز بێ، سەبارەت بە مەبەستی دەق ئەوا ناکرێ وابێ، چونکە هزر و دید و واتاکان کە دەقی ئاینی هەڵیدەگرێ، لە کەسێك بۆ کەسێك و لە شوێنێك بۆ شوێنێك و لە کاتێك بۆ کاتێکی تر دەگۆڕێت. هەر بۆیە ئەگەر دانبنێین بە پیرۆزی شێوەی دەق (پیت و بێژەکەی)، پێمان وابێ چەسپاو و پاکە لە گشت کەم و کورتیەك، ئەوا سەختە دانبنێین بە پیرۆزی چەمکی دەقدا، هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ:

١- مەبەست و مانای دەقی ئاینی دەگۆڕێ لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر، یان بە دەربڕینێکی وردتر لە عەقڵێکەوە بۆ عەقڵێکی تر دەگۆڕێت، ئەمەش وای کردووە زیاد لە ڕاڤەیەك بۆ یەك دەقی ئاینی هەبێ، دەقە ئاینیەکان کە ڕاڤەکاران لەسەر یەك مانای کۆکن زۆر دەگمەنن.

٢- مەبەست و مانای دەقی ئاینی لە کاتێکەوە بۆ کاتێکی تر دەگۆڕێت، دەقی ئاینی کە لە کاتی دەرکەوتنیدا مانایەکی هەڵگرتووە، لە دوای دەیان یان سەدان ساڵ مانایەکی تری هەیە، ئایا مانا و مەبەستی یەکەم پیرۆزی خۆی پاراستووە؟ ئایا مانا و مەبەستە نوێیەکە پیرۆزی خۆی بۆ نموونە لە دوای سەد ساڵی تر دەپارێزێ؟

٣- مانا و مەبەستی دەقی ئاینی لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر دەگۆڕێت، زۆرێك لە دەقە ئاینیەکان، بەتایبەت ئەوەی هەڵسوکەوتێکی کۆمەڵایەتی دیاریکراوی لەسەر بەرپا دەبێ، دەبینین ماناکەی لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ یەکێکی تر دەگۆڕێت، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ تێگەیشتن لە دەقێك بەپێی داب و نەریت و عورف و عادەتی باوی کۆمەڵگە لە شوێنێکەوە بۆ یەکێکی تر دەگۆڕێ، لەوانەیە لە شوێنێکی تر قبوڵکراو نەبێ.

ئەم ڕاجیاییە لە دیاریکردنی پیرۆز و نا پیرۆز لە دەقی ئاینیدا، هۆکاری سەرەکی و شاراوەیە لە پاڵ ململانێی گەرمی نێوان بانگخوازانی چەسپاو و بانگخوازانی گۆڕاو، بانگخوازانی چەقبەستوویی و بانگخوازانی نوێخوازی، لە نێوان ئەوەی وا دەبینێ حەقیقەتی ڕەها لە دەقی ئاینیدایە لەگەڵ ئەوەی پێی وایە حەقیقەتی ڕێژەیی تێدایە.

ئەوانەی بەرگری دەکەن لە پیرۆزی مانا و مەبەستی ئاینی پێیان وایە جیاوازی لە تێگەیشتن لە دەق، بەو شێوەیەی پێشتر باسمان کرد، خاسیەتێکە دەدرێتە پاڵ دەق و لە پیرۆزیەکەی کەم ناکاتەوە، وای تیایدا دەبینن توانای ڕۆیشتنی هەیە لەگەڵ سەردەم و گەشە، دانایی و حیکمەتێکی دابەزێنەری دەق هەیەتی. ئەمە بە نزیکەی لەلای هەمووان قسەیەکی باش و پەسەندە ، بەڵام لە واقیعدا کاری پێناکەن، ئەوان هەر مانایەکی تازە ڕەت دەکەنەوە، کە تاك بۆ دەق دەیهێنێ، لەوانە ئاستی ڕەتکردنەوەکە بگاتە ئاستی دەرکردنی

خاوەنی ئەم تێگەیشتنە لەو ئاینەی کە دەقەکە دەدرێتە پاڵی، تەنانەت هەندێك کات بەفیڕۆدانی خوێنەکەی و کوشتنی. پێیان وایە مرۆڤ ناتوانێ لە دەق تێبگات، تەنها لە دوای شارەزابوون نەبێ لە کۆمەڵێك زانست و زانیاری تایبەت، بەمەش ڕێگە دەگرن لەبەردەم زۆرێك لە لێکۆڵەران، بە پاساوی ئەوەی کەسانی پسپۆڕ نین لە توێژینەوەی دەقی ئاینیدا، ئەم بەڵگەیە شتێك لە حەقیقەت و چەندین شتی زۆر لە نا حەقیقەتی تێدایە.

ئەوانەی بەرگری لە پیرۆزی مانای دەق دەکەن، پێیان وایە ئەوان لە پێشترن لە تێگەیشتن لە دەقدا، یان بە دەربڕینێکی تر، تەنها ئەوان توانای تێگەیشتنیان هەیە لە دەق، هەر بۆیە مۆڵەت نادەن بە هیچ یەکێکی تر لە دەق تێبگەن بە تێگەیشتنێکی تازە یان جیاواز. ئەوەی نامۆیە ئەوەیە ئەوان هێشتا دەستگرن بە تێگەیشتنێکی کۆن بۆ دەقی ئاینی، کە چیتر هەماهەنگ نییە لەگەڵ پێداویستی و داخوازیەکانی سەردەم، بەڵکو تێگەیشتنێکە هەندێك جار تێکدەگیرێ لەگەڵ هەندێك سەلمێنراوە زانستیەکانیش، چ لە زانستە سروشتییەکان یان زانستە مرۆییەکان (بۆ نموونە: کۆمەڵایەتی و دەروونی و پەروەردەیی) بێ. ئەگەر کەسێك دەرکەوت کە دژەڕای ئەو مانایە ڕەگ داکوتاو بوو لە گوێچکەکانیاندا، لەبارەی دەقەکە، ئەوا بە بەرهەڵستکار و نکۆڵیکار و کافری دادەنێن بەرامبەر بە دەق و سەرچاوەکەی، لە تێگەیشتن لە دەقەکەشدا لەگەڵیان جیاواز نییە، ئائەمەیە کارەسات.

بۆ ئەوەی ڕزگارمان بێ لە قەیرانی پیرۆزی دەقی ئاینی، پێویستە لەسەرمان تێبگەین کە دەقی ئاینی شێوەیەکی هەیە نووسراو و بێژە دەگرێتەوە، دەکرێ ئەمە پیرۆز بێ، هەروەك مەبەست و مانایەکی هەیە ناکرێ پیرۆز بێ، چونکە گۆڕاوە لە کەسێکەوە بۆ یەکێکی تر و لە کات و شوێنێکەوە بۆ کات و شوێنێکی دیکە، بە دڵنیایەوە ئەمە ڕێگر نابێ لەوەی دەقی ڕێز لێگیراوبێ لە ڕووی شێوە و مەبەست و ماناوە. هەروەك تێگەیشتن لە دەقی ئاینی بۆ کەس قۆرخ نەکراوە، سەردەمی قۆرخکردن بەسەرچووە، تەنها توندڕەوان بانگەشەی ئەوە بۆ خۆیان دەکەن حەقیقەت یان تێگەیشتن لە دەقی ئاینیان قۆرخکردووە. لێکۆڵەری بواری کاروباری ئاینی ماڤی ئەوەی هەیە لە تێگەیشتن لە دەقی ئاینی هەڵهێنجێت، دژەڕاکان بۆیان هەیە بەرپەرچی بدەنەوە بەهەر جۆرە وەڵامێك، بەو مەرجەی توند و تیژی بەکارنەهێنرێ، ئێمە هیوای ئەوەیان لێدەخوازین. زۆرێك لەوانەی هەوڵیان داوە لە دەقی ئاینی تێبگەن بوونەتە قوربانی ئەوانەی بانگەشەی قۆرخکردنیان کردووە، هەیانە ژیانی خۆی لەدەستداوە، هەشیانە بە کوفر تۆمەتبار کراوە، هەیانە ناچار کراوە بێ دەنگی هەڵبژێرێ و نووسین نەکات، هەشیانە لە شار و وڵاتەکەی بەدەر نراوە، تا لە تاراوگەدا بژیەت لە وڵاتی نامۆدا.

دووەم: پیرۆزی پیاوانی ئاینی:

پیرۆزی دەقی ئاینی ڕامان دەکێشێ بەرەو پیرۆزی ئەوەی قسە بە ناوی دەقی ئاینیەوە دەکات، ئەو کەسە کەسایەتیەکی مێژوویی یان هاوچەرخ بێت، ئەویش دەبێتە کەسێکی پیرۆز (ئەمە کارەساتەکەیە)، چونکە ئەوەی لەوەوە سەرچاوە دەگرێ دەبێ وەڵامدەرەوەی تێگەیشتنی دەق بێت، ئەمەش زۆرێکی کێشکردووە بەرەو تێگەیشتن لە دەقی ئاینی لەبەر ڕۆشنایی هەڵسوکەوت و ڕەفتاری ئەو کەسە پیرۆزە، بەڵکو زۆر جار لەبەر ڕۆشنایی ئەو خەونە پڕوپوچانەی ئەو کەسە پیرۆزە دەیبینێ لە خەونەکەیدا. ئەم تێکەڵکارییە لە نێوان پیرۆزی دەق و پیرۆزی فۆرخکەرانی تێگەیشتن لە دەق، سەریکێشاوە بۆ دەرکەوتنی زۆرێك لە مانا و مەبەستی هەڵە بۆ دەقی ئاینی، ئەمەش دەبێتە پاڵنەر بۆ دەستگرتتن بە چەند کردەوەیەك، کە هەندێك جار لە دوور و نزیك پەیوەندی نییە بە ناوەڕۆکی دەقی ئاینیەوە.

وایلێهاتووە لە مێژووی گشت ئاینەکاندا کەسایەتی پیرۆز هەبن، لەسەرووی ئاستی گومان یان ڕەخنەکانەوە، ناکرێ هیچ کەسێك باسی کەم و کورتی و کرچ و کاڵیەکی بکات، ئەمانە کەسایەتی کامڵ و نموونەیی و پارێزراون. ئەگەر یەکێك لە لێکۆڵەران یان خوێنەران هەوڵیدا ئاماژە بکات بە ڕووداوێکی مێژوویی کە تیایدا وا ببینێ فلان کەسایەتیە پیرۆزە هەڵەی کردووە، ئەوا ئەمە بە تانەدان لە کەسی پیرۆز دادەنرێ، دونیا هەڵدەستێ و

جێگیر نابێ تەنها بە تۆبەی ئەم توێژەرە بێ ئاینە نەبێ، کە بوێری دەکات و دەستی درێژ کردووە بۆ کەسە پیرۆزەکە، ئەگەر کەسە بێ ئاینەکە سوربوو لەسەر بوێریەکەی، ئەوا تەنها ڕووبەڕووی تەکفیر و دەرکران لە ئایین یان فەتوایەکی بچوك دەبێتەوە کە خوێنەکەی بە فیڕۆ دەدات، لەوانەشە یەکێك لە گەنجە بەجۆش و خرۆشەکان جێبەجێی بکات، بەمەش دەرەنجامەکەی دەبێتە لەناوبردنی ئەم کەسە بێ ئاینە، کە هەوڵیداوە دەستدرێژ بکات بۆ نیشانە و کەسایەتییە پیرۆزەکانی ئایین.

بێگومان کەسایەتییەکانی مێژوو، کە بەستراونەتەوە بە ئاینێك، ناکرێت پیرۆز بن، مرۆڤ هەر مرۆڤە لە گشت کات و شوێنێك، ئەگەر یەکێك بنەمایەکی پەسەند کرد و کاری لەسەر بڵاوکردنەوە و بانگەواز بۆ کردنی کرد، ئەوا ئەمە نایپارێزێ لە خلیسکان و هەڵە، کارەکانیشی هەرچەندە بەرز و دەگمەن بن بەرز ناکاتەوە بۆ سەرووی ئاستی ڕەخنە لێگرتن، ئەو لە سەرەتا و کۆتادا مرۆڤە، بە ئازادی و سەرپشکی و توانادارى لەسەر پیادەکردنی ڕاست و هەڵە دروست کراوە، مادەم وایە، ئەوا کەسێکی پارێزراو (معصوم) نییە، ئەو کاری کردووە بەپێی ئەوەی پێی وابووە ڕاستە، بەپێی بیروباوەڕ و بارودۆخی کات و شوێنەکەی، ئەم کارەی ئەو لەوانەیە ڕاست نەبێ لە تێڕوانینی کەسانی تر، کە خاوەن بیروباوەڕی جیاوازە و دەگونجێ لەگەڵ بارودۆخی کات و شوێنی جیاواز لەوەی پێشوو. ئەم کەسایەتییە مێژووییە لەوانەیە بەڕێز و درەوشاوە و دانا بێ، بەڵام هەرگیز پیرۆز نابێ، بەو مانایەی لەسەرووی ڕەخنەوە نییە، هەرچی لەوەوە دەردەچێ دەستووری

کاری ئێمە نییە لەو سەردەمەماندا، کە جیاوازە لەو سەردەمەی ئەم کەسایەتییە درەوشاوەیە تیایدا ژیاوە.

ئەمە سەبارەت بەوەی پەیوەستە بە کەسایەتییە ئاینیە مێژووییەکانەوە، چ لە مێژووی دوور یان نزیکدا، دەربارەی ئەوەی پەیوەستە بە کەسایەتیەکانی ئێستا و کار لە بواری ئاینی دەکەن، ئەوا ئەمانە تەنها چەند کەسایەتیەکی پسپۆرن لە بواری کاروباری ئاینیدا، خاوەن ڕێز و حورمەتێکی یەکسانن لەگەڵ ڕێز و حورمەتی هەر پسپۆڕێکی تر بۆ نموونە لە بواری کاروباری پزیشکیدا. ئەندازەی ئەم ڕێز و حورمەتە گونجاو دەبێ لەگەڵ قەبارەی ئەوەی ئەم کەسایەتییە بەرهەمی دێنێ، هەر کەسێك خۆی سەرقاڵ بکات بە پزیشکیەوە شایستەی ڕێزداری نییە، لەوانەیە فێڵبازی بێ، هەمان حاڵیش سەبارەت بەوانەی سەرقاڵ و کار دەکەن لە بواری ئایندا. ئەوەی کار لە بواری ئایندا دەکات، سەرقاڵی پیشەیەکە وەك هەر کەسێکی تر کە سەرقاڵە لە بواری دونیادا، هەر دووکیان کار دەکەن تا بژین. تەرازووی ڕێز و حورمەت، نەوەك پیرۆزی، دەگەڕێتەوە بۆ ئەندازەی دڵسۆزیان لە کارەکانیاندا و هەوڵیان لە پێناو ئەنجامدانی بە تەواوترین شێوە. بەم تێگەیشتنە هیچ پیاوێکی ئاینی پیرۆز لەلامان نابێ، لێرەدا هیچ کەسێك نییە هەر چەندە پێگەی بەرز بێت لە سەرووی ڕەخنەوە بێت، هەمووان ملکەچی ڕەخنەن، چونکە مرۆڤن، هەڵە دەکەن وەك چۆن هەندێك جار پزیشك هەڵە دەکات لە وەسف و دیاری کردنی دەرماندا.

سێیەم: پیرۆزی شوێنە ئاینیەکان:

ئای چەند گیان و ڕۆح کێشران بە پاساوی بەرگری کردن لەو شوێنانەی کە بڕوا وابوو پیرۆزن، ئای چەند جەنگ هەلگیرسان، چونکە کەسێك بوێری کردووە قسە یان کردارێك بنوێنێ بەرامبەر بە یەکێك لەم پیرۆزیانە. ئەرکمانە درك بەوە بکەین شوێن هیچ شتێك نییە مادەم مرۆڤ بەرز نەکاتەوە، تەنانەت ئەگەر شوێن کاولیش بکرێ ئەوا دەکرێ دروست بکرێتەوە، بەڵام مرۆڤ نا. ڕووخاندنی گشت پیرۆزیەکان یەکسان نییە بە ڕشتنی یەك دلۆپە خوێن لە مرۆڤێك، کە خوای مەزن ڕێزدار و پیرۆزی کردووە.

ڕووخاندنی گۆڕی پیرۆز، لە سامەڕا (عێراق)، کە لەلای شیعە پیرۆزە، جەنگێکی ناوخۆی لە نێوان شیعە و سوننە هەلگیرساند، هەزاران کەس بەهۆیەوە بوونە قوربانی، قێزەونترین تاوانی تێدا ئەنجامدران، تا گەیشتە مل پەڕاندن، بڕینی ئەندامەکانی جەستەی زارۆك، ئایا هیچ شوێنێك هەر چەندە پیرۆزەیەکی زۆر بێ، دەگاتە ئەوەی لە پێناویدا ڕۆحەکان بکێشرێن و کەسەکان بکوژرێن؟ لەوانەیە گوزارشتی (کەعبە پەروەردگارێکی هەیە دەیپارێزێ) چاکترین وەڵام و وانەیە بۆ هەمووومان.

چوارەم: پیرۆزی کاتە ئاینیەکان:

ئایا بۆ موسڵمانان دروستە، لە نێوان خۆیاندا ململانێ بکەن و هەر یەکەیان ئەوەی تر تۆمەتبار بکات بە پوچەڵی ڕۆژووەکەی، تەنها لەبەر

ئەوەی یەکێك بۆ نموونە مانگی ڕەمەزانی بینیوە لە شەوی یەك شەممە، ئەوەی تر لە شەوی دوو شەممەدا بینیویەتی؟ هیچ کەسێکی ژیر ئەمە نالێت، بەڵام ئەمە بارودۆخەکەیە. موسڵمانان و جگە لەوانیش بەهەمان شێوە خۆیان داوەتە دەست پیرۆزی کاتەکان، پیرۆزی مرۆڤیان بیرچۆتەوە یان لەبیرە خۆیان بردۆتەوە، کە ئەم کاتانە دانراون بۆ خزمەت و بەرژەوەندی مرۆڤ، نەوەك بۆ ئەوەی بیبەستێتەوە و برایەتیەکەی پەرت بکات. جیاوازی لە کاتی جەژن و نوێژ و بۆنەکانی تریش، دەکرێ لابچێ ئەگەر زانیمان کاتەکان ئەو پیرۆزیە ڕەهایەی نییە کە بڕوامان وایە ناتوانین بیبەزێنین یان سوکی بکەین.

پێنجەم: پیرۆزی دروشمە ئاینیەکان:

دروشمە ئاینیەکان پیادە دەکرێن، لە وەڵامی چەمکی پیرۆزدا، جا دەق یان کەس یاخود شوێن یان کات بێ، بەمەش ئەم دروشمانەش پیرۆز دەبن، بەو مانایەی پیرۆزیەکەی وەردەگرێ لە پیرۆزی ئەو شتەی دەدرێتە پاڵی لە دەق یان کەس یاخود شوێن یان کات، دروشمی پیرۆز دەکرێ پشت ببەستێ بە یەکێك لەم چوار شتە پیرۆزە یان زیاتر، بۆ نموونە دەکرێ پشت ببەستێ بە دەقێکی پیرۆز و کەسێکی پیرۆز و بەس، دەکرێ دروشمێکی تر پشت ببەستێ بە کەس و شوێنێکی پیرۆزی تر. هەندێك لە دروشمە ئاینیەکان گیانی مرۆڤ بەرز دەکەنەوە و ئەوەی لێی تێکچووە لە سەختیەکانی ژیاندا چاکی دەکەنەوە، هەندێکی تر لە پێگە و ڕێزی موسڵمان کەم دەکەنەوە و دەیکەنە

ئامێرێکی بێ دەنگ، نازانێ چی دەکات. هەر بۆیە لەسەر گشت مرۆڤێك پێویستە ورد ببێتەوە لە دروشم و پەرستشەکانی ئاینەکەی، ئەوانەی لێ هەڵبژێرێ کە یارمەتی دەری دەبن بۆ بەرزکردنەوەی گیان و ژیریەکەی، ئاوڕ بەلای دروشمەکانی تردا نەداتەوە، کە لەوانەیە لە داهێنانی کەسانێك بێ، کە پێیان وایە بەرژەوەندی و سوودی ئەوانی تێدایە.

مەبەست لە ڕەخنەگرتن لە بیرۆکەی پیرۆز:

مەبەست یان ئامانج چییە لە دیاریکردنی مانا و سروشتی پیرۆز؟ ئایا بریتییە لە ڕزگاربوون لە بیرۆکەی بوونی کامڵ یان بەپاکگرتن لەم جیهانە؟ نەخێر ئەمە نییە، ئەمە تەنها هەوڵێکە بۆ پێدانی پێگەی شایستەی عەقڵ بە عەقڵ لەم بوونەدا. بیرۆکەی پیرۆز کار دەکات لەسەر پەکخستنی عەقڵ و ژیری لە زۆربەی لایەنەکانی ژیاندا، لە ژێر دروشمی پیرۆزیدا. لە توانای عەقڵدا نییە کار بکات لە تێگەیشتنی دەقدا، چونکە ئەم دەقە پیرۆزە تەنها خاوەن ماف و جیاوك (إمتیاز)ەکان بۆیان هەیە لێی تێبگەن. لە وزەی عەقڵدا نییە ڕەخنە بگرێ یان کەم و کورتی و کرچ و کاڵی لەم کەسایەتییە مێژووییە یان پیاوی ئاینیەدا بۆ خەڵك دەستنیشان بکات، چونکە هەر دووکیان پیرۆزن. بۆ عەقڵ نییە ڕەخنە بگرێ لەم دروشمە، کە هیچ سودێکی لێ چاوەڕوان ناکرێ، چونکە پیرۆزە. بەمە بیرۆکەی پیرۆز کار دەکات لەسەر پەکخستنی ئەرکی عەقڵ، مرۆڤ دەگۆڕێ بۆ ئاژەڵێکی کۆمەڵایەتی، لە کردارەکانیدا ملکەچی هەڵسوکەوتی ڕانە مەڕە.

ڕزگارکردنی عەقڵ لە دەسەڵاتی بیرۆکەی پیرۆز، ڕێگە دەکاتەوە بۆ وەرگرتنی تیۆری (فرەیی ئاینی)، کە ئەوە دەگەیەنێ زۆربەی ئاینەکان حەقیقەتیان لایە، زۆربەی دیندارەکان ڕاست دەکەن لە بیروباوەڕەکانیاندا، خوای مەزن ئەم فرەجۆری و جیاوازیەی ویستووە، زۆربەی مرۆڤ ڕێنوێنی کراون. لە شوێنێکی تری ئەم کتێبەدا هەڵوەستەیەك دەکەین لەسەر تیۆری فرەیی ئاینی، بەڵام دەمانەوێ لێرەدا ئاماژە بکەین بەوەی بیرۆکەی ئاشتی جیهانی ناکرێ بەرپا ببێ، ئەگەر باوەڕمان نەبێ بە تیۆری فرەیی ئاینی، کە جەخت دەکاتەوە لەسەر کەم کردنەوەی زاڵبوونی پێنج شتە پیرۆزەکە بەسەر عەقڵدا.

پیرۆزی و چەوساندنەوە:

سەرباری ئەوەی باسکرا، بیرۆکەی پیرۆزی ماف بە کەسانێکی پەیوەندیدار دەدات بڕیار لە چارەنووسی کەسانی تر بدەن، لەوانەیە یەك کەس مافی ئەوەی هەبێ جەنگ هەڵبگیرسێنێ، یان یاساکان دابڕێژێ بەپاساوی ئەوەی کەسێکی پیرۆزە. بیرۆکەی پیرۆزی کەسەکان، بیرۆکەی زاڵبوون یان ئەوەی ئەمڕۆ بە دیکتاتۆریەت ناسراوە بەهێز دەکات، زۆر خوێندوومانەتەوە و بینیومانە چەند حوکمڕانێك ستەم و زۆرداری دەکەن، بە پاساوی ئەوەی گوزارشت دەکەن لە قەمچی خوا لەسەر زەوی و ئەوان پیرۆزن.

چەمکی پیرۆزی بەکارهێنراوە بۆ دژایەتی کردنی گشت وێنەکانی نوێسازی و داهێنانی هزری لە گشت جیهاندا و لە میانەی کاروانی دوور و

درێژی مێژوودا. زۆربەی کات زۆرێك لە بیرمەندان دووچاری چەوسانەوە و کوشتن دەبوونەوە، بە پاساوی سنووربەزاندن و دەستدرێژی کردنیان بۆ پیرۆزیەکانی ئایین. هەروەك چەمکی پیرۆزی بەشێوەیەکی دزێو بەکارهێنرا لە سیاسەتدا، چەند دەسەڵاتدار، دەسەڵاتەکەی قۆستۆتەوە بۆ کوشتن و ئەشکەنجەدان و هەڵگیرساندنی جەنگ، لە ژێر دروشمی خوای پێی وتم یان گوێبیستی دەنگی پەروەردگار بووم و پێی وتم فڵان کارە بکە و بەم جۆرە سەرم دەخەی. ئێستا کتێبێکم لەبەردەستە، لەبارەی حکومەتەکەی ئەسکەندەری سێیەم دەدوێت، کە قەیسەری ڕوسیا بوو، جڵەوی دەسەڵاتی گرتەدەست لە ساڵی ١٨٨١ و سەرەتای سەردەمەکەی دەستی پێکرد بە جێبەجێکردنی حوکمی لە سێدارەدان لەبەردەم چاوی خەڵك لەسەر ئافرەتێك، بۆ یەکەم جار لەوەتەی نیو سەدە، ئەم ئافرەتە لە نێو ئەو پیلانگێڕانەدا بوو، کە باوکی ئەویان کوشتبوو (ئەسکەندەری دووەم). ئەسکەندەر بەرەبەیانی دانیشتنی لەسەر تەخت و عەرش ئەمەی بڵاوکردەوە و وتی: (دەنگی خوا بانگمان دەکات، بە چەسپاوی بوەستین لە لوتکەی حوکمەتدا، باوەڕمان هەبێ بە هێزی دەسەڵاتی ئۆتۆقراتیەت و دادگەریەکەی، ئەو دەسەڵاتەی وەرمان گرتووە، تا زیاتر بەهێزی بکەین و بیپارێزین بۆ چاکە و بەرژەوەندی خەڵك لە دژی هەر دەستدرێژیەك). ئەم قەیسەرە قێزەونترین کارەساتی ئەنجامدا دەرهەق بە گەلە برسیەکەی و بیرمەندانی سەردەمی خۆی، بە دروشمی (بێگومان دەنگی خوا بانگمان دەکات).

پیرۆزی مرۆڤ:

لەوانەیە زیادەڕەوی نەکەین ئەگەر بڵێین ژمارەیەك لە یاسا و ڕێسا دانراون بۆ خزمەتی جگە لە مرۆڤ. چەند یاسا و ڕێسایەك تەنها سەرشۆڕی و چەوساوەیی بۆ مرۆڤ هێناوە، دانەرانی بانگەشەی ئەوە دەکەن بۆ بەرژەوەندی مرۆڤن، لە حەقیقەتدا بۆ بەرژەوەندی یاسادانەرەکانە، چەند یاسایەك کە بوونەتە شتێکی پیرۆز و لە پێناویدا پیرۆزی مرۆڤ ڕەتکراوەتەوە. لەوانەیە زێدەڕەوی نەکەین ئەگەر بڵێین هیچ یاسایەکی پیرۆز بە ڕەهایی بوونی نییە، بەڵام دەکرێ هەندێك لە یاساکان ڕێز و حورمەت بەدەستبهێنن کاتێك دەڕژێنە خزمەتی مرۆڤ و بەپیرۆزگرتنی، مرۆڤ تاکە شتی پیرۆزە، کە دەبێ پیرۆزەکانی تر لەبەردەمیدا بچەمێنەوە، نە پیرۆزییە ئاینی و نە پیرۆزیە دەستکردەکان شایستەی ئەوە نین دڵۆپە خوێنێکی یەك کەسی لە پێناودا بڕژێت. بەڵکو زۆر گونجاوە هەموو شتە پیرۆزەکانی تر کەم و بچوك ببنەوە لەبەردەم پیرۆزی مرۆڤ.

گەشەپێدان یەکێکە لە نیشانەکانی پیرۆزی مرۆڤ:

ئەو حکومەتانەی بەڕاستی ڕێز لە مرۆڤ دەگرن، بریتین لەوانەی خوێندن و تەندروستی و خۆراك و شوێنی نیشتەجێبوون و ئەوەی پێیەوە پەیوەستە لە پیشەسازییەکان بۆی دابین دەکەن. بەڵام ئەوەی ئەم پرسانە پشتگوێ دەخات و بایەخ بە چەند پرسێکی تر دەدات، کە پیرۆزی مرۆڤ

ناپارێزن، ئەوا تەنها شایستەی تانە و بەرهەڵستی ئێمەیە. خوێندن و تەندروستی و خۆراك و شوێنی نیشتەجێبوون و ئەوەی پێیەوە پەیوەستە لە پیشەسازییەکان خولگەی ڕێز و پیرۆزی مرۆڤن. پیاوی ئاینی عەقڵی خەڵك سەرقاڵ دەکات بە پرسەکانی ناکۆکی نێوان ئاینەکان، وازناهێنێ لە ناشرین کردنی بیروباوەڕی ئەوانی تر و بە هەڵەدانانی، خەڵکی ئاڕاستە ناکات بەرەو ئەوەی پیرۆزی و ڕێزی ئەوان دەپارێزێ، ئەمە پیاوی ئاینیە دەبێ لێ وشیار بین و لێی دڵنیا نەبین، چونکە بەشێوەیەکی سادە ڕێز لە وشیاری ناگرێ، بەڵکو کەرکردن بەپیرۆز دەگرێ، بەپێی دەربڕینی عەلی شەریعەتی.

پیرۆزی نیشتمان:

زۆر جار گوێبیستی دروشم و هوتافی بە پیرۆزگرتنی نیشتمان و بەرزکردنەوەی تا پلەی پیرۆزی دەبین، لە بەرامبەر دەبینین پیرۆزی مرۆڤ ڕەت دەکاتەوە و ئەرکەکەی دەکاتە بەرگری کردن لە نیشتمان، دروشمی (دەمرین تا نیشتمان بژیەت) یەکێکە لەو دروشمانەی مرۆڤ دەکاتە قوربانی و بانگەشەی پیرۆزی نیشتمان دەکات. شاعیری عێراقی ئەحمەد مەتەر لە چامەکەیدا (نیشتمان بکەوێ) باسی کردووە، لە دێڕەکانیدا هاتووە:

لە دوامان گڵ و بۆگەنی دەمێنێتەوە.

ئێمە نیشتمانین!

لە پاشمان ئاژەڵ و پاشەڕۆ دەمێنێتەوە.

ئێمە نیشتمانین!

ئەگەر بەخشندە و ئارام بەخش نەبێ بۆ مان

بەڕێز نەبێ

ئازاد نەبێ

یاخوا نە ئێمە بژین... نە نیشتمانیش بژیەت!

ئەوەی ئەحمەد مەتەر مەبەستیەتی، ئەوەیە ڕێز و حورمەت و ئازادی نییە، بۆ هەر نیشتمانێك، کە ڕێز و حورمەت یان ئازادی بۆ مرۆڤی تێدا نەبێ. ئەمە ئەو شتەیە کە دەبێ هەمووان درکی پێ بکەن بە دەسەڵاتداران و هاوڵاتیانەوە، پیرۆزی مرۆڤ سەرچاوەی گشت پیرۆزیەکانە.

پوختە:

مەبەست لە ڕەخنەگرتن لە بیرۆکەی پیرۆزی، بریتییە لە: یەکەم، ئازاد کردنی عەقڵ. دووەم، ڕەتکردنەوەی زاڵبوون و خۆسەپاندن. سێیەم، بوار واڵاکردن لەبەردەم بیرۆکەی فرەیی ئاینی. چوارەم، ڕێگە خۆشکردن بۆ چەمکی ئاشتی جیهانی. ئەم چوار خاڵە دەمانبەن بەرەو چەمك و مانایەکی تازە، ئەویش پیرۆزی مرۆڤە، ئەو تاکە پیرۆزەی تەنها کەمینەیەك قسەی لەسەر دەکەن، مرۆڤ بەرزترین نرخە لە بووندا، ئەو بەدیهێنراوەیە کە لە پێناویدا ئاینەکان پەیدابوونە و پێغەمبەران ڕەوانەکراون و چاکخوازان دەرکەوتوون، لە پێناویدا گشت بوونەوەر بەدیهێنراون. سەبارەت بەوەی

پیاوانی ئاینی بانگەشەی دەکەن لە بوونی پێنج شتە پیرۆزەکە، کە بریتین لە دەق و کەس و شوێن و کات و دروشمەکان، ئەمە تەنها بەرتەسکردنەوەی پیرۆزی مرۆڤە، وا لە مرۆڤ کردنە تا بژیەت لە پێناو ئەم شتانە کە گوایە پیرۆزن، بێ ئەوەی ئەم شتانە ڕام کرابن بۆ پیرۆزگرتن و پاراستن و بەرگری کردن لە ڕێز و بەختەوەری مرۆڤ. شایەنی باسە، ئێمە کاتێك سەرزەنشت و هۆشداری دەدەین لەبارەی ئەوانەی ڕێز لە پیرۆزی مرۆڤ ناگرن، ئێمە ڕادەگەیەنین ئێمە ڕێزیان لێدەگرین وەك خەڵکانێك و پارێزگاری دەکەین لە پیرۆزیەکەیان وەك مرۆڤ، نەك وەك پیاوی ئاینی یان سیاسەتمەدار یان جگە لەمە لە سیفەتەکان. ئەوان پیرۆزن، چونکە مرۆڤن. سەبارەت بە سەرزەنشت کردنیان و هۆشداریدان لەبارەیانەوە، ئەوا بە دیدی ئێمە دەڕژێتە دەروازەی بەرەنگاربوونەوەی خراپە بەشێوەیەکی ئاشتیانەی ئەرێنی نا تووند و تیژانە، خۆشەویستی ڕاستەقینە بەرەنگاری خراپە و ئاشوب دەبێتەوە، چونکە بایەخ بە چارەنووسی ئەو خەڵکانە دەدات کە دەکەونە ژێر کاریگەری ئەم خراپەیە.

ئاینی (سەلامەت موسا)

نووسەران و ئایین:

لەوانەیە خوێندنەوەی دانراوەکانی هەر کەسێك، باشترین ئامراز بێ بۆ زانینی ئاینەکەی. دانراوەکانی زۆرێك لە نووسەران، ئایین و بیروباوەڕی ئەوانمان بۆ ڕوون دەکەنەوە، کە زۆر جاران سەرچاوەکەی بریتی دەبێ لە ڕامان و بیرکردنەوە و توێژینەوە و بەدواداچوون، نەوەك لاساییکردنەوە و شوێنکەوتن، هەروەك لەلای زۆرێکیان واباوە. لەوانەیە شارەزابوون لە دانراوەکانی تۆڵستۆی و دوستویفسکی و تاها حسێن و عەباس مەحمود عەقاد و ئیحسان عەبدلقدوس و جبران خەلیل جبران و نەجیب مەحفوز و زۆرێك جگە لەوان ڕاستی ئەوە دەربخەن کە ئێمە دەیڵێین. لە نێو ئەمانەدا نووسەری مەزنی میسری (سەلامەت موسا) هەڵدەبژێرین، تا لایەنێك لە بیروباوەڕ و ئاینەکەی بخەینەڕوو.

ئاینی ژیرمەندان:

سەلامەت موسا (١٨٨٩ - ١٩٦٣) یەکێکە لەوانەی ئاینی مرۆڤایەتی هەڵبژاردووە، ئەو ئاینەی مرۆڤ هەوڵ و تەقەلا دەدات تا پێی بگات، ئەمە ئاینی باوان نییە، ئاینی لە قوتوکراو نییە، تا مرۆڤ بێ ئامادەکردن بیخوات.

ژەمێکی خێرا نییە چێشتخانەکانی (ئەلیتك ئاوای) پێشکەشی بکەن. ئاینی مرۆڤایەتی واتە ئاینی لێکۆڵینەوە و بەدواداگەڕان، ئاینێك بنچینەکەی لێبوردەیی و ڕێزگرتن بێ لە ڕای بەرامبەر. ئاینێك بێ بەشکردن و هەڕەشە و پەنهانکوژی ناناسێ. ئاینێك ڕێز لە هەمووان دەگرێ و لەوانەیە هەمووان ڕێزی لێنەگرن، هەر بۆیە خاوەنی ئەم ئاینە بەهۆیەوە سەختی دەکێشێ، بەهۆیەوە دووچاری پەیوەندی پچڕان و سەرکۆنە و هەندێك جار تانە و هەڕەشە و لەوانەیە کوشتن ببێتەوە. ئەو ئاینەی سەلامەت موسا باوەڕی پێهێنابوو، لەسەر فەلسەفە و گومان و ڕۆشنبیر و زانست دامەزراوە، لەسەر لاسایی کردنەوە و ملکەچی و نەزانی و ئەفسانە بنیات نەنراوە.

گەیشتۆتە تەمەنی حەفتا ساڵی، سەلامەت موسا لەبارەی ژیاننامەی خۆی کە ناوی ناوە (پەروەردەی سەلامەت موسا) ئەم وشانەی نووسیوە: (من بڕوام بە مەسیحییەت و ئیسلام و یەهودیەت هەیە. عیسام خۆشدەوێ، سەرسامم بە محەمەد، خۆم ڕۆشن دەکەمەوە بە موسا. ورد دەبمەوە لە پۆلس، دڵم بۆ لای بوزا دەچێ. وا هەست دەکەم ئەمانە هەموویان خزمی نزیکی منن لە ڕۆحدا، لەگەڵیان دەژیم لەسەر لێکتێگەیشتن، پیاوەتی و ڕاستی و میهرەبانی و شەڕەفیان لێوەردەگرم). هەروەها زیاتر دەڵێت: (سەرباری ئەوانە باوەڕدارم بە خۆشەویستی سروشت، شکۆداری گەردوون... باوەڕم بە تۆڵستۆی و غاندی و ڤۆڵتێر و بیکۆن هەیە). سەلامەت موسا باوەڕی خۆی پوخت دەکاتەوە و دەڵێت: (ناوەندی باوەڕی من مرۆڤایەتییە، بە لەخۆگرتنی فەیلەسوفان و

پێغەمبەران و ئەدیبەکان، بوێری و زیرەکی و پیاوەتی و میهرەبانی و جوانی و شەرەف).

ئایین دوودڵیەکی بەردەوامە:

ئەوەی باوەڕی بە ئاینی مرۆڤایەتی بێ، چەقبەستوویی و کپی ناناسێ. بەڵکو بەردەوام گومانی هەیە، زۆر پرسیار دەکات. بە ئاسانی ئەوە قبوڵ ناکات کە ئەوانی تر دەیڵێن. هەر بۆیە سەلامەت موسا دەڵێت: (ناکرێ باوەڕی من سادە بێ، هەمووی دڵنیایی و خۆبەدەستەوەدان بێ، من لەم دۆخە دوورم، خەفەتی لەسەر هەڵناکێشم. چونکە ئەگەر دڵنیایی حەسێنەرەوەتر بێ، ئەوا گومان پایەدارترە...). ئایین لە دیدی سەلامەت موسادا بۆچوونێکی تایبەت و دوودڵیەکی بەردەوامە، ڕۆشنبیری سەرچاوەکەیەتی، ئامانجەکەی لەخۆگرتن و تێگەیشتنە لە جوڵەی گەردوون و بوون، دەڵێت: (باوەڕم وایە ناکرێ مرۆڤ کەسایەتیەکی ئاینی بەرزی بۆ بەرجەستە ببێ، ئەگەر ڕۆشنبیر نەبێ، بە تەواوی ڕانەمابێ و تێنەگەیشتبێ لە گەردوون، دڵ و عەقڵی ڕێکخستبێ، بەشێوەیەك کە بگونجێ لە جوڵەی ژیانی گەردوونیدا و هیوای مرۆڤایەتیدا، لە گشت ئەم شتانەدا گەیشتبێتە ڕای تایبەتی خۆی یان دوودڵی تایبەتی خۆی. ئایین ڕای تایبەتە، ناکرێ گشتی بێ. دەبێ بە دوودڵی بەردەوام بمێنێتەوە).

لەبەر ئەوەی نابێ باوەڕ سادە بێ، دەبێ لەسەر بنەمای گومان بنیات بنرێ، هەر بۆیە زۆر پێویستی بە زانستەکانە، ئەمە بەدی دەکەین لە نزیکەی گشت کتێبەکانی سەلامەت موسادا، لەبارەی ڕۆڵی زانست لە دارشتنی ئاینەکەیدا وتویەتی: (لە تەمەنی خۆمدا وا دەبینم سەرچاوەی ئاینەکەم یان چاکتر بڵێم ویژدانی ئاینیم، لە پاڵ بوزیەت و ئیسلام و مەسیحییەت و یەهودیەت و هندۆسیەت، لە زۆربەی ئەو ڕوناکیەی ڕێی خۆمی پێ ڕووناك دەکەمەوە، دەگەڕێتەوە بۆ سایکۆلۆژیەت و بایلۆژیەت و ئەنسرۆپۆلۆژیەت و مێژوو. ئەم زانستانە ئاماژەیان داوە بە ناوەڕۆکی مەرگەساتی مرۆڤایەتی، مەرگەساتی ڕابردوو و ئێستا و ئومێدمان لە ئایندەدا. لەبەر ئەمە ئاینی من بابەتی و لۆژیکییە، نەوەك تەنها خودی و بیروباوەڕی بێ).

ئاگاداریەك:

کەسێك ئەمە باوەڕی بێ شایستەی ئەوەیە دووچاری ڕەخنە و کافر کردن و دژایەتی و تۆمەتبار کردن بێ بە ناپاکی و سیخوڕی کردن و پیلانگێڕی؟ دەکرێ دووچاری فەرامۆشکران ببێتەوە لەلایەن ڕاگەیاندنەوە، چ فەرمی یان نا فەرمی، ئەمە ناگونجێ لەگەڵ ئەو کۆششە مەزنانەی خەرجی کردووە لە دروستکردنی نەوەیەکی ڕۆشنبیری داهێنەر. دەڵێت: بەدرێژایی ژیانم هیچ خەڵاتێك بەدەست نەهێناوە، لەلایەن هیچ لایەنێکی فەرمی یان حکومیەوە. بەپێی زانیاریمان لە دوای مردنیشی هیچ خەڵاتێکی

پێنەدراوە!! تاها حسێن لەبارەی سەلامەت موسا دەڵێ: زۆر چاك دەیزانی ئەو تاڵایەتییە بشارێتەوە کە هەستی پێدەکرد (لە پاڵ خۆشەویستییە زۆرەکەی بۆ مرۆڤ، عەشقە سۆفیانیەکەی بۆ میسر، باوەڕە ڕۆمانتیکیەکەی بە ئاینده). بەڵێ، خۆشەویستی و عیشق و باوەڕ ئەو خەسڵەتانەن ئاینی سەلامەت موسا پێی جیا دەبنەوە، ئەمانە ئەو خەسڵەتانەن کە وایان لێکردووە مرۆڤێکی ڕاستەقینە بێ، هەڵگری خێر و خۆشەویستی و ئاشتی بێ بۆ هەمووان.

بەشی دووەم

ئایین و پەنهانکوشتنی مرۆڤ

بەناوی خواوە دەكوژن

هیچ پاساوێك بۆ كوشتن نییە:

لەوەتەی بوونەوەر هێنراوەتە بوون، مرۆڤ مرۆڤی برای خۆی دەكوژێ لە ژێر پاساو و ناوی جییاوازەوە. قێزەونترینی ئەم پاساوانە ئەوەیە كە ناوی خوا هەڵدەگرێ. ئەوانەی كوشتار ئەنجام دەدەن لە ژێر پاساوی جەنگی پیرۆز، یان خوا پێی وتوم، ئەوانە تاوانبارن درۆ بۆ خوا هەڵدەبەستن. خوای مەزن نایەوێ ئێمە یەكتر بكوژین لە ژێر هیچ پاساو و بیانویەك. نایەوێ ناوی ئەو بەكار بهێنین لە جەنگ و تاوانەكانماندا، هیچ بیانو و پاساوێك بۆ كوشتن بوونی نییە، چونكە لە جیهانی بوونەوەردا مرۆڤ خاوەنی بەرزترین بەهایە، چۆن ئەوەی نرخی كەمترە بیكەینە پاساوێك بۆ ئەوەی خاوەنی بەرزترین نرخە؟

عەقڵە پاساو هێنەرەوەكان:

بكوژان خاوەنی عەقڵی پاساو هێنەرەوەی زۆر زیرەكن، لە شێواندن و ساختەكردندا. ئەوان عەقڵ دەكەنە گاڵتەجار. هەزاران كەس و هەندێك جار

ملیۆنان دەکوژن، بە پاساوی هێنانی خێر بۆ مرۆڤایەتی. تەنها عەقڵ دەتوانێ پاساو بۆ کوشتن بێنێتەوە، بەڵام ڕەوشت ناتوانێت. هەر لەبەر ئەمە و بەبێ زیادەڕەوی یان هەڵبەستن دەکرێ بوترێ ئەوانەی کوشتار ئەنجام دەدەن، دەکرێ خاوەن عەقڵ بن، بەڵام هەرگیز ڕەوشتیان نییە. ئەو عەقڵە پاساو هێنەرەوەیەی بکوژەکان هەیانە، کەسانی بە ڕەوشت ئەم عەقڵەیان نییە. بە دەربڕینێکی تر، عەقڵی پاساو هێنەر لەگەڵ ڕەوشت کۆ نابێتەوە. ئەوەی بانگەشە دەکات ئەو مرۆڤە، پێویستە هیچ کەسێك نەکوژێت، سەبارەت بەوانەی وەسف دەکرێن بەوەی کەسانی مەزنن، کتێبیان لەبارەوە دادەنرێ، پەیکەریان بۆ دروست دەکرێت، ژمارەی ئەوانەی بەدەست یان بە فەرمانی ئەوان کوژراون لە ژمارەی ڕۆژی ژیانیان زیاترە، ئەوانە تەنها کەسانی تاوانکارن و هیچی تر نییە.

مەترسیدارترین بکوژ:

سەرکردە و سەرۆکەکان مەترسیدارترین بکوژانی مێژوون، چونکە توانای هێنانەوەی پاساویان هەیە بۆ کوشتنەکە، هەروەها لەبەر ئەوەی ژمارەیان زۆر زۆرە، هەروەك دەکرێ هەر یەکێکیان ببێتە بکوژێك لە جۆری یەکەم ئەگەر بیەوێ، سەرباری ئەمە هیچ یەکێك پێی ناڵێت ئەو تاوانکارە. لە بری ئەوەی ئەم سەرکردە و سەرۆکانە ڕووبەڕووی بەرەنگاریەك ببنەوە، کە

هەژاران و لاوازەکان بپارێزێ لە توووند و تیژی و تاوانەکانیان، کەچی پەیکەریان بۆ دروست دەکرێ و ماستاوچییەکان چەپڵەی بۆ لێدەدەن.

تاکەکان یان کۆمەڵە نا حکومییەکان مافی خوایی بە خۆیان نادەن بۆ کوشتنی ئەوانی تر، بەڵکو چەند دەوڵەتێك هەن ئەمە دەکەن. دەوڵەتە مەزنەکان مافی ڕێنوێنی کردنی دەوڵەتانی بچوك بەرەو ڕێگەی ڕاست لە خۆیاندا دەبینن، چەندین ئیمپڕاتۆریەت بە درێژایی مێژووی جیهانی مرۆیی بانگەشەی ئەم مافەیان کردووە، دەوڵەتانی مەزن ئەمڕۆ ئەمە دەکەن، خۆیان بە خاوەن ماف دەزانن لە ئەنجامدانی گشت شتێك، داگیرکردنی وڵاتان، قڕ کردنی گەلان، چاوەڕێی ئەوە ناکا تا مەترسی پێی بگات و لەخۆی دوور بخاتەوە، چاوەڕێی ڕازیبوونی هیچ ڕەواییەکی نێودەوڵەتیش ناکات. یەکێك لە ساسەتمەداران نووسیویەتی : لەسەر دەوڵەتانی مەزن پێویستە (چاوەڕێ نەکات تا مەترسی کۆ دەبێتەوە و لێی نزیك دەبێتەوە، بەڵکو دەبێ جەنگ بباتەسەر خاکی دوژمن، چەند گورزێکی پێشوەختە بوەشێنێت، بۆ لەناوبردنی هەر مەترسیەکی پێشبینی کراو بەر لە دەرکەوتنی). هەروەها زیاتر دەڵێت: لەسەرە پێویستە (چاوەڕێی ڕەزامەندی وڵاتانی تر یان ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان نەبێ، کاتێك لە بەرەنگاربوونەوەی دوژمناندا دەجوڵێتەوە، دەبێ ئازادی هەڵسوکەوت کردنی هەبێ بەشێوەی تاکەکەسی).

غاندی و تۆڵستۆی و ساتیاغراها:

مانای پیتاوپیتی (ساتیاغراها) بریتییە لە: (تێکۆشان و خەباتی ئاشتیانە لە پێناو ڕاستیدا). غاندی پێناسەی دەکات بەوەی (هێزی ڕاستییە). جیاوازی نییە لە بانگەوازەکەی تۆڵستۆی کە ناوی نابوو (هێزی ڕۆح) یان (هێزی خۆشەویستی). ساتیاغراها بە مانای ئەوەی بەرگریەکی نەرێنیە وەرگێڕدراوە، ئەمە وەرگێرانێکی نادروستە، چونکە ساتیاغراها زۆر دوورە لە نەرێنی بوون، بەرەنگاربوونەوەیەکی ئاشتیانەی خراپەیە، پڕاوپڕە لە ئەرێنی بوون. بەهەمان شێوە گوزارشت لە ساتیاغراها دەکرێ بە نا توونددوتیژی، بەوپێیەی بەرەنگاربوونەوەی ئاشتی بریتییە لە بەرەنگاربوونەوەی نا توونددوتیژانە.

غاندی توانی ساتیاغراها بکاتە ئاینێکی جیهانی، زۆر خەڵك باوەڕیان پێهێنا لە هیند، بەمەش توانیان وڵاتیان ڕزگار بکەن لە داگیرکاری دەوڵەتێك، کە ناوی لە خۆ نابوو (دەوڵەتی مەزن) ئەویش ئینگەڵتەرایە. غاندی لە کتێبەکەیدا (ئەمە ڕێبازەکەمە) دەڵێت: (نا توونددوتیژی ڕێباز و ئاینی منە، ئەم ئاینە هێزێکی کارایە، هیچ شوێنێکی تێدا نییە بۆ ترسنۆکی و لاوازی). غاندی باوەڕ بوون بە خوا و بە خۆشەویستی وەك هەنگاوی یەکەم بە مەرج دادەنێ بۆ باوەڕبوون بە ساتیاغراها، دەڵێت: (نا توندوتیژی بریتییە لە یاسای ڕەگەزی مرۆیی، لە بواری کۆتاییدا لەبەر دەستی ئەوانە نابێ کە

باوەڕیان بە خوا یان بە خۆشەویستی نییە). غاندی پێی وایە: (نا تووندوتیژی ئامرازە، ڕاستی ئامانجە).

لەبەر ئەوەی تۆڵستۆی و غاندی لە ڕووباری نا تووندوتیژی و خۆشەویستی و لێبوردەییدا خۆیان دەشۆن، ئەوا شتێکی سروشتی بووە چەندین نامە گۆڕینەوە لە نێوانیاندا هەبێ، ئەمە جێگرەوەی چاوپێکەوتنی ڕاستەوخۆی ئەوان بووە. نامەکانیان بۆ یەکتری بیروباوەڕی ئەوانی لەخۆگرتووە لەبارەی نا تووندوتیژیەوە. ئەوەی ئاگاداری نامەکانیان بێ، قوتابخانەیەکی تەواو تیایاندا بەدی دەکات، سەبارەت بە بنەمای نا تووندوتیژی، کە هیوامان وایە ئەوانە لەسەری پەروەردە بن کە بانگەشەی بەرزی و باڵادەستی و ماف و جیاوك و قۆرخ کردنی حەقیقەت بۆ خۆیان دەکەن.

تۆڵستۆی و غاندی بە یەکەوە لە سەرچاوەی خۆشەویستی و ناتووندوتیژیەوە دەردەچن. سەبارەت بە تاوانکارە بیروباوەڕگەراکان، ئەوان لە تاریکی قۆرخ کردنی حەقیقەتەوە هەنگاو دەنێن، لەوەی باوەڕی ساختەیان وایە ئەوان پەیامبەری ڕاستین و بەرپرسن لە ڕزگارکردنی مرۆڤایەتی لە گومڕایی، لەبیریان چۆتەوە کە ئەوان خودی گومڕایی و تاریکین، چونکە بۆ خۆیان بە ڕەوا دەزانن ئەوانی تر بکوژن، بە بەکارهێنانی ناوی خوا لە تاوانەکانیاندا.

دادگەریم پێبدە:

باشترین شت کە بابەتەکەمانی پێ تەواو بکەین لەبارەی ئایین و جەنگ و توندوتیژی، بریتییە لە شیعری (دادگەریم پێبدە)، کە هی شاعیری عێراقی ئەحمەد مەتەڕە، تیایدا هاتووە:

بەدرێژایی سەردەمەکان

ستەم

سەرم دەبڕێت بەناوی خوای میهرەبان وەك قوربانی بۆ بتەکان!

ئەمە بە تەوڕات سەردەبڕێ

ئەوەی تر بە ئینجیل سەر دەپەڕێنێ

فلان بە قورئان سەر پەلدەدات!

گوناه لە ملی گشت ئاینەکان نییە.

گوناهەکە هی سروشتی مرۆڤە

هی تۆیە ئەی مرۆڤ.

تاوانەكانی بیروباوەڕی ئاینی

دوستویفسكی و تاوان:

له دوستویفسكی باشتر نابێ له وێناكردنی پاڵنەرەكانی كوشتن له ڕۆمانەكەیدا (تاوان و سزا). لەم ڕۆمانەدا لەبارەی مرۆڤ دەخوێنینەوە، كه چۆن كوشتن بۆ خۆی به ڕەوا دەزانێ، به پشت بەستن به عەقڵ و لۆژیك. پاڵەوان و تاوانباری ڕۆمانەكه (راسكولنیكوف) ئەو گەنجەیە، كه خوێندنی زانكۆیی خۆی فەرامۆشكرد، بەهۆی هەژاریەوە. وتارێك دەنووسێ به ناونیشانی (تاوان) و له یەكێك له ڕۆژنامەكاندا بلاوی دەكاتەوە. لەم وتارەیدا پێی وابوو خەڵكانێك هەن مافیان هەیە تاوان ئەنجام بدەن و كەسانی تر بكوژن، چونكه بوونەوەری نا ئاسایی یان بالادەستن. خەڵك بۆ دوو جۆر دابەش دەكات: خەڵكی ئاسایی و نا ئاسایی، لەسەر كەسانی ئاسایی پێویست كردووه به ملكەچی و گوێڕایەڵی بژین، بەبێ ئەوەی هیچ مافێكیان هەبێ له شكاندن و بەزاندنی یاسادا، بەڵام خەڵكانی نا ئاسایی، مافی كەسی یان نا فەرمیان هەیە له ئەنجامدانی تاوان و پێشێلكردنی یاسادا. مەبەست له مافی كەسی ئەوەیە تاوان ئەنجام بدات، لەگەڵ ئەمەشدا دروونی ئاسودە بێ، چونكه هەست دەكات مافی ئەوەی هەیە هەندێك كۆسپ ببڕێ، كه دەبێ

ببڕدرێن، بۆ جێبەجێکردنی ئەو هزرەی ڕزگارکردنی گشت ڕەگەزی مرۆڤایەتی پێوە بەندە. ڕاسکولنیکوف نموونەیەکی بۆمان هێناوەتەوە لەسەر ئەمە و وتویەتی:

(من پێم وایە دۆزینەوەکەی کیبلر و نیوتن وەك نموونە، ئەگەر بە هەر هۆیەك بێ وای بۆ دیاریکرابێ کە ئەنجام نەدرێ تەنها بە بوونە قوربانی ژیانی پیاوێك یان دە پیاو یاخود زیاتر لە سەد پیاو نەبێ، ئەوانەی دەیانەوێ ببنە ڕێگر لەبەردەم دەرکەوتنی یان سەرهەڵدانی، ئەوا ئەو کاتە نیوتن مافی هەیە، بەڵکو لەسەری پێویستە ئەم دە یان سەد پیاوە ڕابماڵێت، تا دۆزینەوەکانی بگەینێتە مرۆڤایەتی).

ئەم بیرۆکەیەی بە خەیاڵی (راسکولنیکوف)دا هاتووە، لەبارەی مرۆڤی نا ئاسایی، ئەمە وای لەو کردووە کەسێکی بکوژ بێ، ئەمە هەمان ئەو هزرەیە کە وایکردووە ژمارەیەك لە سەرکردە و سەرۆك ببنە تاوانکار و بکوژ، ئەوان پێیان وایە خۆیان کەسانی ئاسی نین و بەرزترن، دەیانەوێ سوود پێشکەشی مرۆڤایەتی بکەن، ئەگەر هەر کۆسپێك لەسەر ڕێگەیان وەستا، ئەوا پێویستە لابرێ. نموونە لەسەر ئەم کەسانە زۆر زۆرە، ئەوان لە کتێبەکانی مێژوودا، لە کۆشکی سەرکردەکان، لەسەر کورسی فەرمانگە حکومییەکان و لە شەقامەکان و لەسەر کەناری ڕێگاکاندا هەن.

تاوانکاری بیروباوەڕگەرا:

پارێزەر شاکر عانی لە کتێبەکەیدا (تاوان) پێناسەی تاوانکاری بیروباوەڕگەرا دەکات بەوەی: (ئەو کەسانەن، تاوان ئەنجام دەدەن وەك ئەرکێك، کە بیروباوەڕەکەیان دەیسەپێنێ، دەبێ جێبەجێ بکرێ، کاریگەرن بەوەی ناخ و بیروباوەڕیان دەیسەپێنێ بەسەریاندا، بێ وابەستەبوون بە بڕیارەکانی یاسای تاوانەکان، لە ناخیان ئەرکی بیروباوەڕ بەرزترە لە ئەرکی ڕێزگرتن لە یاسا).

بیرۆکەی ڕاست لە ئەنجامدانی تاوان، بۆ کەسانی باڵادەست یان نا ئاساییەکان، بەشێوەیەکی ڕوون لە نووسین و وتارەکانیاندا دەردەکەوێ، ئەوانەی کە بە تیرۆریستەکان وەسف دەکرێن، باشترە ناویان بنێم تاوانکارە بیروباوەڕگەراکان. ئەوان تاوانی بیروباوەڕی ئەنجام دەدەن، چونکە پێیان وایە کەسانی بەرزترن، مافیانە یان ئەرکیانە خەڵکی ڕێنوێنی بکەن بۆ ئەو ڕاستیەی لایانە، خەڵکی ئاسایی لایان نییە. هۆکاری بەرزتربوونیان دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی حەقیقەتیان قۆرخ کردووە. ئەمە بیروباوەڕیانە، هۆکاری ئەوەیە بوونەتە تاوانکار.

توندوتیژی کۆمەڵە ئیسلامییەکان:

هەندێك لە کۆمەڵەی ئیسلامی پێیان وایە ئەوان پێکهاتوون لە کەسانی نائاسایی، بەمەش مافیان هەیە لە بەکارهێنانی هێز دژی گشت ئەوانەی دەبنە ڕێگر لە نێوان ئەوان و خەڵکدا. گوایە نوێنەرایەتی پەیڕەو و بەرنامەی خوایی ڕاست و دروست دەکەن، کە ئەرك و مافیەتی هەموو ئەو شتانە ڕبماڵێت کە سەریان بە جگە لەم بەرنامەوەیە. پێشی وایە خوای مەزن مافی جوڵە و هەنگاونان بۆ وەرگرتنی دەسەڵات و بەرپاکردنی ڕژێمی داوەتە کۆمەڵەی ئیسلامی، کە بەرنامەی خوا خۆی تێدا دەبینێتەوە.

هەندێك لەم کۆمەڵانە پێیان وایە گشت کۆمەڵگەکان نەفامین، هاوشێوەی نەفامی پێش ئیسلام، هەموو ئەوەی لە دەوروبەریەتی نەفامییە.. لە تێڕوانین و بیروباوەڕ و داب و نەریت و سەرچاوەی ڕۆشنبیری و هونەر و هەڵسوکەوت و بەرنامە و یاساکانی خەڵك. تەنانەت زۆرێك لەوەی ئێمە بە ڕۆشنبیر و سەرچاوە و فەلسەفە و بیرکردنەوەیەکی ئیسلامی دایدەنێین.. بەهەمان شێوە دەستکردی نەفامیەتە. هەندێك لەم کۆمەڵانە بەهەمان شێوە پێیان وایە کۆمەڵگەی موسڵمان تەواو نابێ، تەنها بە کۆبوونەوەیەکی ئەندامی بزاڤی نەبێ جیا لە کۆبوونەوەی نەفامی، لەسەر ئەم کۆمەڵە و گردبوونەوەیە پێویستە تەنها گفتوگۆ بە بەس نەزانێ، بەڵکو لەسەریەتی ئامرازی تریش بەکاربهێنێ بۆ ڕاگەیاندنی بیروباوەڕەکەی، بەڵکو لەسەری

پێویسته بجوڵێت و هەڵمەت بەرێ بۆ ڕزگارکردنی گشت خەڵك، ئەگەر کۆمەڵە و گردبوونەوەکانی تر ڕێگریان لێکرد لە ڕێکخستنی ژیانی ژێردەست و هاوڵاتیانی بەپێی بەرنامەکەی، ئەوا لەسەر کۆمەڵە ئیسلامییەکان پێویست دەبێ ئەم ڕژێمانە ڕابماڵن، بەوپێیەی کۆسپن بۆ ڕزگارکردنی گشتی، ئەمەش بەسادەیی لەبەر ئەوەی خوا مافی جوڵە و هەنگاونانی پێدەبەخشێ، بۆ بەدەستەوەگرتنی دەسەڵات و بەرپاکردنی ڕژێم.

لەوەی پێشتر ڕوون دەبێتەوە، هەندێك لە کۆمەڵە ئیسلامییەکان، بۆ خۆیان بە ڕەوا دەزانن توندوتیژی بەکاربهێنن لەژێر ناونیشانی مافی خوایی، کە لە توانای هەر کەسێکدایە بداتە پاڵ خۆی. باوەڕیان وایە حەقیقەتیان قۆرخ کردووە، هەر بۆیە ئەوان خەڵکی نا ئاسایی و بەرزترن، مافی ئەوەیان هەیە یاسا پێشێل بکەن بۆ بەرپاکردنی ئامانجە باڵاکانیان، ڕزگارکردنی مرۆڤایەتی لە گومڕایی. ئەوان جیاواز نین لە راسکولنیکوف لە ڕۆمانی (تاوان و سزا)، هەر دووکیان بانگەشەی مافی کەسی دەکەن بۆ خۆیان لە ئەنجامدانی تاواندا. لەوانەیە تاکە جیاوازی لە نێوانیاندا ئەوەبێ راسکولنیکوف هەست بە پەشیمانی و سەرزەنشی دەروون کردبێ لە دوای ئەنجامدانی تاوانەکە، بەڵام ئەوانە تا ئێستا هەستیان بە پەشیمانی نەکردووە، سەرباری تاوانە زۆر و دووبارە بووەوەکان.

ئاینی نا توندوتیژی؛

ناکرێ ئەم جیهانە ئارامی و دڵنیایی بناسێ، تا مرۆڤ باوەڕ نەهێنێ بە ئاینی نا توندوتیژی، واز نەهێنی لە بیروباوەڕ ساختەکەی سەبارەت بە قۆرخ کردنی حەقیقەت، خۆی بگرێتەوە لە بینی ڕۆڵیی ڕزگارکەر لە گومڕایی. تەنها بەم سێ چەمکە دەکرێ مرۆڤ مرۆڤێکی ڕاستەقینەبێ، نەوەك تەنها مرۆڤێکی بایلۆژی. سەبارەت بەوەی ئێمە ئەمڕۆ دەیبینین لە توندوتیژی و جەنگ و کوشتن، ئەوا سەرچاوەکەی لەوانەوەیە کە بانگەشەی قۆرخ کردنی حەقیقەت دەکەن، خەیاڵی ئەوەیان کردووە ئەوان ڕزگارکەرن لە گومڕایی، لە ڕاستیدا ئەوان تەنها تاوانکاری بیروباوەڕگەران، لە هیچ شتێکدا جیاوازیان نییە لەگەڵ راسکولنیکوف.

تۆڵستۆی و مەسیحییەت

مەسیحییەکان و جەنگ:

تەنها موسڵمانان نین پێیان وایە ئەوان بەرزتر و کەسی نا ئاساییین. تەنها ئەوان نین بانگەشەی ئەوە دەکەن خوا مافی کوشتنی بەوان داوە. مەسیحییەکانیش بەهەمان شێوە ئەمە دەکەن، ژمارەی قوربانیەکانیان زۆر زیاترە. سەرباری ئەوەی ئینجیل دەڵێت (مەکوژە)، کەچی ئەوان چەند هەڵاواردنێك بۆ خۆیان دادەنێن، بە ڕەوای دەزانن جەنگ بکەن، سزای تاوانکاران بدەن بە کوشتن. لەوانەیە ئەو عەقڵە پاساودەرەی مەسیحییەکان هەیانە، یان ئەوانەی بانگەشەی ئەوە دەکەن ئەوان مەسیحین، زۆر بەهێزتر بێ لەو عەقڵ پاساو هێنەرەوەیەی موسڵمانان هەیانە. هەر بۆیە موسڵمانان بە تیرۆر مەسیحییەکان بە ئامادەسازی وەسف دەکرێن.

لە میانەی ئەو بیست سەدەیەدا، کە لە دوای عیسای مەسیحەوە هاتوون، کەسایەتی و کۆمەڵانێك دەرکەوتن، دژی توندوتیژی وەستانەوە و بانگەوازیان کرد بۆ دەستگرتن بە ڕێنوێنیەکانی خۆشەویستی و ئاشتی. بەڵام هاوشانی پشتیوانانی توندوتیژی لە حوکمڕان و ئامۆژگاریکاری درۆزن، وایکرد دەنگی توندوتیژی بەزرتر بێ لە دەنگی نا توندوتیژی. جەنگەکان

هەڵگیرسان و خوێن ڕژا. ئەوەی خەفەت بۆ دڵ زیاتر دەکات ئەوەیە ئەم جەنگانە بە ناوی عیسای مەسیح، لە ژێر دروشمی جەنگە پیرۆزەکاندا ئەنجام دەدران. زۆر کەسایەتی و کۆمەڵە دەرکەوتن و بەرەنگاری ڕەوتی توندوتیژی بەلێشاو بوونەوە، لە نێویادا ناودارترینیانمان هەڵبژاردووە، ئەویش نووسەری ڕوسی لیۆ تۆڵستۆیە.

بیروباوەڕی تۆڵستۆی:

پێش نزیکەی زیاتر لە سەدەیەك تۆڵستۆی بەرەنگاری ئەو توندوتیژیە بووەوە، کە هەندێك لە مەسیحییەکان پەیڕەویان کرد. پێی وایە توندوتیژی لە مەسیحییەتدا نییە، ئەو جەنگانەی ناوی عیسای مەسیحیان تێدا بەکاردەهێنرێن، جەنگی ستەمکارین و عیسای مەسیح لێی ڕازی نابێ، توندوتیژی ڕەوا نییە لە ژێر هەر بارودۆخێکدا بێ، دەڵێت: (من پێم وایە بیروباوەڕی کڵێسا، کە نەریت وایە ناوی مەسیحیەتی لێ دەنێن، هەڵەیە و گوزارشت لە بیروباوەڕم ناکات).

تۆڵستۆی بیروباوەڕی خۆی سەبارەت بە نا توندوتیژی لە ژمارەیەك کتێب و ڕۆمانی خۆیدا شرۆڤە کردووە، لەوانە کتێبێك بە ناویشانی (بیروباوەڕم چییە؟) لە ساڵی ١٨٨٤ نووسیویەتی، تیایدا هێرشی کردۆتە سەر بەکارهێنانی توندوتیژی لەلایەن حکومەتەکانەوە، کە کڵێسا و پیاوەکانی پاڵپشتی لێ دەکەن. داوای کردووە دەستبگیرێ بە ڕێنماییەکانی

عیسای مەسیح، کە ڕوون و ڕاشکاون، پەیوەستن بە بەرەنگاری کردنی ناتووندوتیژنەی خراپە و ئاشوب، بە توندی هێرشی کردۆتە سەر پیاوانی ئاینی، لە سەرنجەکەیدا لەسەر ئەم کتێبەدا نووسیویەتی: (من لە کتێبەکەمدا "بیروباوەڕم چییە؟" مامۆستایانی ئاینی تۆمەتبار دەکەم بەوەی بنەمای دژی بنەماکانی عیسای مەسیح فێری شوێنکەوتووانیان دەکەن... ئەم ئامۆژگاریکارانە هەموو ماناکان لە ڕێنماییەکانی عیسای مەسیح لا دەدەن).

لە دوای چەند ساڵێك دووبارە ئەم بیرۆکانەی بڵاوکردەوە و جەختی لەسەر کردەوە، لە کتێبێکی بچوکدا بە ناونیشانی (دەسەڵات و گەورەیی ئاسمانەکان لە ناختاندایە). لەم کتێبەدا تۆڵستۆی باسی چوار خاڵی سەرەکی کردووە، کە ئەمانەن:

یەکەم، ڕۆڵی خراپی پیاوانی کلێسا لە پاڵپشتی کردنی توندوتیژی و یارمەتیدانی، لەم بارەوە دەڵێت: (لە نێو فرە سەرپێچیەکانی پیاوانی کلێسا، بەرامبەر ڕێنماییەکانی عیسای مەسیح، لە خوارەوەدا سەرپێچی سەرەکی ڕوون دەکەمەوە، کە بریتییە لە: داننەنان بە ڕێنماییەکانی بەرەنگاربوونەوەی خراپە و ئاشوب بەبێ توندوتیژی، ئەمە گەورەترین سەرپێچییە، گەواهی لەسەر ئەوە دەدات کلێسا ڕێنماییەکانی مەسیحی شێواندووە).

دووەم: ڕەتکردنەوەی ئەو دەوڵەتانەی لە سەردەمی ئەودا هەبوون، ڕێبازی سیاسەتی توندوتیژیان پەیڕەو دەکرد، نووسیویەتی: (کاتێك

سەرۆكی وڵاتان مەسیحیەتی تەنها بەناو و دەرەكی دروست دەكەن، ئەوا چەند تیۆرێك دادەهێنن، ناكرێ باوەڕیان پێ بكرێ، لێهاتوون بەشێوەیەك بەهۆیەوە ئاینی مەسیحیەت لەگەڵ دەوڵەت دەگونجێت. بەڵام هەر مرۆڤێك لەم سەردەمەماندا نەگونجانی تەواو بەدی دەكات، تەنها لە نێوان مەسیحیەتی دروست، قوتابخانەی خاكیبوون و لێخۆشبوون لە سەرشۆڕیەكان و خۆشەویست، لەگەڵ دەوڵەت و خۆبەزلزانی و كارە توندوتیژیەكانی و سزا و جەنگەكانی. بیروباوەڕی مەسیحیەتی ڕاستەقینە هەموو گونجانێك بۆ دانان بە دەوڵەتدا ڕانامالێت، بەڵكو كۆڵەگەكانی تێكدەشكێنێ)، زیاتر دەڵێت: (ڕێنماییەكانی عیسای مەسیح دەوڵەت تێكدەشكێنێت. خەڵكی لەمە تێگەیشتوون لەوەتەی مەسیحیەت پەیدابووە، ئەمە هۆكاری لە خاچدرانی مەسیح بووە).

سێیەم، بە ڕاشكاوانە ڕایگەیاند ئەو دادگایانە ڕەت دەكاتەوە، كە لەسەر توندوتیژی دامەزراون، ئەمە توندوتیژیەكە عیسای مەسیح پێی ڕازی نییە، بە پرسیارەوە نووسیویەتی: (ئایا بۆ مەسیحیەك هەیە ئەندام بێ لە دادگایەكدا، كە هاوشێوەی ئەو دادگایی بكەن؟ ئایا ئەویش هەیە مادەم مەسیحییەكی دڵسۆزە بۆ ڕێنماییەكانی عیسای مەسیح، داوای پارێزگاری بكات لەم دادگایە بەهۆی هێز؟ ئایا بۆ كەسێكی مەسیحی دڵسۆز بۆ ڕێنماییەكانی مەسیح هەیە تاكێك بێ لە تاكەكانی كارگێریەك، كە توندوتیژی دژی كەسەكان بەكاربهێنێ؟).

چوارەم، جەنگ و خزمەتی ناچاری سەربازی بۆ هەمووانی ڕەتکردۆتەوە، دەپرسێ (ئایا کەسی مەسیحی دڵسۆز بۆ ڕێنماییەکانی عیسای مەسیح دەتوانێ مەشق بکات لەسەر کوشتنی دراوسێیەکەی و ئەنجامدانی کوشتن بەوپێیەی سەربازە؟)، بەردەوام بووە لەم پرسینەی و وتویەتی: (چۆن هەماهەنگی دروست بکەین لە نێوان ڕێنماییە ڕوون و وردەکانی عیسای مەسیح لە دڵەکانماندا، لەبارەی لێخۆشبوون و خاکیبوون و خۆشویستنی هاوشێوەکانمان، بە دۆست و دوژمنەوە، لەگەڵ ئەوەی لێمان داوا دەکرێ: لە پیادەکردنی توندوتیژی سەربازی دژی پیاوانێك لە ڕەگەزی خۆمان و ڕەگەزی بیانیش؟).

تێکگیرانێکی سەیر:

سەرباری ئەوەی باسکرا، تۆڵستۆی جەختی لەسەر تێکگیرانێك کردۆتەوە، کە شارستانیەتی مەسیحییەتی لەسەر بنیاتنراوە، خۆی دەبینێتەوە لە (یاسای خۆشویستن)، کە عیسای مەسیح مژدەی لەبارەوە داوە، لەگەڵ (یاسای توندوتیژی)، کە حوکمڕانان و ئەو ئامۆژگاریکارانەی لەگەڵیاندان هێناویانە، هەر بۆیە دەڵێت: (ئەندامانی جیهانی مەسیحی یاسای خۆشەویستیان پەسەند کرد، لە هەمان کاتدا ڕێگەیاندا بە پیادەکردنی توندوتیژی. زیاد لەوەش مادەم ئەوان ژیانی خۆیان لەسەر توندوتیژی دامەزراند، ئەوا بوونی تەواو بۆ گەلانی مەسیحی تەنها گوزارشت دەکات لە تێکگیرانی ڕەها لە نێوان

ئەوەی مژدەی پێدەدات، لەگەڵ ئەو بنچینەیەی ژیانی خۆیانی لەسەر بنیات دەنێن... ئەم تێکگیرانە لە گەورەبوون نەوەستا، لەگەڵ گەشەکردنی مەسیحییەکان، تا لە سەردەمی کۆتاییدا گەیشتە بەرزترین پلەی).

بە توندوتیژی ڕووبەڕووی توندوتیژی نەبنەوە:

بەرامبەر بەم هەموو بەرهەڵستیە زۆرانەی لەهەمبەر شێوەی مەسیحیەت کە لە سەردەمی ئەودا هەبووە، ئەوا تۆڵستۆی نا توندوتیژی وەك ئامرازێك بۆ بەرەنگاربوونەوەی خراپە و شەڕ پێشکەشی کردووە. بانگی خەڵکی نەکرد بۆ بەرەنگاربوونەوەی شەڕ بە شەڕ، ئەگەر وانەبووبا ئەوا بانگەوازەکەی بێ کەڵك دەردەچوو. داوایان لە خەڵك دەکرد هیچ دەسەڵاتێك لەسەر خۆیان دانەنێن جگە لە دەسەڵاتی خوا نەبێ، هەر بۆیە دەڵێت: (کەسی مەسیحی خۆی ئازاد دەکات لە دەسەڵاتی هەر کەسێك بەسەریدا، کاتێك تەنها داندەنێ بە یاسای خوا، کە عیسای مەسیح ڕوونی کردۆتەوە. ئەم خۆ ئازاد کردن و خۆدارنینە هەرگیز بەهۆی توندوتیژیەوە یان بەهۆی شکاندنی شێوەکانی ژیانی هەنوکە نابێ، بەڵکو بەهۆی هەموارکردنی ڕێگەی تێگەیشتن دەبێ لە ژیان. هەر توندوتیژیەك بەلای عیسای مەسیحەوە کارێکی نارەوا و بێ بایەخ و پێویست نییە).

تۆڵستۆی وەك باوەڕدار:

تۆڵستۆی مەسیحییەكی دیندارە، باوەڕی بە مەسیحییەت هێناوە لە ڕێگەی هۆشیاری و توێژینەوە و ڕامانەوە. ڕێنماییەكانی ئاینەكەی لە سەرچاوە سەرەكییەكەی كە ئینجیلە وەرگرتووە، نەوەك لە پیاوانی ئاینی كلێسا، لە خۆی قبوڵ نەكردووە شوێنكەوتویان بێ. تەنها شوێن عەقڵ و دڵی كەوتووە. هەر بۆیە دەبینین تۆڵستۆی باوەڕدارە و تەنها دیندار نییە. كاتێك تۆڵستۆی بینی عیسای مەسیح بانگەوازی كردووە بۆ خۆشەویستی و ئاشتی و نا توندوتیژی، باوەڕی پێهێناوە، ڕووی نەكردۆتە ئەوەی باوە لە سەردەمی خۆی لە پاساوهێنانەوەكان، كە ڕەوایی بە توندوتیژی دەدەن. نەترساوە لە ڕاگەیاندنی ڕا و بۆچوونی ڕوون و ڕاشكاوی خۆی، سەبارەت بەوەی پێی وایە پێچەوانەی ڕێنماییەكانی عیسای مەسیحە. جوانترین شت لە تۆڵستۆیدا ئەوەیە باوەڕی بە نا توندوتیژی هەبووە بە گوفتار و كردارەوە.

ژیان لە پێناوی خوادا

کەلتوری مردن:

زۆر دەخوێنینەوە و دەبیستین لەبارەی مردن لە پێناوی خوادا، بەڵام کەم وایە گوێبیستی ئەوە بین یان شت بخوێنینەوە لەبارەی ژیان لە پێناوی خوادا. لە وتاری هەینیدا وتاربێژ دەدوێت لەبارەی پلەوپایەی شەهید و قوربانیدان لە پێناوی ئایین و مەزهەبدا. لە بەرنامەکانی تەلەفزیۆندا کەسایەتییەکانی کەناڵە ئاسمانیەکان بۆمان دەدوێن لەبارەی فیداکارە پاڵەوانەکان، ئەوانەی خۆیان بەخت کردووە لە پێناو وڵاتەکانیان. لە کتێبە ئاینیەکاندا شت دەخوێنینەوە لەبارەی پاڵەوانەکانی مێژوو و پیاوە دەگمەنەکانی، ئەوانەی گیانی خۆیان پێشکەش کردووە بۆ بەرزکردنەوەی وشەی ئایین و بەرزکردنەوەی ئاڵای ئیسلام. بەهۆی ئەمەوە وێنەیەکی شێواو سەبارەت بە پاداشتی خوایی لە گوێچکەکانماندا دروست بووە سەبارەت بە پاداشتی خوایی، کە پێمان وایە پەیوەستن بە مردنەوە، لە عەقڵی ئێمەدا وێنەی کاری چاك لەم ژیانەدا و ئەو سوودانەی سەری بۆ دەکێشن لە دونیا و دوارۆژدا ونبووە. هەندێك پێیان وایە کەلتوری مردن سەرچاوەکەی ئاینە، ئەمە ڕاست نییە، کەلتوری مردن لە پیاوانی ئاینەوە سەرچاوەی گرتووە.

ئایین بانگمان دەکات بۆ ژیان و دەست پێوەگرتنی، چونکە پێی وایە ئەمە ڕەسید و بەهای ئێمەیە بۆ دواڕۆژ، سەبارەت بە پیاوانی ئاینی، ئەوا پێیان وایە مردن ڕێگەی هەرە ئاسانە بۆ دواڕۆژ.

کەلتوری چاونەترسەکان:

کەلتوری مردن لە کۆمەڵگاکانماندا باوە، بەڵام بە دەگمەن نەبێ کەلتوری ژیان ناناسین. لەوانەیە هۆکاری ئەمە بگەڕێتەوە بۆ ئاسانی ئاوێتە و هۆگربوون بە کەلتوری مردن، کە تەنها پێویستی بە خۆڕزگار کردن هەیە لە ژیان، هەروەك خۆکوژەکان ئەمە دەکەن. کەلتوری مردن کەلتوری ترسنۆکانە، کەلتوری ژیان کەلتوری چاونەترسەکانە. بێگومان ژیان گوزەراندن لە ژیانێکی پڕاوپڕ لە ململانێ و ناکۆکی، پێویستی بە چاونەترسی و کۆششی سەخت هەیە، وا دەردەکەوێ ئەوانەی لایەنگیری کەلتوری مردن دەکەن ناتوانن بەرگەی بگرن.

بە ڕای من ژیان گوزەراندن لە پێناوی خوادا زۆر سەختترە لە مردن لە پێناوی خوادا، ئەوانەی لە پێناوی خوادا دەژین، بەرگەی چەند ناخۆشییەك دەگرن هەندێك جار بەرزترە لە نەخۆشییەکانی مردن. سەبارەت بەوانەی ناتوانن بەرگەی سەختییەکانی ژیان لە پێناوی خوادا بکەن، ئەوا نەریت وایە ئەوان بەجۆش و خرۆش بۆ بیرۆکەی مردن لە پێناوی خوادا، لەوانەیە ڕێگەیەك بێ بۆ هەڵاتن و خۆکوشتن. لەوانەیە ئەوانەی بەرگەی

سەختییەکانی ژیان دەگرن لە پێناو خێر و کاری بەسوود و باوەڕیان بە بنەمای ژیان هەیە لە پێناوی خوادا، ئەوا ئەمە لە هەموو خەڵك زیاتر خۆڕاگر و چاونەترسترە.

کەلتوری گەشەپێدان و ئاوەدان کردنەوە:

ئاوەدانکردنەوەی وڵاتان و گەشەپێدانیان، پێویستی بە کەلتوری ژیانە نەوەك کەلتوری مردن، ناکرێ نیشتمانەکانمان بنیات بنێین و وڵاتەکانمان ئاوەدان بکەینەوە مادەم ئێمە جگە لە کەلتوری مردن ناناسین، ناکرێ زەویەکانمان بە کشتوکاڵ بچێنین و بەرهەمەکانمان بخۆین، مادەم شکۆ دەبەخشین بە خۆکوژان و بە پاڵەوان دایاندەنێین و پەیمانی حۆری چاوگەشیان پێدەدەین. ناتوانین یەك هەنگاو بچینە پێشەوە لە بواری گەشەپێدان و پێشخستن، مادەم ژیان دەبوغزێنین و مردن بە باشتر دادەنێین. شتێکی زۆر جوان و باشە کەلتوری ژیان بکەینە کەلتوری باو، لە پێناو سەرکەوتن و پێشکەوتن و ئاوەدانی، چونکە بانگمان دەکات بۆ دڵسۆزی لە کار و هەوڵدان بۆ سەرکەوتن.

کەلتوری مردن و تاوانی بیروباوەڕی:

یەکێك لە هۆکارەکانی بڵاوبوونەوەی تاوانی بیروباوەری لە کۆمەڵگەکەماندا بریتییە لە بڵاوبوونەوەی کەلتوری مردن، کە پێی وایە کوشتن و خۆڕزگارکردن لە کەسی دژەڕا بریتییە لە ڕێگەی سەلامەت و ڕوون و ڕاشکاو بۆ بەرپاکردنی دادگەری کۆمەڵایەتی و پشتیوانی بیروباوەڕی. کەلتوری مردن لە پێناوی خوادا ڕێخۆشکەرە بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان لە ڕێگەی کوشتاردا، چونکە تێکۆشان (جیهاد) و کوشتار و شەڕ یەکسان دەکات. لە ڕاستیدا تێکۆشان دەربڕینێکی ترە لەبارەی ژیان لە پێناوی خوادا، چونکە وا لە تاك دەخوازێ کۆشش بکات بۆ بەدەستهێنانی بەرژەوەندی هەمووان. ئەگەر کەلتوری تێکۆشان ونبوو، ئەوا کەلتوری کوشتار ئامادە دەبێ، ئەمە هۆکاری پشت بڵاوبوونەوەی کەسانێکی خۆکوژە بە پاساوی تێکۆشان لە پێناوی خوادا یان ئەوانی تر دەکوژن بە دڵێکی ئاسوودە، کە چاوەڕێی پاداشتی خوایە.

عەلی شەریعەتی و ژیان:

نووسەری ئیرانی عەلی شەریعەتی لە ساڵی (١٩٧٥) لە بەندیخانەوە نامەیەکی بۆ قوتابیەکانی نارد، بەم گوزارشتە دەستی پێکردبوو

(خوایەگیان؛ فێرم بکە چۆن بژیم... سەبارەت بەوەی چۆن بمرم ئەوا من ئەوە دەزانم). بەڵێ فێربوونی هونەری ژیان و ڕێبازەکەی بریتییە لە ڕێگەی سەخت، کە شەریعەتی لە خوای گەورە ویستویەتی ڕێنوێنی بکات بۆی، ئەوە ڕێگەیەکە شەریعەتی پێی وایە گەیشتن بە خوا لە میانەیدا دەبێ سەرەتا بە ناو خەڵکدا تێبپەڕێ، بەڵکو ئەم ڕێگەیە ڕاست نابێ تەنها لە میانەی ڕۆیشتنی نەبێ بە ناو خەڵکدا، بەو مانایەی تاك بەرگەی بەرپرسیارێتیەکەی بکات بەرامبەر بەوانی تر پێش ئەوەی بانگەشەی بەرپرسیارێتیەکەی بکات بەرامبەر بە خوا.فێربوونی چۆنیەتی ژیان بە خۆشەویستی و لێبوردەیی و میهرەبانی و هاریکاری، بە بایەخترین و بەکەڵکترینە لە چاکبوونی پەیوەستبوونی پەیوەستبونەکانی مرۆڤ چ بەخۆی یان بە بەدیهێنەرەکەی یاخود براکان یان ژینگەکەی. سەبارەت بە ڕێگەی مردن، ئەوا هیچ سەختیەکی تێدا نییە، مردن خۆی نانوێنێ بە جیابوونەوەی گیان لە جەستە، بەڵکو بە جیابوونەوەی مرۆڤ لە برا مرۆڤەکەی دەبێ.

بانگەوازێك بۆ ژیان:

ئەگەر نەمانتوانی لە کەلتوری ژیانەوە خۆمان بگوازینەوە بۆ کەلتوری ژیان، ئەوا ناتوانین لە گۆڕستانی مردووانەوە بچینە باخچەکانی زیندووان. بە ڕاشکاوانە ئێمە مردووین، چونکە کەلتورەکەمان کەلتوری مردنە، ئەوانی تر زیندوون، چونکە کەلتورەکەیان کەلتوری ژیانە. ئێمە ڕێگەی ژیانمان

هەڵدەبژێرین بەپێی ڕێگەی بیرکردنەوەمان، ئەگەر بە مردن بیرمان کردەوە، ئەوا دەبینە مردوو، ئەگەر بیرمان لە ژیان کردەوە، دەبینە زیندوو. هەر بۆیە لەسەر کەسانی ڕۆشنبیر و ڕاگەیەندکار و پیاوانی ئاینی و مامۆستایان پێویستە، لە نووسین و بەرنامە و وتارەکانیاندا لە کەلتوری مردنەوە بچنە سەر کەلتوری ژیان، تا ببنە ئامرازی بنیاتنان، لە جیاتی ئەوەی ببنە پاڵنەری ڕووخاندن.

بەشی سێیەم

دەربارەی ڕەخنەگرتن لە پیاوانی ئاینی و دینداران

ئايين چاكە فۆرخ ناكات

چاكە چییە؟

ئاسان نییە پێناسەیەکی ڕوون بەدی بکەین بۆ چاکە، بەڵام دەکرێ چەند مەرجێك دابنێین بۆ جیا کردنەوەی چاکە لە شتەکانی تر. گرنگترین پێوەر کە لەوانەیە هەمووان لەسەری کۆك بن، لەوانەش پیاوانی ئاینی ئەوەیە کە (سوود پێوەری چاکەیە)، چاکترینی خەڵك ئەوەیە زۆرترین سوودی هەبێ، هەر بۆیە مەرج بۆ چاکە دادەنێن، کە گونجاوبێ لەگەڵ بارودۆخەکانی ژیان، بەو مانایەی سوودبەخش بێ بۆ ژیان و کاروانەکەی و بۆ مرۆڤ و گوزەرانەکەی.

لە کتێبی (کۆمار)ی ئەفلاتۆندا لێکۆڵینەوەی لە مانای چاکە و ڕێگە و ئامانجەکانی کردووە، تیایدا هاتووە چاکە ڕێگەی بەختەوەر بوونە، بە خودی خۆی و دەرەنجامەکانی داوا دەکرێ، ئەم خاڵەی کۆتایی زۆر گرنگە، ئەوانەی پێیان وایە چاکە تەنها لەبەر خودی چاکە داوا دەکرێ، ئەوا بە هەڵەداچوون، چاکە نابێتە چاکە، ئەگەر دەرەنجامی باش و کاریگەریەکی ئەرێنی نەبێ لە ژیانی خەڵك و کاروانی کۆمەڵگەدا، ئەمە پێچەوانەی ژمارەیەك کردەوەیە، کە پیاوانی ئاینی پێیان وایە ئەم کردەوانە لە چاکەکانن، بکەرەکانی پاداشتی

لەسەر وەردەگرن و نەکەرەکانی سزا دەدرێن، کەچی ئەمانە تەنها کردەوەی بۆشن، عەقڵ قبوڵی ناکات، لۆژیك پێی ڕازی نابێ، چونکە نەگونجاوە لەگەڵ ژیان و بێ کەڵکە بۆ مرۆڤ، زۆربەی جاران سەرچاوەکەی کەلەپور و مێژووە، نەوەك واقیعی ژیان، لەگەڵ ئەمەشدا پیاوانی ئاینی دەیدەنە پاڵ ئایین و بە چاکە و ڕەوشت هەژماری دەکەن.

چاکە و بیرکردنەوەی فەلسەفی:

لەوانەیە زیادەڕەوی نەکەم، ئەگەر بڵێم زۆرێك لە چاکە و ڕەوشتەکان دەرەنجامی بیرکردنەوەیەکی فەلسەفی قوڵن لە کاروبارەکانی ژیان و ئامانج و چۆنیەتی ژیان تیایدا. فەلسەفە چەندین پێناسەی هەیە، خەریکە پێناسەیەکی یەکگرتووی بۆ نەبێ، بەڵام دەکرێ بوترێ: (فەلسەفە لێکۆڵینەوەیە لە بوون، بەهۆی عەقڵەوە، لێکۆڵینەوەیەك کە پشت بە باوەڕی پێشوەختە نەبەستێ). ئەم پێناسەیە پەیوەندی پێمانەوە هەیە لە تێگەیشتن لە چۆنیەتی کارکردنی فەلسەفە لەسەر دروستکردنی چاکە و پیشەسازی ڕەوشت، چاکە لە دیدی فەلسەفەدا ئەوەیە کە دەنگونجێ لەگەڵ عەقڵ و لە واقیعی ژیاندا هەڵدەقوڵێ، ئەوە نییە کە گونجاوە تەنها لەگەڵ دەقەکانی کەلەپور و مێژوو و ئایین، باوەڕبوون بەم دەقانە و کار کردن پێیان پێویستی بە باوەڕێکی پێشوەختەیە، فەلسەفە باوەڕی پێشوەختە ڕەت دەکاتەوە، چونکە بیرکردنەوەی دروست پەکدەخات، هەر بۆیە دەبینین پشت بە

دەقەکان نابەستێ لە دیاریکردنی چاکەکاندا، بەڵکو پشت بە عەقڵ و توێژینەوەی واقیع دەبەستێ.

فەلسەفە بەشداری کرد لە دروستکردنی ژمارەیەك چاکەدا، کە لە کۆمەڵگەکاندا نەبوو، زۆرێك لەو ڕەوشتانەی گەشەپێدا، کە مرۆڤ پێویستی پێ هەبوو. لەوانەیە باشترین بەشدار لەم بوارەدا بەشدار فەلسەفەی یۆنانی بێ، کە کۆمەڵگەیەکی سەرکەوتووی دروست کرد و توانی شارستانیەتێك بنیات بنێ و کۆمەڵگەیەکی چالاکی گەشەسەندوو بەرپا بکات، هەروەها بەشداری فەیلەسوفە موسڵمانەکان و دانراوە زۆرەکانیان، چاکترین بەڵگەن لەسەر ئەمە. لەوانەیە خوێنەر بتوانێ دڵنیا بێ لە دروستی ئەم بۆچوونە لە کاتی خوێندنەوەی کتێبەکەم (شاری پایەدار و حەی کوڕی یەقزان).

ئایین چاکە قۆرخ ناکات:

هەندێك پێیان وایە چاکە و ڕەوشت تەنها پەیوەستن بە ئایین و پیاوانی ئایین و دیندارانەوە، لەم بازنەیەدا دەرناچێ، ئەوەی نەدرێتە پاڵ بیرۆکەی ئاینی یان پیاوانی ئاینی یاخود دینداران ئەوا پێویستە گەندەڵ و لاسار بێ، خاوەن چاکە و ڕەوشت. لە تێڕوانینی ئێمەدا ئەمە ڕاست نییە، چونکە چاکە و ڕەوشت قۆرخ نەکراون لەلایەن ئایین یان پیاوانی ئاینی و دیندارانەوە. چاکە و ڕەوشت دەرەنجامی بیرکردنەوەی مرۆڤە بە ئاراستە و دید و حەز و ئامانجەکانیەوە، هەر یەکە لە فەلسەفە و نەریت و ئایین و زانست و

هونەرەکان بەشداربوونە لە دروستکردنی چاکە و ڕەوشدا. ئایین تاکە سەرچاوە نییە بۆ چاکە و ڕەوشت، پیاوانی ئاینی و دینداران قۆرخکەری چاکە و ڕەوشت نییە.

ئایین دانایی و حیکمەت قۆرخ ناکات:

هەروەك چۆن ئایین چاکە و ڕەوشت قۆرخ ناکات، ئەوا بەهەمان شێوە داناییش قۆرخ ناکات. ئەو داناییەی لە ماوەی ژیانماندا پێی دەژین، ئەوا لە ئەدەب و فەلسەفە و ئایین و زانست و هونەرەکانەوە وەردەگرین، سەبارەت بەوانەی بانگەشەی ئەوە دەکەن داناییان قۆرخ کردوو، ئەوا بە هەڵەداچوون. دانایی بەبێ ئەدەب و فەلسەفە و هونەر و زانستەکان بە کرچ و کاڵی دەمێنێتەوە. ئایین هەرچەندە مەزن بێ، ئەوا ناتوانێ بە تەنها درك بکات بە گشت وردەکارییەکانی واقیع، هەروەك ئەدەب دەیکات بەوەی تێیدایە لە چیرۆك و ڕۆمان و شیعر و وتار، ناتوانێ کێبڕکێ لەگەڵ فەلسەفە بکات لە خۆدارنینی لە کۆت و بەندەکان داب و نەریت و بڕیارە پێشوەختەکان، ناتوانێ بچێتە قوڵایی ئەزموون و تاقیکردنەوە و بوێری دۆزینەوەدا وەك زانست، ناتوانێ لە جیهانی جوانی و خەیاڵدا باز بدات وەك هونەر. مەبەست لە دانایی لێرەدا ئەوە نییە کە لێی تێدەگەین لە زمانی سادەماندا، لە چاك مشورخواردن و ڕاست پێکان، بەڵکو پێش هەموو شتێك (قوڵبوونەوەیە لە بیرکردنەوە و خۆڕزگارکردن لەوەی ڕاپێچمان دەکات بەرەو واقیعی ڕۆژگار،

خۆ یەکلاکردنەوە بۆ بیرکردنەوە و ڕامان لە کاروبارەکانی گەردوون و ژیان و مرۆڤ و چارەنووسەکەی).

بانگەوازێك بۆ پیاوانی ئاینی:

پیاوانی ئاینی وا ڕاهاتوون ئامۆژگاری و ڕێنمایی بە خەڵك بدەن جگە لە خۆیان، پێم وابێ کاتی ئەوە هاتووە پیاوانی ئاینی گوێ بگرن لە بانگەوازی ئەوانی تر بۆ ئەوان. یەکێك لەم بانگەواز و ئامۆژگاریانە ئەوەیە تەنها لێکۆڵینەوە لە کتێبە ئاینیەکان نەکەن، بەڵکو پێویستە لەسەریان لێکۆڵینەوە لە ئەدەب و فەلسەفە و زانست و هونەرەکانیش بکەن، بێ ئەوەی کۆسپ لەبەردەمیان دابنێن لە حەڵاڵ و حەڕام، کە بیرکردنەوەی ڕاست کۆت و بەند دەکات و گەشەی سروشتی دروست پەکدەخات. لەوانەیە زیادەڕەی نەکەم ئەگەر بڵێم ئەو پیاوە ئاینیانەی شارەزا نین لە ئەدەب و فەلسەفە و زانست و هونەرەکاندا، ناتوانن ئاشنا ببن بە چاکە و ڕەوشت و دانایی بەشێوەیەك کە وایان لێبکات سوود بەخش بن بۆ ژیان و مرۆڤ و کۆمەڵگە.

لەسەر پیاوانی ئاینی پێویستە ڕۆمان و چیرۆك و شانۆگەر و چامە و پەخشان بخوێننەوە، دەبێ لێکۆڵینەوە لە گشت فەلسەفەکان بکەن، لە نێویاندا فەلسەفەی بوونگەرا و ماددەگەرا، هەروەها زانستە مرۆیی و سروشتییەکان، دەبێ چێژی هونەرەکانی وەك وێنە و نەقش هەڵکەندن و پەیکەر و مۆسیقا و گۆرانی بچێژن. ئەگەر پیاوانی ئاینی ئەم داواکاریە ڕەت

بکەنەوە، بە پاساوی حەڕام، کە بۆ خۆیان داناوە، پێویستە لەسەریان تۆمەتباری ئەوانی تر نەکەن بە بەزاندنی سنووری ئایین، پێویستە لەسەریانە خۆیان وەك سەرپەرشتیاری خەڵك دانەنێن، نابێ لۆمەی خەڵك بکەن لەسەر سەرپێچی کردنی ئەوان لەمەدا، چونکە ئەگەر پیاوانی ئاینی بیانەوێ ئەوانی تر گوێیان بۆ بگرن، پێویستە لە بەرامبەردا گوێ بۆ بەرامبەریان بگرن.

ئەو پیاوە ئاینیانەی ئاشنایەتیان نییە لەگەڵ فەلسەفە و ئەدەب و زانست و هونەر و ئاینەکانی تر جگە لە ئاینی خۆیان، ناتوانن لە ژیان و ئامانجەکە و چۆنیەتی گوزەران تیایدا بگەن، ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی درك نەکەن بە دانایی خوا لە ڕاجیایی و فرەییدا، لە تونێلی قۆرخکردنی حەقیقەت و تاریکی تۆمەتبارکردنی ئەوانی تر بە گومڕایی و کوفردا کات بەسەردەبەن. سەرباری ئەمە ناتوانن چارەسەر بدۆزنەوە بۆ سەختییەکانی ژیان و کێشەکانی کۆمەڵگە و قەیرانەکانی مرۆڤ. بە گوزارشتێکی تر ئەو فەتوایانەیان کە دەریدەکەن بۆ هیچ کەسێك سوودبەخش نابن، بەڵکو زیانەکەی لە سوودەکەی زیاتر دەبێ، چونکە لە واقیعی ژیانەوە سەرهەڵنادەن، کار لەسەر ڕێکخستنی مرۆڤ بە مرۆڤی براکەیەوە ناکەن.

دەرەنجامەکانی بیرۆکەی قۆرخکرانی چاکە لەلایەن ئاینەوە:

ژمارەیەك لە دیاردەی نەرێنی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی لە بیرۆکەی قۆرخکرانی چاکە و ڕەوشت و دانایی لەلایەن ئاینەوە بەرهەم دێن، دەکرێ ئاماژە بە دیارترینیان بدرێ لەم خاڵانەی خوارەوەدا:

١- وازهێنانی لە چاکە و ڕەوشت، بە پاساوی وازهێنان لە ئایین: هەندێك لە گەنجان پێیان وایە وازهێنان لە ئایین، واتە وازهێنان لە چاکە، بۆیە دەیانبینی لە چەند کارێکدا پاڵدەنرێن، کە هەماهەنگ نییە لەگەڵ چاکەکاریدا، بە پاساوی ئەوەی سەرچاوەی چاکە ئاینە، مادەم وازیان لە ئایین هێناوە، ئەوا دەبێ واز لە چاکەش بهێنن. لەم بابەتەدا بیرمەندی مارکسی (هادی عەلەوی) لە کتێبەکەیدا (بینراو و نەبینراو لە ئەدەب و سیاسەتدا) دەڵێت: (یەکێك لە شتە نامۆکان ئەوەیە هەندێك لە ڕۆشنبیرە هاوچەرخەکانمان، ئەوانەی ڕێچکەی ئیلحادیان گرتۆتەبەر، ڕۆچوون لە بەڕەڵاییدا، بۆ ئەوەی بەرهەڵستی خۆیان بۆ ئایین بسەلمێنن، ئەمەش لە میانەی ڕۆیشتن لەسەر ئەو خەیاڵەی کە لە گوێچکەکانیاندا ڕۆچووە بە کۆبوونەوەی ئایین و ڕۆحانیەت یان ئایین و چاکە بەیەکەوە). ئەو دۆخەی هادی عەلەوی باسی کردووە جیاواز نییە لەو بارودۆخەی ئەمڕۆ لە وڵاتەکانماندا هەیە، زۆرێك لەو گەنجانەمان، کە ئاینی توندڕەو هانی داون بۆ

گرتنەبەری هەڵوێستێکی نەرێنی لەهەمبەر ئایین، بە دوا شتێکی پیچەوانەی چاکە و ڕەوشتدا دەگەڕێن، بۆ چەسپاندنی بەرهەڵستی و نارەزایەتیان بەرامبەر ئاینی توندڕەو، ئەوان پێیان وایە ئەگەر بیانەوێ بەرهەڵستی توندڕەوی بکەن، ئەوا لەسەریانە بەرهەڵستی چاکە و ڕەوشت بکەن، ئەمەش ڕاست نییە. هەر بۆیە ئەگەر بمانەوێ گەنجان دەست بە چاکە و ڕەوشتەوە بگرن، پێویستە لەسەرمان بۆیان ڕوون بکەینەوە کە چاکە و ڕەوشت لەسەر ئایین قۆرخ نەکراوە، گرنگ نییە لەگەڵ یان لە دژی ئاینی بیت، گرنگ ئەوەیە لەگەڵ چاکە و ڕەوشت بیت. لە ماوەی دوای داگیرکرانی عێراق، کەشێکی پڕ لە توندڕەوی ئاینی باڵیکێشا لەسەر زۆربەی دامەزراوەکانی وڵات و لەناویشیاندا زانکۆکان، ژمارەیە لە گەنجانی توندڕەو کاریان کرد لەسەر سەپاندنی لەچکی توند لەسەر ئەو قوتابیە کچانەی کە لە بنەڕەتدا لەچك بوون، ئەوانەش کە لەچك نەبوون، ئەوا ڕووبەڕووی هەڕەی کوشتن یان تێگرتنی ئاوی گەرم بوونەوە بۆ سەر ڕوخساریان یان تاشینی پرچیان لە دۆخی خۆ لەچك نەکردنیان، وا ڕوویدا ژمارەیەك لەو کچە قوتابیانە دووچاری ئەم ڕووداوانە بوونەوە بە کرداری. دەرەنجامی ئەمە پێچەوانە بوو، چونکە لەبەرکردنی ئەو جلانەی نا لەچك بڵاوبوونەوە، کە دژبوون لەگەڵ کەشی زانکۆیی، کە پێویست بوو کەشێکی باشی خوێندن بێ نەوەك کەشی ئاهەنگ

گێڕان. هۆکاری ئەم دەرەنجامە پێچەوانەیەش یاخی بوونی هاوکاتە، کە پەیوەستە بە بیرۆکەی ئەوەی ئایین چاکە و ڕەوشت قۆرخ دەکات.

٢- هەڵسەنگاندنی ئەوانی تر بە پشت بەستن بە ڕووکەش: بیرۆکەی ئەوەی ئایین چاکە و ڕەوشت و دانایی قۆرخ کردووە، پاڵمان دەنێ بۆ حوکمدان بەسەر ئەوانی تردا بەپێی ڕووکەشیان، ئەگەر یەکێك ڕیشی بەردابوو و ئەنگوستیلەی لەدەستدابو و تەسبیحی هەڵگرتبوو، ئەوا دەبێ لە چاکەکاران بێ، بەڵام ئەگەر جگە لە مەبوو، ئەوا بەبێ گومان لە شوێنکەوتووانی شەیتانە. بیرۆکەی پەیوەست بوونی چاکە و دانایی بەئاینەوە، کاری کرد لەسەر گومڕاکردنی عەقڵەکانمان و وایکرد چەند حوکمێکی هەڵە دەربکەین. لەوانەیە نموونەی هەرە بەرز سەبارەت بەمە دەکرێ لەلایەن ئەو گەنجانەوە بەدی بکەین کە حەزیان لە هاوسەرگیریە، زۆربەی جاران دەبینی ئەو گەنجەی حەزی لە هاوسەرگیریە بە دوای ئافرەتی دینداردا دەگەڕێت، لە دیدی ئەودا مادەم ئافرەتەکە دیندارە، ئەوا کەسێکی چاکەکار و بە ڕەوشت و دانایە. هەروەها پێی وایە دینداری ئافرەت خۆی دەبینێتەوە لە بەردانەوەی جلی شۆڕ و چارۆگە، کە بە هەڵە ناوی دەنێن لەچك (الحجاب)، لە هەمان کات گەنجەکە پێی خۆشە ئافرەتەکە مۆسیقا و گۆرانی ڕەت بکاتەوە و دژایەتیان بکات، ئەگەر شوێنکەوتووی یەکێك لە پیاوانی ئاینی توندڕەو بوو لە پرسەکانی ئافرەتدا، ئەوا ئافرەتەکە لە لوتکەی چاکەدا دەبێ. بە پێویستی دەزانم بڵێم

هاوسەرگیری لەگەڵ دینداره‌کان مانای هاوسەرگیری کردن نییە لەگەڵ چاکەکاران، بە سادەیی لەبەر ئەوەی ئایین چاکە قۆرخ ناکات، چونکە بارودۆخی کۆمەڵایەتی خنکێنەر زاڵە بەسەر کۆمەڵگە عەرەبی و ئیسلامییەکان، ئەمەش کچانی پاڵناوە بۆ ئەوەی بە ڕووکەشی دیندارانە دەربکەون، بێ هەوڵدان بۆ لێکۆڵینەوە لەبارەی ناوەڕۆکی ئایین. هەر بۆیە لەسەر کوڕ و کچ پێویستە بەدوای هاوبەشێکدا بگەڕێن کە چاکەکار و بە ڕەوشت و دانابێ، جا سەرچاوەکەی هەر چییەك بێ، مەرج نییە ئایین تاکە سەرچاوەی دانایی و ڕەوشت و چاکە بێ.

٣- دەرکەوتنی دامەزراوە ئاینیەکان، کە بانگەشەی چاکە دەکەن: بیرۆکەی ئەوەی ئایین چاکە و ڕەوشت و دانایی قۆرخ کردووە، پاڵ بە هەندێك لە پیاوانی ئاینیەوە دەنێ بۆ بەکارهێنانی ناوی چاکە یان ڕەوشت بەسەر دامەزراوە و حیزب و ڕێکخراوەکانیان. لەبەر ئەوە ئەوان پێیان وایە ئەگەر بتەوێت دامەزراوەیەکی ئاینی سەرکەوتوو بنیات بنێی، ئەوا لەسەرت پێویستە ناوێکی (چاکە)ی لێ بنێی، لەسەر ئەوانەی پەیوەستن پێیەوە پێویستە سیفەتی چاکەخواز یان دانایانیان هەبێ. لە ڕاستیدا حیزبی ئاینی چاکە و دانایی قۆرخ ناکات، چونکە خودی ئایین چاکە و دانایی قۆرخ ناکات. دۆخەکە زۆر جیاوازی نابێ کاتێك قسە دەکرێ لەسەر دزینی سامانی خەڵك بەهۆی دامەزراوە ئاینیە خەیاڵییەکان، ژمارەیەك لە فێڵباز و تەڵەکەبازەکان

بیرۆکەی ئەوەیان قۆستەوە، کە ئایین چاکەی قۆرخ کردووە، بەمەش هەڵسان بە دامەزراندنی ژمارەیەك کۆمپانیا و دامەزراوەی بێ بنەما، کە بانگەشەی خزمەتی خەڵك دەکات و ناوی چاکە و خێر و بێرات و پارێزکاری و ڕەوشت و جگە لەمانەی هەڵگرتووە، ماڵی خەڵکی سادەی دزی و لەگەڵیدا دوور هەڵات و خۆی لە چنگی دادگەری دزیەوە.

٤- ساختەکردنی ویستی دەنگدەر: شایەنی باسە سێ دەرەنجامە نەرێنیەکەی پێشوو، سەردەکێشێ بۆ دەرەنجامێکی نەرێنی تر، ئەویش باوەڕبوونی دەنگدەرە بەوەی پاڵێوراوی دیندار لە هەر هەڵبژاردنێکدا شایستەی بردنەوەیە، یان حیزبی ئاینی شایستەی گەیشتنە بە تەختی دەسەڵات، مادەم کەسەکە یان ئەم حیزبە نیشانەیە بۆ چاکە و ڕەوشت و دانایی. ئەم دەرەنجامە لە دیدی ئێمەدا لە مەترسیدارترین دەرەنجامەکانی بیرۆکەی قۆرخکرانی چاکە و ڕەوشت و داناییە لەلایەن ئاینەوە، چونکە زۆرێك لە کەسایەتییە شایستەکان دووردەخاتەوە، کە پێویستە دەربچن و پێگەی کارگێڕی و سیاسی گرنگ بگرنەدەست، بەمەش ئەم پێگە کارگێڕیانە دەکەونە دەست کەسانێکی دیندار، لەوانەیە زۆر چاکە و ڕەوشت و داناییشیان نەبێ. بەگوزارشتێکی تر کار دەکات بۆ دانانی کەسەکە لە جێگەیەکی ناشیاو، لە جیاتی کەسی شیاو.

پوختە:

زۆر پێویستە بزانین سەرچاوەی چاکە و ڕەوشت و دانایی فرە و زۆرن، دیارترینیان ئەدەب و فەلسەفە و ئاینەکان و زانست و هونەرەکانن، ئایین بە تەنها قۆرخی ناکات، چونکە مانەوەمان بەم باوەڕە دەبێتە مایەی زۆر کێشەی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی. لەسەر پیاوانی ئاینی پێویستە ئەگەر بیانەوێ چاکە و ڕەوشت و داناییان هەبێ، کە سوودی بۆ مرۆڤ و کۆمەڵگە هەبێ، ئاشنایەتی پەیدا بکەن لەگەڵ ئەدەب و فەلسەفە و زانست و هونەر و ئاینەکانی تر، چونکە ئەمە تاکە ڕێگەیە بۆ تێگەیشتن لەوانی تر و ژیان لەگەڵیدا، تاکە ڕێگەیە بۆ ڕزگاربوون لە بیرۆکەی قۆخکردنی حەقیقەت.

پیاوانی ئایین و زانست

ئایین و زانست:

زانست بریتییە لە كۆی زانیاریە ڕێكخراوەكان لە بابەتێكدا، زانست یان زانستی مرۆییە یان سروشتییە، ئایین بە یەكێك لە زانستە مرۆییەكان دادەنرێت. پیاوانی ئاینی نەریت وایە دوژمنایەتی یان ترسیان هەیە لە زاڵبوونی زانستە سروشتییەكان بەسەر ژیری و عەقڵی خەڵكدا، ئەگەر بەپێچەوانەوەی ئەمەش ڕابگەیەنن، ئەوا پێیان وایە زانستە سروشتییەكان بەرەو ئیلحاد سەردەكێشن، یان لەوانەیە یادی خوایان بیربباتەوە. بەڵام ئەگەر تۆمەتباركران بەوەی دژایەتی ئایین دەكەن، ئەوا دەڵێن ئێمە لەگەڵ زانستداین، ئایین ئامۆژگاری دەكات مرۆڤ داوای زانست بكات، ئەو زانستە سروشتیانەی خۆرئاوا هێناویانە نوێ نین، چونكە سەرچاوەكەی قورئانە.

ئەگەر ورد ببینەوە لە نووسینەكانی زۆرێك لە پیاوانی ئاینیدا، دەبینین پێویستیان بە توێژینەوەی زانستی ڕەسەن هەیە، چونكە هەردەم لەسەر ئەو دەقانە دامەزراوە كە پێیان وایە پیرۆزن، ئەم دەقانە دەكەن پێشەكی و پێوانەی لەسەر دەكەن تا بگەنە دەرەنجامەكان، ئەگەر پێشەكییەكان هەڵەبوون، كە زۆربەی كات ئەمەیە، ئەوا دەگەنە دەرەنجامی هەڵە بەهەمان

شێوە. ئایین بەم چەشنە بیرکردنەوە باوە زۆرێك لە تایبەتمەندییەکانی زانستەکان لەدەستدەدات، تەنانەت ئەگەر پێناسەی زانستی ناوبراویش لەسەر جێبەجێ ببێ، چونکە پێویستی بە بنچینەی زانستییە، کە دامەزراوە لەسەر چەندین بنەما، دیارترینیان گومان و ئەزموون و نموونەی ژمارەیی بۆ زانیاریەکان، ئەمەش لە بیرکردنەوەی ئاینی باودا نەهاتۆتەجێ، گومان بە کوفر دادەنرێ، ئەزموونیش بوونی نییە، نموونەی ژمارەیی وەك ڕاپرسییەکان، بە ویست و هەڵبژاردن دەبێ، پیاوی ئاینی ئەوە وەردەگرێ کە گونجاوە لەگەڵی و پشتی بیرۆکەکەی دەگرێت، ئاوڕ بەلای زانیاری و ئامارەکانی تردا ناداتەوە، ئەمە ئەگەر پیاوی ئاینی لە کەسی کراوە بێ بە ڕووی کاروباری زانست و زانیاری جیاواز لە ئایین.

پیاوانی ئاینی و تەکنەلۆژیا:

زۆربەی لەوانەیە گشت پیاوانی ئاینی ئامرازەکانی تەکنەلۆژیا بەکاربهێنن، کە خۆرئاوا دروستیان کردووە، لە ئامرازەکانی گواستنەوە یان گەیاندن، سەرباری ئەمە وەسفی خۆرئاوا دەکەن بە کوفر و گومڕایی و بەڕەڵایی و جگە لەمانەش لە سیفەتەکانی تر، ئایا نهێنی ئەمە چییە؟ لەوانەیە زیادەڕەوی نەکەین ئەگەر بڵێین زۆربەی پیاوانی ئاینی دووچاری (پەرتبوونی عەقڵی هاتوون). ئەوان بانگەشەی بەکارهێنانی عەقڵ دەکەن لە گەیشتنە حەقیقەتە ئاینیەکان و دەرکردنی فەتواکان، بەڵام ڕێز ناگرن لەو

عەقڵەی ئامرازەکانی گواستنەوە و گەیاندنی داهێناوە، بەڵکو زیاتر لەمەیان کردووە و دەیکەن، گشت دەزگایەکی زانستی تازە حەڕام دەکەن، لە مێژوودا پەند و وانەمان وەرگرتووە، پیاوانی ئاینی حەڕامیان کردووە چاپخانە بێتە ناو میسرِ بۆ ماوەی سەد ساڵ، هەروەك حەڕامیان کرد ئامێری هەوا گۆڕکێ بێتە ناو میسرِ، فەتوایەکیان سەبارەت بەمە دەرك، ئەمەش ناوەڕۆکەکەیەتی (فەڕەنسییە کافرەکان ئامێرێکیان داهێناوە، سروشتی ئەو هەوایە دەگۆڕێ کە خوا دروستی کردووە). پیاوانی ئاینی لە عێڕاق هەمان شتی هاوشێوەیان کرد، کاتێك حەڕامیان کرد مرۆڤ سواری ئوتومبێل ببێ و گوێ لە ڕادیۆ و دواتر لە تەلەفزیۆن بگرێ.

چاوەڕوانی هاتنی مەهدی بن:

هاوڕێیەکی دڵسۆز سەردانی کردم لە یەکێك لە قوتابخانە ئاینیە شیعیەکان، لە دوای دابڕانێکی نزیکەی ساڵێك، ئەو کات ئەم قوتابخانانە بە حەوزە ناسراو بوون، پێش ئەوەی بچێتە خوێندن دەمناسی، لەبەر ئەوەی زانستخواز بوو، پێم باش بوو قسە لەبارەی زانستەوە بکەین، من دەستم بە قسەکردن کرد لەسەر پێشکەوتنی مەزنی زانستی کە لە بواری تەکنەلۆژیای زانیاریدا ڕوویداوە، بەڵام من سەرسام بووم بە گوزارشتی هاوڕێکەم، کە وتی: (عەقڵی خۆت بەم جۆرە زانیاریانەوە سەرقاڵ مەکە، ئەمە زانستێکی بێ سوودە، دەبێ چاوەڕێ هاتنی مەهدی بین، خوا دەرچوون ئاسان و سادە بکات،

بزانە گشت ئەم ئامێرە پێشکەوتووانەی خۆرئاوای کافر دروستی کردووە، ئەوا پەکیان دەکەوێت بە دەرچوونی مەهدی، ئەو کاتە شەڕیان لەگەڵ دەکەین بە شمشێر و ڕم!!). دوای ئەمە قسەی بۆ کردم لەبارەی پێویستی وازهێنان لە خوێندن لە زانکۆ و پەیوەندی کردن بە خوێندنە ئاینیەکان، چونکە دوارۆژەکەم بۆ دەپارێزێ و لەو خلیسکانە دوورم دەخاتەوە، کە ئەگەر لە زانکۆ بم ئەوا هەر تێی دەکەوم، ئەو زانکۆیەی پڕیەتی لە گەندەڵی و گومڕایی بەتایبەت لەگەڵ بوونی تێکەڵاوی خراپ، من لە داخاندا سەری خۆم دەهەژاند، ئەو وای دەزانی بەهۆی بەڕاستدانانی قسەکانی وادەکەم. ئەوە نامۆیە ئەوەیە کاتێك قسەی لەگەڵ دەکردم زەنگی مۆبایلەکەی لێدا، لەبیری چووەوە ئەمەش لە داهێنانەکانی خۆرئاوای بێ باوەڕە.

موسڵمانان لە نێوان زانستە سروشتی و مرۆییەکاندا:

هەندێك لە پیاوانی ئاینی پاساو بەم هەڵسوکەوتە دوو سەرەیە یان دژیەکە دەدەن، ئێمەش بە یەکێك لە نیشانەکانی پەرتبوونی عەقڵی دایدەنێین، دەڵێن: (خوای مەزن پیاوە بێ باوەڕەکانی خۆرئاوای بۆمان ڕام کردووە تا خزمەتمان بکەن، ئەوان ئەوە دروست دەکەن کە پێویستمان پێی هەیە، بەڵام ئێمە خۆمان یەکلا کردۆتەوە بۆ پەرستنی خوای پاك و بێگەرد). یەکێکی تر دەڵێت: (ئیسلام لێبوردەیە لەوەی زانستی سروشتی وەربگیرێ لە نا موسڵمان، یان کەسی نا پارێزکار لە موسڵمانان، وەك: پزیشکی

و گەردوونناسی و کیمیا و پیشەسازی و کشتوکاڵی و جگە لەویش، بەڵام لێبوردە نییە لەوەی زانستە مرۆییەکان وەربگرێت وەك: سیاسەت و مێژوو و ئایین و ڕەوشت و هونەر و جگە لەویش لە سەرچاوە نا ئیسلامییەکان). ئەم مۆڵەتە لە وەرگرتنی زانستە سروشتییەکان لە نا مۆسڵمانان مۆڵەتێکی کاتییە، لادەچێ بە لاچوونی هۆکارەکەی، هۆکارەکەی لە دیدی هەندێك لە پیاوە ئاینیەکان دەگەڕێتەوە بۆ (نەبوونی موسڵمانێکی پارێزکار، کە زانستە سروشتییەکانی لێوەربگیرێ، ئەم کەمتەرخەمیە لە موسڵماناندا دەگەڕێتەوە بۆ دووربوونیان لە ئاینەکەیان و بەرنامەکەیان و تێڕوانینی ئیسلامی بۆ داخوازیەکانی خەلافەت لەسەر زەوی و ئەوەی پێویستە بۆ ئەم خەلافەتە، لە زانست و ئەزموون و توانا جیاوازەکان). یەکێکی تر دەڵێت: (موسڵمانان پێویستیان بە سیستەمی کۆمەڵایەتی و ئەدەب و هەڵسوکەوتی بیانی نەدەبوون لە هیچ ڕۆژێکدا، سیستەمی ئیسلامی بەس بوو بۆیان، دەستەبەری بەختەوەریەکەیان دەکرد، ئاسوودەی گشت مرۆڤایەتی مسۆگەر دەکرد. موسڵمانان پێویستیان بە داهێنراوەکانی خۆرئاوا و جگە لە خۆرئاوایە، لە داهێنراو و پیشەسازی و زانستەکان، هەر شتێك کە ئامرازەکانی ژیان باش بکات، جگە لە سیستەمی کۆمەڵایەتی).

ئەوانەی پشتبەستن بە زانستە مرۆییە خۆرئاواییەکان ڕەت دەکەنەوە، بەپاساوی ئەوەی تێکدەگیرێ لەگەڵ ڕێنماییەکانی ئاینی ئیسلامی، پێویستە لەسەریان پێداچوونەوە بکەن یان مێژووی موسڵمانان بیر خۆیان بێننەوە، ئەوانەی کە پشتیان بەست بە فەلسەفەکانی یۆنان و بەگەڕیانخست لە زانستە

ئاینیەکاندا، بێ ئەوەی هیچ سەغڵەتییەك لەمەدا ببین و ترسیان هەبێ لە تێکگیرانی لەگەڵ قورئان یان سوننەتدا. زانایانی پێشوی موسڵمانان سەربەست و ئازادتر بوون لە کۆت و بەندەکانی حەڵاڵ و حەرام، دروست و نا دروست، لە پیاوانی هاوچەرخ یان تەنانەت لە زۆرێك لە فێرخوازە زانکۆییەکانمان، چ مامۆستا یان قوتابی، ئەوانەی دەترسن لە باسکردن یان لێکۆڵینەوە لە هەر هزرێکی مرۆیی، کە پێیان وایە لەگەڵ ئیسلام دژە.

پێویستیمان بە زانستە مرۆییەکان:

لەوە پێشتر تێبینی ئەوە دەکەین، دوو ڕا هەن دواکەوتنی موسڵمانان شرۆڤە دەکەن لە بواری زانستە سروشتییەکاندا: یەکەم، پێی وایە ئەمە بەخششی خوایە، کە خۆرئاوای بۆ خزمەتی ئێمەی ڕام کردووە و ئەوەی پێویستمانە لەم بوارەدا بۆ ئێمەی دەستەبەر کردووە. دووەمیان، پێی وایە ئێمەی موسڵمان کەمتەرخەمین لە بەدەستهێنانی زانستە سروشتییەکان و وەڵامی مانای خەلافەت لەسەر زەویان نەداوەتەوە، هەر بۆیە بۆیان دروستە ئەم زانستانە لە خۆرئاواوە وەربگرن، سەبارەت بە زانستە مرۆییەکان ئەوا دروست نییە وەری بگرن. پرسیاری گرنگ ئەوەیە، ئایا موسڵمانان پێشکەوتنیان بەدەستهێناوە لە زانستە مرۆییەکاندا، تا پێویستیان بە زانستەکانی خۆرئاوا نەبێ لەم بوارەدا؟ واقیعی دۆخەکە دەیسەلمێنێ کە

موسڵمانان کەمتەرخەمن لە توێژینەوەی زانستە مرۆییەکاندا، بە پلەیەك کە کەمتر نییە لە کەمتەرخەمیان لە بواری زانستە سروشتییەکاندا.

لەوانەیە زیادەڕەوی نەکەین کاتێك دەڵێین موسڵمانان پێویستیان بە زانستە مرۆییەکانی خۆرئاوایە، بە هەمان ئەو ئەندازەیەی پێویستیان بە زانستە سروشتییەکانە. زانستەکانی دەروونزانی و کۆمەڵناسی و پەروەردە، لە زانستە گرنگەکانن، کە ناکرێ فەرامۆش بکرێن، ئەمڕۆ بوونەتە پسپۆری زۆر ورد، کە ناکرێ بانگەشەی ئەوە بکەین ئەوەی لەلامانە لە قورئان و سوننەت بەسن بۆ بەڕێوەبردنی کاروبارەکانی ژیان، هەروەك پیاوانی ئاینی وا بانگەشە دەکەن، لەوانەیە ئەمە بۆ کەمتەرخەمی نەگەڕێتەوە لە قورئان و سوننەتدا، بەڵکو بۆ ڕاجیایی موسڵمانان دەگەڕێتەوە لە ڕێگەی تێگەیشتنیان و ئاڵودەبوونیان لەگەڵ دەقەکانی قورئان و سوننەت، هەر تاقمێك تێگەیشتنێکی جیاوازی هەیە لەوەی تر، ئێمە پێمان وایە پشت بەستن بە زانستە مرۆییەکانی خۆرئاوا و جگە لە خۆرئاوا، و تێگەیشتن لێی دەکرێ کار بکات لەسەر یەکخستن و بەرزکردنەوەی پەیی بردنمان بە دەقە ئاینیەکانی پەیوەست بە زانستەکانی دەروونزانی و کۆمەڵناسی و پەروەردە، دواتر تێپەڕاندنی بیرۆکەی ئەوەی ئایین حەقیقەتی قۆرخ کردووە.

دەستوەردانەکانی پیاوانی ئاینی:

توێژەران و لێکۆڵەران لە زانستە مرۆییەکاندا لە کۆمەڵگەی ئیسلامیماندا، بە هۆی دەستوەردانی نا پسپۆرەکان لە توێژینەوەکانیان دەناڵێنێ، مشتومڕکردن لەگەڵیان لە دەرەنجامەکاندا، بەرهەڵستی کردنیان بە دەقەکانی قورئان و سوننەت، هەردەم ئەمە ڕوونادات لەگەڵ لێکۆڵەرانی بواری زانستە سروشتییەکان، کە دەرەنجامەکانی توێژینەوەکەیان وەردەگیرێ، وەك ئەوەی شتی سەلمێنراو بن، هەروەك ئەم دۆخە لە زانستی پزیشکیدا بەدی دەکرێ، ئەمە مانای وا نییە هیچ دەستوەردان نییە لە زانستی پزیشکیدا، بەتایبەت ئەگەر تێکگیرا لەگەڵ هەندێك دەقی ئاینیدا، بەڵام ئەمە زۆر تووندترە لە بواری زانستە مرۆییەکاندا. نموونەی دیار لەم بارەوە ئەو ڕەخنانەیە کە (عەلی وەردی) ڕووبەڕووی بووەتەوە تا ئاستی هەڕەشە لێکردن بە کوشتن، وەك بەرهەڵستیەك بۆ کتێبەکانی لە بواری کۆمەڵناسی، کە توێژینەوە لەسەر سروشتی تاك و کۆمەڵگەی عێراقی لەخۆ دەگرێت، ئەو ڕۆڵە نەرێنیەی ئایین و نەریت دەیبینێ لە داڕشتنی تاك و کۆمەڵگە، هەروەها شیکردنەوەی کۆمەڵناسیانەی هەندێك ڕووداوی مێژووی ئیسلامی، بەتایبەت ئەوەی لە ماوەی خەلافەتی ڕێنوێنی کراو بووە، کە بە یەکسانی بە دڵی پیاوانی ئاینی سوننە و شیعە نەبووە، تەنانەت وای لە یەکێك لە پیاوە ئاینیەکان کرد، لەسەر مینبەری ڕۆژی هەینی هۆشداری لەبارەی دکتۆر عەلی

وەردی بدات و بڵێت: ((پێویستە لەسەر گەنجان خۆیان لە سێ شت دووربگرن: مەیی و قومار و دکتۆر عەلی وەردی)).

گشت توێژینەوە و زانستەکان پێویستن:

هەندێك لە پیاوە ئاینیەکان زانست و توێژینەوەکان دابەش دەکەن بۆ: زانستی پێویست، وەك: پزیشکی و دەرمانسازی و ئەندازیاری و هاوشێوەکانی، زانستی لاوەکی و نا پێویست، کە نابێ کاتیان پێ خەرج بکرێت، چ جای ئەوەی لە پێناویدا شتی حەڕام بکرێ، بەپێی وتەی ئەوان، وەك: هونەر و ئەدەب و هاوشێوەکانی. کاتێك پرسیار لە یەکێکیان کرا لەبارەی دروستی ڕۆیشتنە کۆلیژەکانی هونەرە جوانەکان، کە بەشی هەڵکەندن و نیگارکێشی و بەشەکانی شانۆ و نواندنیان تێدایە، لە تێکەڵی بەدوور نییە، لە وەڵامدا وتی: ((ئەگەر زانست و خوێندنەکە بۆ کۆمەڵگە پێویست بێ، وەك: پزیشکی و دەرمانسازی، ئەوا تیایدا بەرژەوەندی زیاتری تێدایە لە خراپەی ئەو حەڕامەی دروست دەبێ لە هەندێك وردەکاری پەیڕەوی خوێندن، وەك: توێکاری مردووان، بەڵام ئەم زانست و خوێندنە دەکرێ بگۆڕدرێ بە یەکێکی تر و تێکەڵی حەڕام نەکرێ))، مەبەستی لەو حەڕامانەی پێویستە تێکەڵی نەبن، هەڵکەندن و تێکەڵاوی نێوان قوتابیانی کچ و کوڕە لە زانکۆکاندا.

خاوەنی ئەم فەتوایە بیری چۆتەوە زانستەکان و هونەر و زانیاریە مرۆییەکان هەموویان بەیەکەوە لە یەکتر جیا نابنەوە، بەیەکەوەن

بەشێوەیەکی ئاڵۆز، کە ناکرێ بۆ پێویست و نا پێویستەکان دابەش بکرێن. بۆ نموونە: خاوەنی فەتواکە قسەی کردووە لەبارەی نا دروستی توێکاری مردوو بۆ مەبەستی خوێندنی زانستی پزیشکی، ئایا جێگرەوەی جەستەی مرۆڤ چییە بۆ خوێندنی توێکاری؟ بەلایەنی کەمەوە، هەندێك وەڵام دەدنەوە بەوەی دەکرێ بوکەڵەی پلاستیك بەکار بهێنرێ، ئەی کێ دروستی دەکات؟ ئایا لە دروستکردنیدا پێویستی بە هومەند نییە؟! ئەی چۆن خاوەنی فەتواکە دەڵێت پزیشکی لە خوێندنە پێویستەکان و هونەر لە زانستە نا پێویستەکانە؟! ئایا خاوەنی ئەم بۆچوونە نازانێ زۆرێك لە ئامرازەکانی ڕوونکردنەوە، کە لە خوێندنی زانستەکاندا بەکاردەهێنرێن، ئەو زانستانەی بە پێویست ناوی دەنێن پێویستی بە هونەرمەندێکە تا بەرجەستەیان بکات؟ بەهەمان شێوە نازانێ گشت ئامرازەکانی تەکنەلۆژیا، کە پزیشك پشتی پێدەبەستێ لە کارەکەیدا، کۆمەڵێك پسپۆر دروستیان کردووە، شارەزان لە زانست و زانیاری جیاوازدا، لە نێویشیاندا، ئەوەی نەخشەی بۆ داناوە؟ بۆیە لەسەر هەمووومان پێویستە درك بەوە بکەین زانست و زانیاریەکان گشتیان پێویستن بە هەمان ئەندازە، ناکرێ یەکێك بەسەر ئەوەی تردا بە بەرزتر دابنرێت. سەبارەت بەوەی خۆی بە گوێچکەکەدا دەکێشێ لە گرنگی زانستەکانی وەك: پزیشکی و ئەندازیاری و بێ بایەخی هونەر و ئەدەب، ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ لاوازی بیرکردنەوەی مشتومڕئامێز، کە لە توانایدایە پەیوەندییە شاراوەکان ڕوون بکاتەوە لە نێوان جۆرە جیاوازەکانی زانست و زانیارییەکان، کە لەوانەیە لەهەمان کاتدا

دژیەکیش بن، بەگشتی ئەمە لاوازیە، کە زۆربەی خەڵکی پێیەوە دەناڵێنن، لە نێویاندا ئەوانەی سەرقاڵن بە زانستە ئاینیەکانەوە، ئەمەش لەبەر ئەوەی زۆر حەزیان بە بەش بەشکردنی بابەتەکانی ژیانە، بە ئامانجی ئاسانترکردنی توێژینەوەی.

دیکتاتۆریەتی پیاوانی ئاینی

بێ مشتومڕ جێبەجێی بکە:

هەندێك لە پیاوانی ئاینی پێیان وایە، یەكێك لە نیشانەكانی ڕەفتار جوانی لەگەڵ خوا، ئەوەیە مرۆڤ پرسیار نەكات لەبارەی هۆكارەكانی حوكمە شەرعییەكان، كە ئایین دەیسەپێنێ لەسەر شوێنكەوتووانی، پرسیار لە مەبەستەكەی و ئەو سوودەش نەكەن كە لێی چاوەڕوان دەكرێ، چونكە هاوشێوەی ئەم پرسیارانە بە پێشێلكردنی سنووری خوا و گومانكردن لە دانایی و مەزنی خوا دادەنرێ، لۆژیكی دروست لە هەڵسوكەوت كردن لەگەڵ پرسەكانی ئایین و ڕێنماییەكانی بریتییە لە پابەندبوونی مرۆڤ بە گوێرەی گوزارشتی (بێ مشتومڕ جێبەجێی بكە)، چونكە دروست نییە مشتومڕ لەگەڵ خوا بكرێ، پرسیاری لێبكرێ لەبارەی ئەوەی دەیكات و بڕیاری لێدەكات.

یەكێك لە پیاوانی ئاینی لە كاتی قسەكردنی لەبارەی بە باشتردانانی پیاوان لە ئافرەتان لە پرسەكانی حوكمەكاندا: (هەڵسوكەوت و ئەدەبی ڕاستەقینە بەرامبەر خوای پاك و بێگەرد، وادەخوازێ پرسیار نەكرێ لە بارەی هۆكارەكانی حوكمەكان و ڕووەكانی دانایی تیایدا، چونكە هاوێنەی ئەم

پرسیارانە گوزارشت لە بوارێ دەکات بەرامبەر خوای پاك و بەرز، بێ ڕێزییە بەرامبەر گەورەییەکەی، تاکی باوەڕدار چ پیاو یان ئافرەت، ئەگەر حوکمی شەڕعی زانی، ئەوا لەسەری پێویستە گوێڕایەڵ و فەرمانبەردار بێ، بۆ ئەوەی خێر و بەختەوەری بۆ خۆی و جگە لە خۆی بێنێت لە دونیا و دواڕۆژدا، هەروەك دانایی دەڵێت (تاك بەرامبەر گوێڕایەڵی خوای پاك و بێگەرد، دەبێ وەك مردوو بێ لەبەردەستی مردوو شۆر، کە چۆن بیەوێ سەراوژێری دەکات)، دەبێ ملکەچی حوکمەکان بێ و قبوڵیان بکات و پێیان ڕازی بێ، نەوەك لێیان یاخی بێ و مشتومڕیان لەبارەوە بکات، لێرەوە دەڵێین: لۆژیکی ئایین (بێ مشتومڕ جێبەجێی بکە) ئەم مشتومڕە لەبەرامبەر بەدیهێنراو دەگونجێ ببێ نەوەك بەرامبەر بە بەدیهێنەر. ئاڕاستە و ڕەوتە داگیرکارییە ستەمکارە قین لە دڵەکان، کە ئامانجیان سەرشۆڕکردنی خەڵك و گومان کردنە لە ئاینەکەیان نموونەی ئەم مشتوڕانەیان هێناوە... لە نێو ئەم شتانەدا پرسیار کردنیان بڵاوکردەوە لەبارەی حیکمەت و هۆکاری حوکمە شەڕعییەکان، لە کاتێکدا ئەوان دەزانن زۆربەی خەڵك سادەن و ناتوانین وەڵام بدەنەوە، ئەوەندە بەسە گومانێك لە دەروونیدا بمینێتەوە بۆ تانەدان لە دانایی و توانای خوا، دواتر گومانەکان دەبنە هۆی پاشگەزبوونەوەی تاك و کۆمەڵگە لە ئاینەکەی).

چەند ڕاستییەك لەسەر پیاوانی ئاینی:

لە میانەی ڕامان لەم وتە و چەندین وتەی تر، دەكرێ تێبینی ژمارەیەك حەقیقەت بكەین، كە ڕامان دەكێشن بۆ تێگەیشتن لە ڕێگە و شێوازی بیركردنەوەی ژمارەیەك لە پیاوانی ئاینی و تێڕوانینیان بۆ ئەوانی تر، كە سەریان بە دامەزراوەی ئاینی نییە، ئەم حەقیقەتانە ئەمانەن:

١- پیاوانی ئاینی كاتێك خەڵك بانگ دەكەن بۆ پرسیار نەكردن لەبارەی ئەو دانایی و سوودەی دەستەبەر دەبێ، لە جێبەجێكردنی حوكمە شەڕعییەكان، ئەوا مەبەستیان ئەوەیە دروست نییە پرسیار لەبارەی ئەم هۆكارانە لەوان بكرێ. شتێكی زانراوە حوكمە شەرعییەكان گوزارشت ناكەن لە ئایین، بەڵكو گوزارشت لە بیری ئاینی دەكەن، بەهەمان شێوە زۆربەی كات گوزارشت لە ویستی خوا ناكات، بەڵكو گوزارشت لە ویستی پیاوانی ئاینی دەكات، هەر بۆیە ئەوە ڕەت دەكەنەوە مشتومڕیان لەگەڵ بكرێ، بە پاساوی ئەوەی ئەم مشتومڕە پێشێلكردنی سنووری خوایە، پێیان وایە خۆیان بریكاری خوان لەسەر زەوی، وتەبێژی فەرمی ئەون.

٢- پیاوانی ئاینی پێیان وایە پرسیار كردن و لێكۆڵینەوە و بەدواداچوون، هۆكارێكن بۆ بێ باوەڕبوون بە خوا و وازهێنان لە ئایین، نەوەك هۆكارێك بێ بۆ زیادبوونی ئیمان و چەسپاوی بیروباوەڕ، واتە باوەڕی

عەقڵ و لۆژیك قبوڵ ناكەن، بەڵكو باوەڕی خۆبەدەستەوەدان و ملكەچ بوون قبوڵ دەكەن، ئەویش ئەو باوەڕەیە كە گشت پێغەمبەران دژایەتیان كردووە. پێغەمبەران هاتوون تا خەڵكی بێننە دەرەوە لە پەرستشی باو لە كۆمەڵگەكانیان و بانگ كردنیان بۆ ڕامان و لێكۆڵینەوە و بیركردنەوە و بەدواداچوون، تێبینی ئەمە دەكەین لە كاتی خوێندنەوەی كتێبە ئاسمانیەكان، قورئانیش كە لە زۆر ئایەتدا بانگەواز دەكات بۆ ڕامان و بیركردنەوە.

٣- پیاوانی ئاینی پێیان وایە، خەڵك كۆمەڵێك كەسی گەوج و دەستەوەسانن، تەنها شوێنكەوتن و لاساییكردنەوە دەزانن، هەر بۆیە بە سادە (عوام) وەسفیان دەكەن. پەیوەندی نێوان پیاوانی ئاینی و تاكەكانی تر كۆمەڵگەی، لەسەر بنچینەی ئەوە دامەزراوە كە پیاوانی ئاینی زیرەكتر و شارەزاترن، هیچ شتێكیان لا شاراوە نییە، خەڵكی تر نەزانن و دەكرێ هەڵخەڵەتێنرێن و یاری بە عەقڵیان بكرێ. پیاوانی ئاینی باوەڕیان بە خەڵك و تواناكەیان نییە لەسەر زانین و لێكدەركردنی ڕاست لە هەڵە، هەر بۆیە ئەوان ڕێز ناگرن لە ڕۆشنبیران و زانایان و بیرمەندان، هەر پێگەیەكیان هەبێ، تەنها لەبەر ئەوەی پەیوەندیان بە ناوەندی ئاینی و ڕێچكەی پیاوانی ئاینیەوە نییە. شایەنی وتنە لە دۆخی بوونی كەسانێكی نەزانی نەخوێندەوار لە كۆمەڵگەدا، ئەركی پیاوانی ئاینیە فێریان بكەن و

شارەزایان بکەن، هەوڵ و کۆششیان لەمەدا خەرج بکەن لە جیاتی ئەوەی تەنها بیانکەنە کەسانی لاساییکەرەوە و شوێنکەوتوو.

٤- پیاوانی ئاینی پێیان وایە، هەر بەرهەڵستی کردنێکی حوکم و فەتواکانیان، دەچێتە بواری پیلانگێڕی دژی ئایین و پیاوانی ئاینی، نەوەك چوارچێوەی ڕاستکردنەوەی ئەوەی دەکرێ هەڵە بێ و تێیکەوتبن. لەوانەیە ئەمە هۆکاری پاڵ بوونی ژمارەیەك حوکمی ئاینی جیاواز و نەگونجاو بێ لەگەڵ بەرژەوەندی تاك و کۆمەڵگە، لەوانەیە بگەڕێتەوە بۆ سەدە دوورەکانی ڕابردوو، لەگەڵ ئەمەشدا بۆ هیچ تاکێك نییە بەرهەڵستی بکات یان تەنانەت تەنها داوای لێڕامانی بکات.

کۆت و بەندە ئاینیەکان:

لەوانەیە نامۆ نەبێ بوترێ پێویستمان بە ئاینە لە ژمارەیەك بنچینەی ژیانماندا، بەڵام ئایا سنووری ئەم پێویستبوونە چەندە؟ ئایا ئایین کۆت و بەندێکە ڕاپێچمان دەکات بۆ چەند حوکم و یاسا و بنچینەیەك، پێش ئەوەی ئێمە ببین بوونیان هەبووە، وایلێهاتووە پابەندین بەوەی شوێنیان بکەوین؟ ئایا چەمکەکانی حەڵاڵ و حەڕام هەموویان ڕاست و پیرۆزن؟ ئایین کۆت و بەند نییە، بەڵکو ئازادی ڕەهایە، چونکە لەلایەن خواوەیە، بەڵام زانیاریە ئاینیەکان، کە کۆی گشتیان مانا و چەمك و ڕاڤەی مرۆیین بۆ دەقی ئاینی،

ئەمەیان مرۆڤ کۆت و بەند دەکات، چونکە لەلایەن خواوە نییە، ڕاڤە یان زانیاریە ئاینیەکان، ئایین دەگۆڕن بۆ کۆمەڵێك شتی قەدەغەکراو و دروشم و پەرستش، کە زۆربەی جار بنچینەی لە ئایندا نییە. تێگەیشتنی مرۆیی هەڵە بۆ دەقی ئاینی بەرپرسە لەمە.

زۆر جار خەڵك هەڵەی ڕاڤە مرۆییەکان دەخاتە ئەستۆی ئایین، توندی و کۆت و بەند و ئالۆزی دەدەنە پاڵی، قسەکەمان ئەوە ناگەیەنێ ئایین بەشێك لەم سیفەتانەی تێدا نەبێ، بەڵام کەمە بە بەراورد بەوەی پیاوانی ئاینی بەسەرماندا دەیسەپێنن.

مانای ئازادی:

شایەنی باسە، ئازادی مانای توانەوە ناگەیەنێ، بەڵام بە مانای تێگەیشتنی دروست دێ بۆ ئایین و ژیان. ئێمە لێرەدا دەڵێین تێگەیشتنی دروست نەوەك تێگەیشتنی حەقیقەتی بۆ ئایین، مەبەست لە تێگەیشتنی دروست، ئەوەیە کە دەگونجێ لەگەڵ کاروبارەکانی ژیان و وەك بەربەست لەبەردەمیدا ناوەستێ. کاتێك قسە لەسەر ئازادی دەکەین، مەبەستمان ئازادی هەڵسوکەوت نییە، بەڵکو پێش ئەمە مەبەستمان ئازادی بیرکردنەوە و تێگەیشتن و باوەڕە بۆ دەقی ئاینی، سەبارەت بەوانەی ئازادی کورت دەکەنەوە بە پیادەکردنی تێگەیشتن، هەوڵ دەدەن ڕێگە بگرن لەبەردەم عەقڵی مرۆڤ. ئەگەر عەقڵەکانمان ئازاد بوون، ئەوا تواناکەشمان ئازاد دەبێ لەسەر پەیوەندی

بەستن لەگەڵ بەدیهێنەر و دروستکەری گەردوون، لەوانەیە ئەمە یەکێك لە مەبەست و ئامانجەکانی ئایین بێ.

مەزنترین دیموکراتی:

پێویستە هەمووومان بزانین، مەزنترین دیموکراتی لە گەردووندا خوایە، چونکە بەدیهێناوین، بەخششی لەگەڵ کردووین، ئازادی گوێڕایەڵی یان سەرپێچی کردنی بۆمان هێشتۆتەوە، ئەمە هیچ بەدیهێنراوێك نەیکردووە و ناشیکات، مرۆڤیش ئەمەی نەکردووە، کە غەریزەی خۆشویستی زاڵبوونی هەیە، ئەمەش وایلێدەکات دەست بەسەر ئەوانی تردا بگرێت، بە چەندین ئامرازەوە، لەوانە قۆستنەوەی ئایین وەك دەسەڵاتی باڵا. شایەنی باسە، ئەو سزایانەی خوا ئاڕاستەی هەندێك گەلانی کردووە، کە کتێبە ئاسمانیەکان دەیانگێڕنەوە، لەبەر ئەوە نەبووە کە باوەڕیان بە خوا نەبووە، وەك هەندێك کەس بۆچوونیان وایە، بەڵام لەبەر ئەوە بووە کە پێشێلی مرۆڤیان کردووە، ئەمەش دەبێ جەختی لەسەر بکرێتەوە بۆ تێگەیشتن لە دیموکراتیەتی خوا لە بەدیهێنراوەکانیدا.

عەلمانیەکان و پیاوانی ئاینی

عەلمانیەکان و ئایین:

وای لێهاتووە عەلمانیەت بووەتە تۆمەتێك، بەر هەموو ئەوانە دەکەوێ کە دینداری پێوە دیار نەبێ، هەروەك بووەتە چەکێك بەدەستی دەستە و تاقمە ئاینیەکان، بە ڕووی ئەواندا بەرزی دەکاتەوە، کە لە بیر و ئاڕاستەدا لەگەڵیان کۆك نین. ئایا عەلمانیەت چییە؟

وشەی عەلمانی بریتییە لە وەرگێڕانی نا وردی وشەیەکی فەڕەنسی، کە داتاشراوە لە چاوگێکی یۆنانی، واتای ئەوە دەگەیەنێ (ئەوەی کەهەنوتی نەبێ یان ئەوەی سەری بە پیاوانی کڵێساوە نەبێ). وشەیەکە بەهیچ پەیوەندیەکی داتاشراوی پەیوەندی نییە بە وشەی زانستەوە، بەمەش عەلمانی لای موسڵمانان دەبێتە هەر کەسێك کە پیاوی ئاینی نەبێ، یاخود ئەوەی سەر بەو کۆمەڵەیە نییە کە سەرقاڵن بە ئاینەوە لە زانایان و شێخ و موفتی و مەڕجەعەکان، تا دوایین ئەم ناوانە. بەم مانایە بۆمان هەیە ناو لە زۆربەی موسڵمانان بنێین عەلمانی. بەڵام عەلمانیەت لە تێگەیشتنی هاوچەرخدا مانایەکی تر هەڵدەگرێ، بریتییە لەوەی (بەشێك لە ژیانی مرۆیی دەکەوێتە دەرەوەی دەسەڵاتی پیاوانی ئاینی). هەروەها بە مانای ئەوە

دێت مافی بیرکردنەوە بە مرۆڤ بدرێت بێ کۆت و مەرج، بێ هیچ دەستەوەردانێکی پێشوەختەی هەر تێگەیشتنێك، ئەمەیان (بیرکردنەوەیەکی رێژەییە لەسەر ئەوەی رێژییە نەوەك رەهایە). عەلمانیەکان پێیان وایە پێویستی هزری ئاینی لە سیاسەت جیا بکرێتەوە، نەوەك ئاین لە سیاسەت، بەو مانایەی ئازادی بە عەقڵ بدرێ لە بەرێوەبردنی کاروبارەکانی ژیان دوور لە تێگەیشتنی مرۆیی بۆ دەقی ئاینی، ئەمەش عەلمانیەکان نابورێ لە دەستگرتن بە رەوشت و چاکە لە کارە سیاسییەکەیان، کە لە هەندێك بنچینەیدا بۆ ئایین دەگەرێتەوە. ئایا بەم مانایە عەلمانیەت تاوانێکە مرۆڤ لەسەر سزا دەدرێت؟ ئایا مرۆڤ مافی بیرکردنەوەی نییە دوور لە کۆت و بەندەکانی دەسەڵاتی ئاینی؟ ئایا بەهەمان شێوە مافی ئەوەشی نییە گومانی لە هەر پرسێك هەبێت تا دەیسەلمێنێت؟

عەلمانیەکان و کوفر:

ئەوەی دەیەوێ وەسفی عەلمانیەکان بە کوفر بکات، ئەوا هێشتا لە مانای عەلمانیەت نەگەیشتووە، یان لەوانەیە بە هەڵە لێی تێبگات. هەر کەسێك بە ئاینەوە سەرقاڵ نەبێ مەرج نییە مولحید یان کافر بێ، هەر کەسێکیش کە رێز لە عەقڵ دەگرێ و پێی وایە سەرچاوەیەکە بۆ زانین و راستی و دادگەری و خێر و جگە لەمانەش لە چاکەکان، بە کافر دانانرێ. ئەگەر هەندێك لە عەلمانیەکان مولحید بن، ئەوا کێشەی خۆیانە، مافی ئەوانە نییە کە بە

ئاینەوە سەرقاڵن هەموو عەلمانیەکان بە مولحید وەسف بکەن. لێرەدا عەلمانی باوەڕدار هەن، سەرقاڵی کاروباری ئایین نین، بەڵام نکوڵی لە ئایین ناکەن، نکوڵی لە ڕەوشتیش ناکەن کە سەرچاوەی لە ئایین گرتووە. هەموو کێشەی ئەوان ئەوەیە کە بە ئاینەوە سەرقاڵ نین و قبوڵی دەسەڵاتی ئەوانەش ناکەن بەسەر خۆیاندا کە بە ئاینەوە سەرقاڵن.

لەوانەیە بەشێکی مەزن لە ناکۆکی نێوان پیاوانی ئاینی و عەلمانیەکان، بگەڕێتەوە بۆ بڕوای پیاوانی ئاینی بەوەی حەقیقەت قۆرخ دەکەن، مافی ئەوەیان هەیە دەسەڵاتیان هەبێ بە هەر شێوەیەك بێ، چونکە ئەوان جێنشینی خوان لەسەر زەوی و تواناداترن لە جێبەجێکردنی شەریعە ڕاستەکەی، عەلمانیەکانیش دان بەم مافەدا نانێن. ئەمە بنچینەی ململانێی نێوان پیاوانی ئاینی و عەلمانیەکانە، بۆ ئەوەی ڕزگارمان ببێ لێی، پێویستە هەمووان واز لە بیرۆکەی قۆرخ کردنی حەقیقەت بهێنن.

ئایا ئایین چارەسەرە؟

عەلمانیەکان باوەڕیان نییە بە دروشمی (ئایین چارەسەرە)، لەبەر ئەوەی یەك ئیسلام و یەك مەسیحییەت و یەك یەهودیەت و یەك بوزیەت بوونیان نییە، هەر ئاینێك لەم ئاینانە چەند مەزهەبێکی هەیە، هەر مەزهەبێکیش بانگەشەی ئەوە دەکات حەقیقەت لای ئەوە.کەواتە دروشمی ئەوەی (ئیسلام چارەسەرە) بە ڕەتکراوە دادەنرێ لەلایەن عەلمانیەکانەوە، چونکە پێیان وایە

ئیسلام ژمارەیەك لە مەزهەبی تێدایە، هەر یەکێکیان بانگەشەی قۆرخکردنی حەقیقەت بۆ خۆی دەکات، ئایا کامە لەم مەزهەبانە دەکرێ کۆمەڵگە بەڕێوە ببات و چارەسەری بۆ دابنرێ؟، سەرباری ئەمە هەر مەزهەبێك چەندین ئاڕاستەی دژیەکی تێدایە، هەندێك جار ئەم ئاڕاستانە ململانێ و شەڕیش دەکەن لەگەڵ یەکتری، زۆر جاران هەندێك هەندێکی تریان کافر دەکەن. دروشمی (ئیسلام چارەسەرە) لە دیدی ئەواندا بە دروشمێکی نا واقیعی دادەنرێ، بەڵام بڵاوبوونەوەیەکی فراوانی بەخۆیەوە بینی لە نێو خەڵکدا، چونکە هەستی خۆشەویستی خەڵك دەوروژێنێ بۆ ئیسلام و پێغەمبەر و هاوەڵانی و خانەوادەکەی، کۆمەڵە سیاسییە ئیسلامییەکان ئەمە بەچاکی دەزانن.

لەبەر ئەوەی واقیعی ئاینی باو لە کۆمەڵگەکەمان شیاو نییە بۆ بەرپاکردنی سیستەمێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و ئابووری، کە خزمەتی بەرژەوەندی هەمووان بکات، هەر بۆیە سیستەمی سیاسی عەلمانی[٢] کە هەموو چینەکانی کۆمەڵگە کۆ دەکاتەوە و مافەکانیان دەپارێزرێ ئەمە چارەسەرە. هەر بۆیە وردترین پێناسە بۆ عەلمانیەت لە دیدی مندا بریتییە لەوەی سادق جەلال ئەلعەزم پێشکەشی کردووە، تیایدا هاتووە: ((بێگومان عەلمانیەت بریتییە بێ لایەنی ئەرێنی دەوڵەت و دام و دەزگا و دامەزراوەکانی بەرامبەر ئایین و تاقم و ڕێباز و چین و توێژەکان، کە کۆمەڵگەی

---

(٢) پێم وایە نووسەر بە هەڵەدا چووە، بەڵکو سیستەمی سیاسی مەدەنی دەستەبەری ئەمە دەکات نەوەك عەلمانی. (وەرگێڕ).

پەیوەندیداری لێ پێکهاتوون)). بەپێی ئەم پێناسەیە ڕۆڵی حکومەتە عەلمانیەکان بریتی دەبێ لە دابینکردنی خزمەتگوزاری و خۆشگوزاری بۆ تاکەکانی گەل بە تاقم و مەزهەب و چینەکانەوە بێ جیاوازی، ئەرکی نییە هیچ هزرێکی ئاینی پێشکەش بکات، بەڵکو ئەمە بەجێدەهێڵرێ بۆ دەمەزراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی، بە دامەزراوە جیاوازە ئاینیەکانیشەوە. بەمەش ڕوون دەبێتەوە عەلمانیەت ئایین لە کۆمەڵگە جیا ناکاتەوە، بەڵکو لە حوکمەت جیای دەکاتەوە.

موسڵمانان بەندکراوی مێژوون

بەندکراوانی مێژوو:

لەوانەیە هیچ گەلێك بێ مێژووی خۆێ نەبێ کە لەبەری بکات و پێی کاریگەر ببێ، بەڵام هەندێك لەم گەلانە خۆیان ئازاد دەکەن لە ڕووداوەکانی مێژوو، هەندێکی تر خۆیان پێوە دەبەستنەوە، هەر چەندە ئەم مێژووە کۆن بێ، زۆربەی ئەو ڕووداوانەی مێژوو کە زاڵن بەسەر گەلاندا، ئەوا بە ئاینەوە یان بەبەشێکی ئاینەوە پەیوەستن، ئەمە سەبارەت بە موسڵمانان ڕوویدا، ئەوانەی مێژوو زیاتر حوکمیان لێدەکات زیاتر لەوەی ئەوان حوکم لە ڕووداوەکانی ئەمڕۆ و ئایندەیان دەکەن، ئەوان بەندکراوی مێژوون.

موسڵمانان سورن لەسەر شکۆدار گرتنی کەسایەتیەکانی مێژوو، زۆربەی جاران ئەوانە کەسایەتی ئاینین، زۆربەشیان ئەو کەسایەتیانەن جەنگ و شەڕیان کردووە لە دژی کەسانی بەرامبەر، کە بە کافر دادەنرێت، هەر بۆیە ئێمە دەناڵێنین لە گریٚ کوێرەی کەسی بەرامبەر، گریٚ کوێرەیەکە لە مێژووی خۆمان بۆمان ماوەتەوە. موسڵمانان زیاتر ویڵ و سەرگەردان دەبن کاتێك کەسایەتییە موسڵمانەکانی مێژوو لەگەڵ یەکتر دەجەنگن، بەتایبەت کە لە تێڕوانینی ئەواندا ئەوانە کەسایەتی پیرۆزن، چۆن بۆ کەسی پیرۆز هەیە کەسێکی تری پیرۆز بکوژێ؟ ئەم مێژووە تێکگیراوە بە قورسایی خۆی باڵی کێشاوە بەسەر ئێستای چەقبەستوودا، زۆربەی جاران ئەم مێژووە هۆکارێك بووە بۆ دروستکردنی ناکۆکی و ململانیٚ لە نێوان پشتیوانانی کەسایەتییەکی مێژووی لەگەڵ پشتیوانانی کەسایەتیەکی دیکەی مێژوویی، هەر یەکێك لە دوو لایەنەکە لە مێژووی ڕابردوودا دەژیەت و ئێستا تەنها بە درێژبووەوەی ئەوە دەبینیٚ کە لە مێژوودا ڕوویداوە، ئەگەر زەید لەگەڵ عەمر پێش (١٤٠٠) ململانێیان کردبیٚ، ئەوا لەسەر پشتیوانانی زەیدە ئەمڕۆ شەڕ بکات لەگەڵ پشتیوانانی عەمر!!

چیرۆکێکی سەرەنجڕاکێش:

دکتۆر عەلی وەردی لە کتێبەکەیدا (گاڵتەجاری عەقڵی مرۆڤ) چیرۆکێکی سەرنجڕاکێشی هێناوە، ئەمە ڕوویداوە کاتێك سەرەدانێکی کردووە بۆ

شەقامی عەرەبی لە شاری دیترویت لە ئەمریکا، ئێمەش چۆن ئەو نووسیویەتی بەو شێوەیە بۆتان دەگوازینەوە، دەڵێت: ((سەرم سوڕما کاتێك ناکۆکییەکی توندم بینی لێرەو لەوێ جار جار هەڵدەگیرسا لە نێو موسڵماناندا، لە بارەی عەلی و عومەر، تووڕەییەکان گرژ ببوون و ڕق و قینە بڵاوببووەوە. منیش لەگەڵ یەکێك لە ئەمریکییەکان قسەم دەکرد لەبارەی ئەم ناکۆکییە گەوجانەیە. ئەمریکییەکە پرسیاری لێکردم لەبارەی عەلی و عومەر: ئایا ئێستا ئەوان کێبڕکێ دەکەن لەسەر سەرۆکایەتی حکومەت لەلای ئێوە، هەروەك "ترومن" و "دیوی" لەلای ئێمە کێبڕکێ دەکەن؟ منیش پێم وت: عەلی و عومەر لە حیجاز دەژیان پێش هەزار و سێ سەد ساڵ، ئەم ناکۆکییەی ئێستا لەبارەی ئەوەیە کامەیان شایستەتر بووە بە جێنشینایەتی و خەلافەت! کابرای ئەمریکی لەهەمبەر وەڵامەکەم پێکەنی، خەریك بوو ڕاکشێت ئەوەندە پێکەنی. منیش لەگەڵی پێکەنیم، پێکەنینێك مانای گریانی تێدایە. ئەوەش کە مایەی پێکەنینە ئاشوبەکەیە!)).

ئەم چیرۆکە زۆر جار لە ژیانی ڕۆژانەماندا دووبارە دەبێتەوە، هەر یەکێك لە ئێمە بینیویەتی یان بەشداربووە لە ناکۆکیەکی لەو جۆرە، کە ئێستامان لەبیر دەباتەوە و بەندیخانەکەمان لە مێژوودا قوڵتر دەکاتەوە. هەر بۆیە زیادەڕەوی ناکەم ئەگەر بڵێم زۆرێك لە ناکۆکییەکانمان ئەمڕۆ هۆکارەکەی مێژووی پڕاوپڕە لە جەنگ و ناکۆکی و پیلانگێڕی، کە تەنها لەگەڵ نا موسڵمان نەبووە، بەڵکو لەگەڵ خودی موسڵمانان بووە، زۆر جاریش

له نێوان سەرکردە و ڕێبەرە موسڵمانەکاندا بووە، ئەوانەی وا تەماشایان دەکرا پیرۆز بن.

بەندیخانەی مێژوو و بیرکردنەوەی زانستی:

دکتۆر فوئاد زەکەریا لە کتێبەکەیدا (بیرکردنەوەی زانستی) پێی وایە ملکەچ بوون بۆ دەسەڵات، بە دەسەڵاتی مێژوو و پیاوەکانیەوە، پەیوەستە بە پەیوەندی مشتومڕ ئامێز لەگەڵ بیرکردنەوەی زانستی، دەکرێ ببێتە هۆکاری پەکخستنی بیرکردنەوەی زانستی یان ببێتە دەرەنجامی.

دکتۆر فوئاد زەکەریا پێی وایە ئەوەی خەڵك پێیان وایە دروستن، لە هزرە کۆنەکان و باڵادەستتر بوونیان بەسەر هزرە هاوچەرخەکان، ئەوا هەڵەیەکی مەزنە (چونکە پێشینان وەك ئێمە مرۆڤ بوونە، ئاسایی بووە دووچاری ڕاست و هەڵە ببنەوە)، لەبەر ئەوەی (کۆنی بۆچوون پێویست نییە بە بەڵگەی ڕاستیەکەی دابندرێ، مرۆڤایەتی هەزاران ساڵ ژیاون لەسەر چەند هەڵەیەك، کە بوێری ئەوە نەدەکرا تاوتوێ بکرێن، چونکە دەگەڕانەوە بۆ سەردەمانی باووباپیرانی سەرەتا، لەگەڵ ئەمەشدا هەڵەکەی بۆ دەرکەوتوو کاتێك بیرمەندێك دەرکەوتووە، کە توانای تەحەدداکردنی دەسەڵاتی کۆنی هەبووە). بەمەش ڕوون دەبێتەوە ملکەچبوون بۆ دەسەڵاتی کۆن سەردەکێشێ بۆ پەکخستنی بیرکردنەوەی زانستی و لەکارخستنی لە جێبەجێکردنی

ئەرکەکەی لە بەرزکردنەوە و گەشەپێدانی کۆمەڵگەکان و چاك کردنی ژیان و گوزەرانی خەڵك.

هۆکاری شاراوەی پاڵ بەپیرۆزگرتنی کۆن، بەپێی بۆچوونی دکتۆر فوئاد زەکەریا، بریتییە لەوەی: ((مرۆڤ، ئەگەر بە ئێستای خۆی دڵی تەنگ بێ، یان خۆی بەدەستەوەسان ببینێ لە چەسپاندنی بوونی خۆی لە ئێستادا، ڕابردوو بۆیە دەکات بە بۆیەیەکی زێڕین، دەیکاتە پەناگەیەك و پەنای پێ دەگرێت))، زیاتر دەڵێت: ((لە واقیعدا حەز کردن بە دەستگرتن بە دەسەڵاتی پێشینانەوە لەو سەردەمانی چەقبەستوویی و پشت لە نوێسازی کردن زیاد دەبێ، ناکرێ بوترێ ئەمە حەزێکی سروشتییە لە عەقڵی مرۆییدا)). لەوانەیە ئەمە دۆخی کۆمەڵگە عەرەبی و ئیسلامییەکان بێ، کە دەستەوەسانە لە ڕووبەڕوو بوونەوەی ئێستا، بۆیە پەنای برد بۆ بەپیرۆزگرتنی ڕابردوو تا ئاستێك، کە تیایدا بووەتە بەندکراوی مێژوو و پیاوەکانی، هیچ ئازادیەك بەدی ناکات.

عێڕاقیەکان لە بەندیخانەی مێژوودا:

ئەگەر بمانەوێ گەواهی بە نموونەیەك بێنینەوە لەسەر ئەندازەی کاریگەری مێژوو لەسەر واقیعەکەمان، ئەوا چاکتر نییە لەو نموونەیەی واقیعی هەنوکەی عێڕاق پێشکەش بکەین. لە دوای ڕووداوی تەقینەوەی دووەمی گڵکۆی سامەڕا، کە لای شیعەکان پیرۆزە، لە (حوزەیرانی ٢٠٠٧)

پێشبینی کراو بوو، کاردانەوەکانی شیعە بەرامبەر پیرۆزییەکانی سوننە توووند بێت، پیاوانی ئاینی شیعە و سوننە هەوڵیاندا بارودۆخەکان ئاسایی بکەنەوە، بە دەرکردنی چەند بەیاننامەیەك، تیایدا داوای هێوربوونەوە و ئارامگریان دەکرد لەلایەن شیعەوە، بەیاننامەی شەرمەزارکردنی ئەم کارە لەلایەن سوننەوە دەرچوو، بەڵام ئەمە ڕێگری نەکرد لە هەڵسانی شیعە بە ڕووخاندنی پیرۆزییەکانی سوننە کە لە ناوچەکانی شیعەنشیندا هەبوون. هەندێك پرسیار دەکەن بۆچی شیعە وەڵامی ئەو بەیاننامانەی هێور کردنەوەیان نەدایەوە، کە زاناکانی ئەوان دەریان کردبوو؟ بە تێڕوانینی من وەڵامەکە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی شیعە بەندکراوی مێژوووون، ئەوەی کە زاناکانیان بۆیان گێڕاوەتەوە، شیعە ساڵانە یادی ڕووداوەکانی کوژرانی پێشەواکانیان دەکەنەوە لەسەر دەستی پیاوانێك، کە سوننەکان بەپیرۆزیان دەگرن و بە پایەداریان دەکەن، ئەمەش وێنای ئەوەی لای شیعە کردووە کە سوننە دەیانەوێ ئەوان بکوژن، وەك چۆن پێشینانیان ئەمەیان کردووە لەگەڵ پێشەواکانیان. شایەنی باسە هاووێنەی ئەم ڕووداوە مێژوویانە، ئەو کەسانە نەیانخوێندۆتەوە کە گڵکۆ و مەرقەدەکانی سوننەیان تەقاندۆتەوە، بەڵکو لە پیاوە ئاینیەکانیان بیستویانە، کەلتوری خوێندنەوە و لێکۆڵینەوە و بەدواداچوون و تێگەیشتن لە ڕووداوەکان لە چوارچێوە و بارودۆخە مێژووییەکەیدا، نەگەیشتۆتە عەقڵی زۆرێك لە موسڵمانان. کەلتوری بیستن باو و زاڵە، ئەمەش یارمەتیدەر دەبێ لەسەر مانەوە لە بەندیخانەی مێژوودا.

پیاوانی ئاینی شیعە شوێنکەوتووانیان بارگاوی (شەحن) دەکەن بە ئاگری بوغز و قین دژی سوننە بە درێژایی ساڵ و لە گشت بۆنەیەکدا، کاتێك ناکۆکیەکە گەرم دەبێ و درووونەکان دەکوڵێن بەهۆی ڕووداوێکەوە، وەك ڕووداوی تەقاندنەوەی گڵکۆی سامەڕا، هەڵدەستن بە دەرکردنی بەیاننامەی ئارامکردنەوە و هێورکردنەوە!! هاوشێوەی ئەم بەیاننامانە لە توانایاندا نییە عەقڵی خەڵك بگێڕنەوە جێی خۆیان لە کاتی توڕەییاندا، ئەوەی وتارەکان تێکیان داوە، بەیاننامەکان چاکی ناکەنەوە.

شایەنی باسە، ئەوەی پیاوانی ئاینی شیعە دەکەن، پیاوانی ئاینی سوننەش دەکەن، ئەوانیش بەهەمان شێوە خەڵکی بارگاوی دەکەن بە ڕق بوونەوە لە شیعە و بیروباوەڕەکەیان، لەمەشدا پشت دەبەستن بە ڕووداوەکانی مێژوو، تا شوێنکەوتووانیان لە بەندیخانەی مێژوودا بهێڵنەوە، کە زاڵدەبێ بەسەر ئێستایان و ئایندەشیان ڕەت دەکاتەوە. ئەوەی ڕوویداوە و ئێستا ڕوودەدات و ئەوەش کە لە ئایندەدا ڕوودەدات لە ناکۆکی نێوان موسڵمانان بە جۆر و ئاستە جیاوازەکانیەوە، ئەوا کار دەکات لەسەر ڕووخاندنی ئێستایان، ئەوان لە مێژوودا سەرقاڵن، هیچ خەیاڵێکیان نییە جگەلە سەلماندنی شایستەتربوونی کەسانێك، کە پێش چەندین سەدە شەڕیان کردووە.

پیرۆزەکان و بەندیخانەی مێژوو:

بە ڕاستی ئەمە گاڵتەجارییە، موسڵمانان ململانێ دەکەن لە پێناو کەسانێك، کە شەڕ یان ڕاجیاییان هەبووە پێش چەندین سەدەی دوور و درێژ، بێ ئەوەی بیر بکەنەوە لە شوێنەوارە نەرێنیەکانی ململانێی مێژوویی لەسەر ئێستایان. بەڕاستی ئێمە بەندکراوی مێژووین، ئێستا و ئایندەمان نابێ مادەم لەم بەندیخانەیە خۆمان ڕزگار نەکەین، ئاسان نییە خۆمان ڕزگار بکەین لە بەندیخانەی مێژوو، تا عەقڵمان ڕزگار نەکەین لە بەندیخانەی پیرۆزی لە مێژوودا.

لەوانەیە گونجاو بێ بڵێین بڕوابوونمان بە پیرۆزی ململانێکاران لە میانەی مێژوودا، ئەو شتەبێ کە پاڵمان پێوە بنێ بۆ مانەوە لەم بەندیخانەدا، هەر بۆیە سەرەتا لەسەرمان پێویستە بزانین ئەوانەی ململانێیان کردووە لە نێوان خۆیاندا، تەنها کەسانێکی ئاسایی بوون، لەوانەیە پێیان وابووە ئەوەی دەیکەن ڕاستە و خزمەتی بیروباوەڕەکەیان دەکات، ئەوەی پەیوەستە بە ناکۆکییەکانیان ئەمڕۆ هیچ پەیوەندیەکی بەئێمەوە نییە، گرنگ نییە لەلامان کامەیان لەسەر حەق و ڕاستی بووە و کامەشیان لەسەر هەڵە بووە، چونکە ئەمە بڕیار نادات لەسەر ئەوەی کامەمان لەسەر حەقە و کامەشمان ناحەقە، شوێنکەوتووانی ڕاستڕەوان لە مێژوودا مەرج نییە ئەمڕۆ ڕاست بن. ئێمە پێویستمان بەوەیە خۆمان ڕزگار بکەین لە پیرۆزی پیاوانی مێژوو و

هەڵسوكەوتیان لەگەڵ بكەین بەوشێوەیەی كە ئەوان كەسانی ئاسایین، ئەمە ڕێگەمانە بۆ ڕزگاربوون لە بەندیخانەی مێژوو.

مزگەوتە هاندەرەكان

ڕۆڵی مزگەوتەكان:

لەوانەیە زیادەڕەوی نەكەم ئەگەر بڵێم، مزگەوتەكان چیتر ئەو دامەزراوە ئاینیە نین، كار بكەن لەسەر ڕێكخستنی پەیوەندییە كۆمەڵایەتی و خێزانیەكان، بەپێی بنەماكانی خۆشەویستی و لێبوردەیی و ڕەحمەت، هەروەك پێشتر ناسراو بوو، بەڵكو بووەتە ناوەندێك بۆ هاندان و ئاشوب هەڵگیرساندن، زیاتر بە ڕۆڵی هاندان هەڵدەستێت لەوەی بە ڕۆڵی ڕێكخستن هەڵبستێت، هۆكاری ئەمەش لە دیدی ئێمەدا دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی سەرپەرشتیارانی ئەمڕۆی مزگەوت، بانگەشەی ئەوە بۆ خۆیان دەكەن كە حەقیقەتیان قۆرخ كردووە و بەو شێوەیەش دەیدەن بە شوێنكەوتووانیان لەوانەی دێنە مزگەوت، دواتر داوای ئەوە دەكەن بە ڕۆڵی چاكەكاری ڕێنیشاندەر هەڵبستن، پێش ئەوەی خۆیان چاك یان ڕێنوێنی بكەن. بەم ئایەتانەش ئاشنا نین، وەك: ﴿لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ﴾ الكافرون: ٦. واتە: ("كەواتە" دینی خۆتان بۆ خۆتان و دینی خۆم بۆ خۆم). ﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ

أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾ القصص: ٥٦. واته: (بەڕاستی ئەی پێغەمبەر "درود و سڵاوی خوای لێبێ" تۆ ناتوانیت ئیمان و باوەڕ ببەخشیت بەو کەسەی خۆشت دەوێت، بەڵکو خوا هەر کەسێکی بوێت دەیخاتە سەر ڕێگەی ڕاست و ئیمانی پێدەبەخشێت). ﴿فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ﴾ الكهف: ٢٩. واتە: (جا ئەوەی دەیەوێت با باوەڕ بهێنێت و ئەوەی نایەوێت با کافرو بێ باوەڕ بێت). بەڵکو وتەکانی تر دەناسن وەك: (هەر کەسێك خراپەیەکی بینی ئەوا با بەدەستی بیگۆڕێت)، (بجەنگن لەگەڵ خەڵك، تا دەڵێن هیچ خوایەك نییە بە حەق جگە لە خوای مەزن نەبێ). بەهۆ گشت ئەمەوە دەبینین ئەوانەی دێنە مزگەوت بە بەردەوامی، زۆربەی جاران کەسی توندڕەون و بانگخوازی قۆرخ کردنی حەقیقەتن، لەوانەیە ئەمە لەسەر گشت مزگەوتێك جێبەجێ نەبێ، لەوانەیە مزگەوتی وا هەبن بە ڕۆڵی پەروەردەیی و کۆمەڵایەتی باش هەڵبستن، بەڵام بە داخەوە کەمن و ڕۆڵیان بە بەردەوامی کەم دەبێتەوە ڕۆژ دوای ڕۆژ بەرامبەر فراوانبوون و بڵاوبوونەوەی مزگەوتە هاندەرەکان.

تێکدانی کۆمەڵگە و خێزان:

ئەوەی خەڵك دووچاری دەبن لە ونبوونی عەقڵ و بیرکردنەوە، ڕەتکردنەوەی خۆشەویستی و لێبوردەییە، هاندانە بۆ توند و تیژی و دەستدرێژی، لەلایەن پیاوانی ئاینیەوە، ئەوەی کە ناوی دەنێین هێرشی

هاندانی ئاینی، دەبێ دەرەنجامەکەی تێکچوونی خێزان و بڵاوبوونەوەی دوژمنکاری و تورەیی بێ لە نێوان تاکەکانی یەك کۆمەڵگە.

دکتۆر مەحمود تهامی لە گۆڤاری (روز ئەلیوسف) لە ژمارە (٤١١٩)، کە لە مێژووی (٥/ ٢٠٠٧) دەرچوووە، وتارێکی نووسیوە بەناویشانی (ئەوانەی ماڵەکانیان بە دەستی خۆیان دەڕوخێنن)، تیایدا هاتووە: ((جارێکیان ئامادەبووم لە نوێژی هەینی لە مزگەوتێکدا، کە پێشتر نەچووبوم بۆ ئەوێ، بە ڕێکەوت منیش لەوێ بووم، وتاربێژەکە بۆ ماوەی زیاتر لە پەنجا خولەك خەڵکی لە مزگەوتدا هێشتەوە و قسەی کرد لەسەر هاندانی مۆسڵمانان لە تێکۆشان دژی گەندەڵی ڕەوشتی، کە لە وڵاتدا بڵاوبووتەوە، هاندانی باوان و پیاوان لە دژی بەڕەڵایی کچ و ژنەکانیان، ((ملی کچ دەشکێنم ئەگەر تەمەنی دوازدە ساڵ بێ و دەری بخات))، زۆر قسەی لەم جۆرەی کرد، هەموو قسەکانی هاندان بوو لەسەر لێدان و بەندکردن و سزادان و قەدەغە کردنی تەلەفزیۆنی ((گاڵتەجار)) و فیلمە ((لەناوبەرەکان)) و داپۆشینی شەرمگەی ئافرەت کە هەموو جەستەی دەگرێتەوە. دکتۆر تهامی زیاتر دەڵێت: ((لە ڕاستیدا من سەرم سوڕما لەو وتاربێژەی ئەم وتانەی دەوت، لەو خەڵکەش کە خۆیان بەدەستەوەدابوو بۆ گوێگرتن لێی، منیش یەکێك بووم لەوان، لەگەڵ خەڵکی چوومە دەرەوە و لە جۆرێك لە ڕق و کینەم لە دڵدابوو، بەڵێ هەندێك ڕۆیشتنە ماڵەوە تا لە ژن و کچەکانیان بدەن، هەندێکیشیان ئامادەن بۆ ئەم کارە، بە پێی فەتوای وتاربێژی هەینی. ئا بەم شێوەیە نوێژی هەینی بووە شوێنی هاندانی ناخەکان و بارگاوی کردنیان نەوەك هێور کردنەوەی

دڵ و دەروونەکان و چارەسەرکردنی فشارە دەروونیەکانی ژیان، ڕێنوێنی کردنی خەڵك بۆ ڕێگەی ڕاستی چارەسەری کێشەکانیان)).

فیلمی ((دەرگا داخراوەکان)):

پرسی دەستەوەردانی نەرێنی پیاوانی ئاینی لە کۆمەڵگەدا، لەلایەن سینەمای میسرییەوە لە هەندێك لە فیلمەکانیدا ئاماژەی پێدراوە، ڕوونترین فیلم لەم لایەنەدا فیلمی ((دەرگا داخراوەکانە)). چیرۆکی فیلمەکە لەسەر گەنجێکە لە سەرەتای هەرزەکاریدایە، لەگەڵ دایکی لە گەڕەکێکی هەژاردا دەژیت، باوکی مردووە، دایکی وەك خزمەتکاری ماڵان کار دەکات. کوڕەکە بەردەوام دەچێتە مزگەوتی گەڕەکەکە بە مەبەستی وەرگرتنی وانەی بەهێزکردن لە بابەتەکانی قوتابخانەدا، بەهۆی نەبوونی توانای دارایی بۆ خوێندنی وانەی تایبەت. بەپێی دیدی فیلمەکە، ئەم وانانە لە مزگەوتدا هەنگاوی بەرایین بۆ ڕاوکردنی هەرزەکاران بە مەبەستی ڕاکێشانیان بۆ کۆمەڵانی ئیسلامی توندڕەو.

یەکێك لە دیمەنە گرنگەکانی ئەم فیلمە بریتییە لە دیمەنی ڕووبەڕوو بوونەوەی کوڕ و دایکەکە، کاتێك داوا لە دایکی دەکات لەچکی بکات و ڕێگەی بەرەو خوا بگرێتەبەر، هەروەها داوای لێ دەکات نەچێتە دەرەوە بۆ کار، چونکە ئەمە دژی ئەوەیە کە لە قورئاندا هاتووە: ﴿وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ﴾ الاحزاب: ٣٣. واتە: (ئەی هاوسەرانی پێغەمبەر "درود و سڵاوی خوای لێبێ"

له ماڵەکانی خۆتاندا بە سەنگینی و سەلاری بسرەون). ئەگەر دایکی ڕێنماییەکانی قورئان بەرجەستە نەکات، ئەوا بەبێ باوەڕ هەژمار دەکرێ. ئەم ئاستە لە تێگەیشتنی هەڵە، کە کوڕەکە پێی گەیشت، بەهۆی ئەو ڕێنمایانەوەیە کە وەریگرتووە لە شێخی مزگەوتەوە، کە باسی ئاشوبی ئافرەتە لاسار و بەڕەڵا و ڕووت و قوت و جل تەنك و تەسکەکانی بۆ کوڕەکە و برادەکانی دەکرد، کە سەرپێچی ڕێنماییەکانی خوا دەکەن، لە ئایین دەرچووینە، هۆکاری ئەو خەیاڵانەن کە هەرزەکارەکە دەیانبینێ لە خەونیدا و حەزە سێکسیەکەی کە دەستی کردووە بە گەشەکردن تیایدا. فیلمەکە کۆتایی دێت بە تاوانی کوژرانی دایکەکە لەلایەن کوڕە هەرزەکارەکەی، دوای ئەوەی هەستی گومان لە ناخیدا گەشە دەکات بەرامبەر گشت ئافرەتان و لەوانەش دایکی، کە پێی وابووە پەیوەندیەکی ناڕەوای هەیە لەگەڵ مامۆستاکەی.

برایەتی لە دیدی پیاوانی ئاینیدا:

هەندێك لە پیاوانی ئاینی، یان زۆربەیان، دانانێن بە برایەتی نێوان مرۆڤەکاندا، مادەم فرە ئاینی و ڕا و بۆچوونی جیاواز هەیە، ئەمەش لەبەر ئەوەی پێیان وایە سەرچاوەی برایەتی ئیمان و باوەڕە، یان بە گوزارشتێکی وردتر ڕێکەوتن بە ئیمانە، ئەگەر لەگەڵ ڕێك بکەوی لە ئیماندا، ئەوا تۆ برای منی، بەڵام ئەگەر جیاواز بی لەگەڵم ئەوا دوژمنی منی، برایەتی

پەیوەندی نییە بە خزمایەتی یان ڕەچەڵەك یاخود مرۆڤایەتیەوە، بەڵگە بەم ئایەتە قورئانیە دێننەوە: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾ الحجرات: ١٠. واتە: (لەڕاستیدا هەر ئیمانداران برای یەکن). بۆ چەسپاندنی ئەم بۆچوونە، برایەتی لە دیدی ئەوان مەرجەکەی ئیمان و باوەڕە، (إنما) کە لە ئایەتەکەدا هاتووە بۆ کورت هەڵهێنانە، برایەتی کورت دەکاتەوە تەنها لە نێوان کۆمەڵەی باوەڕداران و ئەوانی تر ناگرێتەوە. تەنها پشت بەم ئایەتەش نابەستن بۆ وروژاندنی دوژمنایەتی لە نێوان گەلان یان لە نێوان تاکەکانی یەك کۆمەڵگە یان خێزان، بەڵکو پشت بەم ئایەتەش دەبەستن: ﴿أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾ الفتح: ٢٩. واتە: (توند و تیژن بەرامبەر بێ باوەڕان و بەبەزەیی و میهرەبانن لە نێوان خۆیاندا). بۆ جیاکردنەوەی خۆیان، بەوەی ئەوان کۆمەڵەی باوەڕدارانن، لە جگە لە خۆیان لە دژەڕاکانیان، بەوەی ئەوان کۆمەڵەی بێ باوەڕانن، لەوانەیە ئەمە شرۆڤەی دوژمنایەتی و کێشمەکێشی بەردەوامی نێوان ئەندامانی یەك خێزان دەکات، کە تاکەکانی لە بیروباوەڕ و بۆچوونەکانیان جیاوازە، نەریت وایە تاکە دیندارەکان سەرکردایەتی و ڕابەری ئەم کێشمەکێشانەی ناو خێزانەکانن.

یەکێك لە پیاوانی ئاینی لە وتاری هەینیدا دەڵێ، پێویستە دژایەتی ئەوانە بکرێ، کە دژەڕان لە هزر یان بۆچوون یاخود بیروباوەڕدا، ڕەخنە لەو بۆچوونە دەگرێ کە دەڵێ ڕاجیایی هیچ زیانێك بە خۆشەویستی ناگەیەنێ، لە وتارەکەیدا دەڵێت: ((هەندێك کەس بەشێك لە دێرە شیعرێك دەگوازنەوە، کە تیایدا هاتووە: "ڕاجیایی هیچ پەیوەندیەکی بە خۆشەویستیەوە نییە"))

ئەمە ڕاست نییە، چونکە مەبەست لە ڕاجیایی، جیاوازی ئامانجە.. ئەگەر ئامانجی من نەبێ، چۆن خۆشم بویٚ؟... ئەگەر ئامانجی لە هی تۆ جیاواز بوو چۆن خۆشت دەوێت؟.. دەشزانم ئامانجی من ڕاست و هی ئەویش پوچەڵە... ئامانجی من بۆ دوارۆژە، ئامانجی ئەو دونیاییە.. ئامانجی ئەو نزمە، هی من بەرزە بە ویست و پشتیوانی خوا، جا چۆن خۆشم بوێت؟.. دەبێ هەست بەوە بکەم لەم دۆخەدا ئەو برای من نییە، بەڵکو دوژمنمە... ئەوان کۆمەڵەیەکن، ئێمەش کۆمەڵەیەکی تر... هەروەك لە هەندێك وتاری پێشوودا وتومە... ئەگەر چی لە یەك شوێندا بەیەکەوە بژین، یان لە ژێر یەك باندا بەیەکەوە بین... بەهەمان شێوە هی برایەکم نییە مەگەر براشم بێ لە ڕەچەڵەکدا... ئەو برام نییە لە باوەڕدا... هەر بۆیە لە داناییەوە وتراوە لەگەڵیان بە و لەوان مەبە... چۆن لەگەڵیان بم کاتێ لەگەڵ من ڕێك ناکەون لەو ئیمانەی سنووری ڕاستییە بۆ برایەتی لە ئیسلامدا؟)).

ئەمە بڕوای هەندێك لە پیاوە ئاینیەکانە، لە ئاینە جیاوازەکاندا، پێیان وابە ڕاستی و ڕێنوێنی و پشتیوانی خوایی لەواندا هەیە، پوچەڵی و گومڕایی و توڕەیی خوایی دەدەنە پاڵ جگە لە خۆیان، تەنها لەبەر ئەوەی لە بۆچووندا تەبا نین لەگەڵیان. بیرکردنەوەی دووانە، کە جیهان و خەڵك و پرسەکان بۆ دوانەی ڕاست و نا ڕاست دابەش دەکات، زاڵە بەسەر بیرکردنەوەی پیاوانی ئاینی و وایان لێدەکات دوژمنایەتی دژەڕاکەیان بکەن، ئەگەر بڕوایان بە بوونی خاڵی ناوەندی هەبووبا لە نێوان ئەم دوانەییانەدا، لەگەڵ ئەوەی دەکرێ ڕاست لایی جگە لەوان بێ، یان بەلایەنی کەمەوە

ئەوەی دەکرێ لەگەڵ دژەڕاکە بژیەن، ئەوا دەیانتوانی هانی برایەتی نێوان خەڵك بدەن، بەبێ ڕەچاوکردنی بیروباوەڕ و ئیمان و هزر و بۆچوونیان.

ئەو ئافرەتانەی بە ئاشکرا تاوان دەکەن:

پرسی لەچکی وەك پرسەکانی تر دەقۆزرێتەوە، لە هاندانی موسڵمانان دژی یەکتر، ئەمە پیاوی ئاینیە پرسی لەچکی دەقۆزێتەوە و وەسفی دەکات بەوەی (گەورەترین و گرنگترین و گشتگیرترین کێشەیە لە کێشەکانی کۆمەڵگە و سەردەم) بۆ وروژاندن دژی ئەوانەی لەچك نابەستن و داوا دەکات پەیوەندیان لەگەڵ بپچڕێنن و هەڵسوکەوتیان لەگەڵ نەکرێ و زیانیان پێ بگەیەنرێ و دروستە پاشملە باسیان بکرێ، چونکە تاوان بە ئاشکرا دەکەن، لە وتاری هەینیدا و بە ئامادەبوونی سەدان موسڵمان دەڵێت: ((ئەوەی بە ئاشکرا تاوان دەکات، ئەو تاکەیە کە هیچ ڕێگریەکی لا نەبێ لەوەی ئافرەت کار لەبەردەم خەڵك بکات... دەرەنجامەکەشی ئەوەیە بەریە لە خوا و پێغەمبەر، خوا و پێغەمبەریش لەو بەرین، ڕووی لە شەیتانە و پشتی لە خوای میهرەبانە، بە دڵنیاییەوە لە خەڵکی ئاگرە)). دواتر دوای ئەوەی گوێچکەکانی شەحن کردۆتەوە دژی ئەوەی تاوان بە ئاشکرا دەکات، زیاتر دەڵێت: ((یەکێك لە کردارەکانی ئەم بەرەڵایە، ئەوەیە هیچ ڕێگریەك نابینێ لە سوڕانەوە لە کۆمەڵگەدا بە پۆشاکە تەنکە سەرنجڕاکێشەکەی، بە ئاشکرا تاوان دەکات، هەموو ئەو ئافرەتانەی تاوان دەکەن بە ئاشکرا، بە سروشتی

دۆخەکە هیچ یەکێکیان لێ جیا ناکەمەوە. ئەوەی شارەزایە لە شەرعدا، ئەوەی لەلا ڕوونە ئەوەی تاوان بە ئاشکرا دەکات هیچ پەیوەندیەکی بە ئیسلامەوە نییە، هەر بۆیە دروستە بە پاشملە باسی بکرێ، تەمبێ بکرێ، پێویستە پەیوەندی لەگەڵ بپچڕێنرێ، تەنها بە باسکردن یان بینینی، جەستە موچڕکەی پێدادێت. بە کرداری ئێستا لە کۆمەڵگەکەماندا ئافرەت ڕووت و قوت دەبێ، بە ئاشکرا گوناه دەکات، لەگەڵ ئەمەشدا خۆشمان دەوێت و پەیوەندی لەگەڵ ناپچڕێنین و هەڵسوکەوتی لەگەڵ دەکەین و سوودی پێدەگەیەنین و پێمان وادەبێ هاوڕێمانە لە خوێندن یان بازرگانی یاخود هەر بەرژەوەندیەکی تردا. لەمەدا سەرزەنشت زیاتر ئافرەتە لەچکەکان دەگەرێتەوە لە پیاوان... لەوانەیە ئافرەت بەشێوەیەکی ڕێژەیی لەچك بێ و هیچ ڕێگریەکی نەبێ لە تێکەڵ بوون لەگەڵ ئافرەتی بەڕەڵا و کارکردن لەگەڵی و هاوڕێیەتی کردنی، لەچکەکە فەرمانی پێ ناکات بە چاکە و ڕێگری لێناکات لە خراپە، ئاماژە بەشتێك ناکات کە دڵی بڕەنجێنێ یان سزای بدات، سەرباری پەیوەندی پچڕاند یان لێ دوورکەوتنەوەی، ئەمە چاوەڕوان نەکراوە لە لەچك، ئەگەر لەچکەکە ئەمەی کرد، ئەوا حەڕامی خۆشویستووە و سزاکەشی لە دواڕۆژدا هەمان سزای ئافرەتە ڕووتەکە دەبێ، چونکە مرۆڤ لەگەڵ ئەوە زیندوو دەکرێتەوە و لێپرسینەوەی لەگەڵ دەکرێ کە خۆشیدەوێ، لەچکەکە ئافرەتە ڕووتەکەی خۆشدەوێ، کەواتە لەگەڵ ئەو زیندوو دەکرێتەوە و لێپرسینەوەی لەگەڵ دەکرێت).

ئەم جۆرە وتارانە، هەروەك ڕوون و دیارە، هاندان و وروژاندن دەكەنە پەیڕەو بۆ خۆیان و خۆیان دوورناگرن لە بڵاوكرنەوەی گیانی دژایەتی و ڕق و كینە لە نێوان خەڵكدا، تەنها لەبەر ئەوەی لە بۆچووندا جیاوازن، بێ ڕەچاوكردنی بەرژەوەندی كۆمەڵگە، هەر بەهایەكی مرۆیی، كە دەكرێ خەڵك كۆ بكاتەوە و دڵەكانیان یەك بخات، تەنانەت ئەگەر ئەندامانی یەك ئاینیش بن. من یەكێك بووم لەوانەی دەرەنجامی ئەم وتارە هاندەرانەم بینی، كە زۆر لە نێو خەڵكدا بڵاوبووەوە بەتایبەت لە دامەزراوە فەرمییەكاندا، كە تیایدا تێكەڵاوی و ڕووت و قوتی (بەپێی دەربڕینی وتاربێژەكە) بڵاوببووەوە، لە نێویشیاندا دامەزراوە فێركارییەكان. لە زانكۆكاندا هاوڕێیەتیەكان گۆڕان بۆ دوژمنكارییەكان، ئافرەتە لەچكەكە بە كێشمەكێش هات لەگەڵ هاوڕێیەكەی كە لەچك نەبوو. قوتابیان كە پێیان وابوو هەموو ئافرەتە خوێندكارەكان دۆستی ئەوانن، بێ ڕوانینە ئەوەی لەچكیان لەسەرە یان نا، بوونە یەكێك لەوانەی دروشمی پەیوەندی پچڕاندنیان بەرزكردەوە، بە چاوی كەم و سوكایەتیەوە دەیانڕوانیە ئەوانەی لەچك نابەستن. ئەگەر قوتابیەكی لەچك نەبەستێت ویستی وانەیەك یان كتێبێك لە دۆستە لەچكەكەی وەربگرێ، ئەوا تەنها نكۆڵی و بەرهەڵستی دەبینێ. ئەو لەچك بەسەرە وەڵامی بانگەوازی پەیوەندی پچڕاندنی نەداوەتەوە، ئەوا بەخۆی دووچاری پەیوەندی پچڕاندن بووەتەوە، تۆمەتبار دەكرێ بە پیلانگێڕان دژی ئایین، چونكە یەكێك نییە لەوانەی فەرمان بە چاكە دەكەن و ڕێگری لە خراپە دەكەن. بە كورتی زانكۆ و دامەزراوەكانی تر بوونەتە شوێنێك بۆ ناكۆكی و

ململانێکان وتۆمەت و تانە گۆڕینەوە بە تاوان و سەرپێچی و دەرچوون لە ئایین و جگە لەمانەش، هەموو ئەمە بە هۆی وتارێکی هاندەری پیاوێکی ئاینی کە پێی وایە حەقیقەتی قۆرخکردووە و خاوەن سروشتێکی دوژمنکارانەیە.

هۆشیار بن لە دینداری منداڵەکان:

لەوانەیە ئەمڕۆ لەسەر باوان پێویست بێ، چاودێری ئەو منداڵانەیان بکەن، کە دەچنە مزگەوتەکان، دەبێ سوربن لەسەر زانینی هزرەکانیان زیاتر لە منداڵەکانی تر. هەندێك مزگەوت وایان لێهاتووە منداڵەکان هان دەدەن دژی باوان، بە پاساوی ئەوەی سەرپێچی ڕێنماییەکانی ئایین دەکەن، گوێڕایەڵی بۆ بەدیهێنراوێك نییە کە سەرپێچی بەدیهێنەر بکات. زۆر جار دەبینین منداڵە دیندارەکان دەناڵێنن بەدەست نەگونجانی کۆمەڵایەتی، گۆشەگیر و کەنارگیرن، ئەگەر تووند و دوژمنکارانە نەبن. هەر بۆیە لەسەر باوان پێویستە لە منداڵە نا دیندارەکانیان بترسن، بە ئەندازەی ترسانیان لە منداڵە دیندارەکانیان، دینداری بووەتە هۆکارێك بۆ پڕکردنی مێشکی گەنجان بە چەمکی دوژمنکاریانە و قۆرخکردنی حەقیقەت، هەروەها مێشکیان پڕ کرد لە کۆمەڵێك لە هزری نا واقیعی و لەوانەیە خەیاڵی و ئەفسانەیی بن. دینداری لە زۆر دۆخدا و بە وێنە باوەکانی لە کۆمەڵگەی ئەمڕۆماندا،

گەنجان دەگۆڕێ بۆ نەخۆشییەکی دەروونی، کە ناتوانێ لەگەڵ کۆمەڵگەکەی بگونجێ، ڕقی لە هەمووان دەبێتەوە، تەنانەت لە خۆیشی.

لەسەر باوان پێویستە بە دواداچوون بکەن بۆ قۆناغەکانی دینداری منداڵەکان، بەهەمان ترس و بیم کە چاودێری لادانی منداڵەکانیان دەکەن، چیتر جیاوازی زۆر نەماوە، چونکە هەر دووکیان دیندار و لادەر توانای گونجانی کۆمەڵایەتیان لەدەستداوە. لەوانەیە زۆرێك لە وێنەکانی دینداری ئەمڕۆ گوزارشت بکەن لە لادانی کرداری، بۆیە پێویستە لەسەرمان جیاوازی بکەین لە نێوان ئەوەی لە ڕووی ڕەوشتیەوە پابەندە بە ئاینەوە، لەگەڵ ئەوەی پەیوەستە بە ڕێنماییەکانی پیاوانی ئاینیەوە. ئەمە لەسەر باوانە بەدواداچوونی بۆ بکەن، زۆر دڵخۆش نەبن بەوەی منداڵەکانیان زۆر دەچنە مزگەوت، لەوانەیە ئەم مزگەوتانە ناوەندێکی هاندان بێ بۆ توندوتیژی، لەوانەیە سەرپەرشتیارانی مزگەوت لەو کەسانەبن کە بانگەشەی ئەوە بۆ خۆیان بکەن کە حەقیقەتیان قۆرخ کردووە، وەسفی ئەوانی تر دەکەن بە لاساری و تاوانکاری و لەوانەیە بە کوفر. لەسەر باوان پێویستە مزگەوتی گونجاو بۆ منداڵەکانیان هەڵبژێرن، وەك چۆن قوتابخانەی گونجاویان بۆ هەڵدەبژێرن، پیاوانی ئاینی لێبوردەیان بۆ دەستنیشان بکەن، وەك چۆن مامۆستای کۆڵنەدەری چەسپاوی بۆ دیاری دەکەن، قوتابخانەی شکست خواردوو، قوتابیەکانی بە شکستخواردووی دەردەچن، مزگەوتی توندڕەو، کەسەکانی تۆقێنەری بکوژیان لێ دەردەچێ.

لەوانەیە دیندار گەنجان بووبێتە مەترسی لەسەر وڵاتان، وەك لاساری گەنجان، هەردووکیان لادانن، لەوانەیە لاساری نەمێنێ لەگەڵ تەمەن پێگەیشتن، بەڵام دینداری هەڵە، لە ناخدا قوڵ دەبێتەوە و ڕۆژ دوای ڕۆژ ڕەگ دادەکوتێ، لەوانەیە خاوەنەکەی بکاتە بانگخوازێك بۆ توندوتیژی و تۆقاندن، هەروەك چۆن مزگەوتە هاندەرەکان دەیکەن لە تێکدانی پەیوەندییە خێزانی و کۆمەڵایەتی و مرۆڤایەتییەکان، کە وا پێویستە لەسەر لێبوردەیی و قبوڵکردنی بەرامبەر دامەزرابێ، ئەمە مەترسیدارتر لە زۆرێك لەو جەنگانەی وڵاتان دژی یەکتر هەڵی دەگیرسێنن.

دینداری ئەوانەی تەندروستیان باشە و ئەوانەی نەخۆشن

چیرۆکێکی واقیعی:

بۆچی هەندێك لە خەڵك بە شێوەیەکی لەناکاو دەبێتە کەسێکی دیندار، بێ هیچ پێشەکییەك؟ گەنجێك دەناسم هیوا و ئاواتی سەمایە، ئاهەنگی بوك گواستنەوەی یان لە دایکبوون لە هەر شوێنێك بگێڕدرێ، یەکەم کەس دەبوو لە ئامادەبووان، تەنانەت ئەگەر هیچ پەیوەندیەکی بە خاوەنانی ئاهەنگەکەشەوە نەبێ، بە جۆش و خرۆش و ڕێکیەوە سەمای دەکرد، ئیرەیی پێدەبرا. وا ڕێکەوت لەم ماوەیەدا پیاوێکی ئاینی دەرکەوت، بانگی گەنجانی

کرد بۆ لەخواترسان و وازهێنان لە سەرپێچی کردنی خوا، گەنجان لە دەوری کۆبوونەوە، وایلێهات شوێنکەوتووانی پێگەیەکیان هەبوو لە نێو خەڵکدا، ئەم گەنجە سەماکەرەش یەکێك بوو لە شوێنکەوتووانی. زۆر بە سەیری گۆڕدرا، دەتبینی ڕیشی بەردەدا و پرچی سەری کورت دەکرد، پانتۆڵی جینزی تەسکی گۆڕی بە دیشداشەیەکی سپی درەوشاوە، لە جیاتی ئەو مەدالیایەی لە گەردەنیدابوو تەسبیحێکی هەڵگرت.. پاك و بێگەردی بۆ خوای مەزن کە دۆخەکان دەگۆڕێ.

ئەم دۆخەی هاوەڵەکەمان جیاواز نییە لە دۆخی زۆرێك لە خەڵك، ئەوانەی کە لە نێوان شەو و ڕۆژێك لەم بەرەوە دەچنە ئەمبەر. ئێمە نکۆڵی لەوە ناکەین خوا ڕێنوێنی هەر کەسێك دەکات کە بیەوێت، نامانەوێ لێپرسینەوە لەگەڵ خەڵك بکەین لەسەر مەبەست و نیازیان، بەڵام تەنها دەمانەوێ جیاوازی لە نێوان دوو جۆری دینداری بکەین، کە بریتین لە: دینداری گەڕان بە دوای حەقیقەت، دینداری شۆردنی ناوبانگ.

دینداری ناوبانگ شۆردن:

ولیەم جیمس جیاوازی کردووە لە نێوان ئەوەی ناوی دەنێت دینداری ئەوەی تەندروستی عەقڵی و دەروونی تەواون لەگەڵ دینداری ئەوانەی نەخۆشن. دینداری لەناکاو کە ڕوودەدات لەلای هەندێك کەس، بە تێڕوانینی ئێمە جۆرێکە لە دینداری نەخۆشی. یەکێك لە پاڵنەرەکانی دینداری

نەخۆشی بریتییە لە هەوڵدان بۆ جوان کردنی ئەو وێنەیەی کەسەکە پێی ناسراوە. ئەم جۆرە لە دینداری پێی دەوترێ شۆردنی ناوبانگ، کە بریتییە لە (هەوڵدان بۆ پاککردنەوە ناوبانکی کەسێك لەو کرچ و کاڵیانە یان لەو ئابڕوبردنانەی ناوی ئەوی ناشرین کردووە، تا بەخاوێنی لەناوماندا دەربکەوێ ((ناوبانگی نیو لوك))،). ئاسانترین دوو ڕێگە بۆ شۆردنی ناوبانگی پیس بوو، بریتین لە (ڕۆیشتنە ناو کاری سیاسی، خۆ هەڵواسین بە لق و پۆپەکانی ئایین)، ئەو کەسە چاڵاکی زیاتر دەبێ کاتێك ئایین لەگەڵ سیاسەت لەلای ئەو کۆدەبێتەوە، چیرۆکەکان سەبارەت بە دروستی ئەم قسەیە زۆرن، زیادەڕەوی ناکەم ئەگەر بڵێم خوێنەر چەندین وێنەی واقیعی هەڵگرتووە لە مێشکی خۆیدا.

ڕاستگۆیی دینداری لەناکاو:

کاتێك قسە لەسەر کەسێك دەکەین ناوبانگی خۆی دەشوات، وەك یەکێك لە پاڵنەرەکانی دینداری، نامانەوێ ئەوانە ناشرین بکەین کە دینداری بۆ ئەم مەبەستە دەکەن، ئەوان زۆربەی جاران لە دینداریەکەیاندا ڕاستگۆن، بە ڕاستگۆیانە دەیانەوێ ژیانیان بگۆڕن لەم بەرەوە بۆ ئەم بەر، زانایانی دەروونزانی و کۆمەڵناسی جەخت لەمە دەکەنەوە، دەڵێن: ((زۆربەی جاران ئەو کەسەی دەیەوێ ناوبانگی خاوێن بکاتەوە ڕاستگۆیە، بە مانای هەنگاونان لەم بەرەوە بۆ بەرامبەرەکەی بە ڕاستگۆیانە)). هەروەك جەخت دەکەنەوە

لەسەر ئەوەی ((هەندێك كەس لە شتێكەوە دەچنە سەر دژەكەی، بەمەبەستی سڕینەوەی گوناهەكان و بڕوابوونی بەوەی ئەمە مێژووی خراپی ناوبانگەكەی دەسڕێتەوە)). بۆ زانیاری زیاتر سەبارەت بەم بابەت، خوێنەر دەتوانێ بگەڕێتەوە بۆ گۆڤاری (روز ئەلیوسف) ژمارە (٤٠٧١) كە لە بەرواری (٦/ ٢٠٠٦) دەرچووە، ئێمەش هەندێك دەربرینمان لێی وەرگرتووە، لە نێو دوو كەوانەدا خستوومانەتەڕوو.

گەنجان و ڕۆڵی دینداری:

هەندێك لە گەنجان بە دەمارگیری و توندگیریەوە دەستپێ دەكەن، بەڵام دەست دەكات بە تێگەیشتن لە ئایین و دینداری كردن بە پلەبەندی تا فێری لێبوردەیی و میهرەبانی و لێخۆشبوون لە تاوانەكانی ئەوانی تر دەبێ، لەوانەیە هۆكاری ئەم سەرەتایە توندە بگەڕێتەوە بۆ جۆش و خرۆشی گەنجان و حەز كردنیان لە بوونی ژیانێكی نموونەیی تەواوكار بەپێی تێڕوانینیان لەبارەی جوانی و كامڵی. سەرباری ئەمە، سەرچاوەی فێربوونی ئاینی ڕۆڵێكی گرنگی هەیە لەم توندگیریەدا، هەندێك لە ئایین یان مەزهەبە ئاینیەكان ڕێنماییەكانی لە بنەڕەتدا تایبەتمەندن بە هەندێك لە توندگیری، یان چەند ڕێنماییەك لە خۆ دەگرێ هەندێك جار داوا دەكات لێبوردەیی و هەندێك جاری تریش توندی پەیڕەو بكرێ بەگوێرەی ئەو دۆخەی ئایین دەیەوێ چارەسەری بكات، بەڵكو جەختكردنەوەی پیاوانی

ئاینی لەسەر ئەو بابەتانەی توندی دەخوازن، لەوانەیە ئەو تێگەیشتنە لای گەنجان بێنێتە کایە کە گشت پرسەکان بەم جۆرە چارەسەر دەبن.

دانپێدانانی پیاوانی ئاینی:

زۆربەی جاران پیاوانی ئاینی کەسانی توندن، کاریگەریان لەوانی تر لەسەر گەنجان زیاترە. وتاربێژی یەکێك لە مزگەوتەکانی شانشینی عەرەبی سعودی دەڵێت: ((من لە سەرەتای ساڵانی وتاربێژیدا بووم، ئەوەندە توند بووم تا ئاستێك لە سەر مینبەری وتاربێژیدا وتم: ئەوەی مۆڵەت بدات بە ژنەکەی یان کچەکەی یاخود خوشکەکەی کە لە تەنیشتی دانیشتوە لە ناو ئوتومبێلدا نیقابەکەی لابدات و ڕووخساری دەربخات، ئەوا ئەو کەسە گەوادە، بەڵام من ئێستا دەزانم من ئەو کات هەڵە بووم، چاکەی زانینی هەڵەکانم بۆ پیاوە میانڕەوە ئاینیەکان دەگەڕێتەوە، کە بەشێوەیەکی لێبوردانە ئەو جێگایانەیان بۆ دەستنیشان کردم کە هەڵەم تیادا کردووە)).

ڕۆڵی دینداری ئاینی لە کارە ئەدەبی و سینەماییەکاندا:

زۆرێك لە ڕۆمان و فیلمە سینەمایی و زنجیرە تەلەفزیۆنیەکان، ئاماژەیان کردووە بە خولی دینداری، کە بە توندگیری دەستپێدەکات و جۆرێك لە هەڵگەڕانەوەی نەرێنی بەدوایدا دێت، ئینجا گەڕانەوەی میانڕەوانەی

بەدوایدا دێت. لەوانەیە دیارترینی ئەم کەسانە ئەم نووسەرانە بن: یوسف ئیدریس، نەجیب مەحفوز، ئیحسان عەبدلقدوس، زۆرێك لە کارە ئەدەبیەکانیان کراونەتە فیلم و زنجیرەی تەلەفزیۆنی. لەسەر خوێنەر یان بینەر ئاسانە نموونەیەك لەو گەنجە دیندارە ببینێتەوە کە ڕیشەکەی بەرداوە و زۆر نوێژ دەکات و هاموشۆی مزگەوت دەکات، خۆی دابڕیوە لە خێزانەکەی، یان سروشتەکەی وشك بووە و پەیوەندیەکەی لەگەڵ خێزان و هاوڕێکانی تێکچووە، هەوڵ دەدات بۆچوونەکانی بسەپێنێ بەسەر کەسانی دەوروبەریدا، بەتایبەت خوشکەکانی، چاودێری جوڵە و وەستانیان دەکات و لێپرسینەوەیان لەگەڵ دەکات لەسەر پۆشاك و ئەوەی گوێی بۆ دەگرن لە گۆرانی یان ئەوەی دەبینین لە فیلم و زنجیرە فیلم، کە پێی وایە حەڕامن. لەوانەیە کار بگاتە کەوتنە ناو کرچ و کاڵییەکانی کۆمەڵەی توندڕەودا، کۆمەڵەکە بیەوێ سوود لە جۆش و خرۆشی و دینداریەکەی وەربگرێ، یان کێشی بکات بۆ ڕێچکەکانی توندوتیژی و دەمارگیری و تاوانی بیروباوەڕی یان بەخت یاوەری دەبێ و سروشت و پەروەردە لێبوردەکەی و بارودۆخە کۆمەڵایەتی و ئابووریەکەی ناچاری بکەن تا دەربپەڕێ لە چنگیان و مرۆڤایەتیەکەی ڕزگار بکات.

دینداری و گونجانی کۆمەڵایەتی:

ئەم ڕۆمان یان فیلم یاخود زنجیرە تەلەفزیۆنیانە، بە ڕاشکاوانە ئاماژە دەدەن بەوەی گەنجی دیندار توانای خۆی لەدەستداوە لەسەر گونجانی کۆمەڵایەتی لە چوارچێوەی خێزان و کۆمەڵگەکەی. لەوانەیە زۆرێك لە خوێنەران یادی سەرەتای دینداری خۆیان بکەنەوە، کە چۆن ڕووداوی توونددوتیژی بەخۆیەوە بینیوە، لەوانەیە لەبەرامبەر نزیکترین کەسی خۆیان بووبێ. ئەوان ئەمە دەکەن پێیان وایە بەم کارانە لە خوا نزیك دەبنەوە، بەڵام لە دوای ململانێیەکی سەخت لەگەڵ دەروون و واقیعی کۆمەڵایەتی دەوروبەریان، دەبینن میانڕەوی و چاك ڕەفتارکردن و چاوپۆشین لە هەندێك هەڵە تاکە ڕێگەیە، کە وایان لێدەکات بە ئاشتیانە بژین لەگەڵ دژەڕاکەیان.

ئەوەی بەسەر گەنج دادێت لە سەرەتای قۆناغی دینداریان، خۆی دەبینێتەوە لە لەدەستدانی تواناکەیان لەسەر گونجانی کۆمەڵایەتی، هەر بۆیە پێم وایە ئەرکی پیاوانی ئاینی یان بانگخوازانی دینداریيە ئاوڕ بەلای ئەم بابەتە گرنگەدا بدەنەوە، لە تاور و ئامۆژگاریەکانیاندا جەختی لەسەر بکەنەوە، لەوانەیە هەندێکیان بەکرداری دەستیان بەمە کردبێ.

گفتوگۆیەك لەبارەی ئایین و دینداریەوە

گفتوگۆیەك لە نێوان گەنجان:

ماوەی گفتوگۆی نێوان چوار گەنجە زانکۆییەکە، کە هاوکات منیش پێنجەمیان بووم، زیاتر لە دە خولەکی نەخایاند، ئەمەش ئەو ماوەیەیە کە ئوتومبێل پێویستی پێیەتی تا لە زانکۆوە بمانگەیەنێتە ماڵەکەم، من یەکەم کەس بووم دەگەیشتمەوە ماڵەوە، ئینجا ئەوانی تر ڕێگاکەیان تەواو دەکرد. لە میانەی ئەم ماوە کورتەدا گفتوگۆیەك لە نێوان گەنجەکان هاتە ئاراوە، سەبارەت بە سێ بابەتی گەرم، نەریت وایە گەنجەکان لەم تەمەنەدا گرنگی بەم بابەتانە دەدەن، ئەم بابەتانەش پەیوەست بوون بە ئاینەوە، ئەوانیش بریتی بوون لە: گۆرانی: ئایا حەڕامە یان حەڵاڵە؟... پیاوانی ئاینی؟ ئایا کەسانی پیرۆزن؟... لە کۆتاییدا موسڵمانە عەرەبەکان، ئایا باشترینی خەڵکن؟ ئەم سێ پرسیارە کە چەندین سەدەیە کێشمەکێشی لەسەر دەکرێ، ئەم گەنجانە بە جۆش و خرۆشی خۆیان ویستیان تاوتوێی بکەن و چارەسەری بۆ بدۆزنەوە، ئەوەی وەڵامی هەڵەی لەلایە، دەبێ دان بە هەڵەکەیدا بنێت و هەڵسوکەوتی بگۆڕێت، ئەمە هەمووی لە میانەی بیست خولەکدا.

من زۆر دڵخۆش بووم بە گوێگرتن بۆیان، هەرچەندە بەشدار نەبووم لەگەڵیان، نەم ویست هیچ شتێك لە گفتوگۆی ئەوانم لەكیس بچێت، هەروەك حەزم نەدەكرد هەنگاونانی ئەوان پەك بخەم، وەك چۆن كەسانی گەورە ڕاهاتوون وا بكەن، ئەمەش حەزی ئەوان نەبوو بۆ گواستنەوەی حەقیقەت، بەڵكو بۆ خۆ سەلماندن بوو، وەك چۆن من بۆی دەچم. گفتوگۆیەكە دەستی پێكرد كاتێك یەكێكیان قسەی كرد لەسەر چاوپێكەوتنێكی تەلەفزیۆنی لەگەڵ گۆرانیبێژێكی ناودار، وتی: ((ئەم گۆرانیبێژە سەری سوڕماندم، لە هەر بابەتێكی گفتوگۆكەدا وتەی كەسایەتییە ئاینیە مێژووییە درەوشاوەكانی دەهێنایەوە، خەیاڵی ئەوە بكەن باسی زیاتر لە هەشتا وتەی جێماوی عەلی كوڕی ئەبو تاڵیب كرد، بەڵام ئێمە تەنها كەمێكمان لەبەرە)). ئەمە ئەو گوزارشتە بوو، فتیلەی گفتوگۆكەی داگیرساند.

هاوڕێكەی كە لەسەر كورسی پشتەوە دانیشتبوو، نەیتوانی چاوبپۆشێ لەم هەواڵە، وتی: ((ئای لەم تێكگیرانە نامۆیە، گۆرانیبێژێك قسەی پیاوچاكان بێنێتەوە، بۆ ئەم گۆرانیبێژە نازانێ گۆرانی حەرامە، لەلای خوا لە زینا خراپترە؟)). وایلێهات گەرمی گفتوگۆیەكە گوازرایەوە بۆ ئەو گەنجەی لە پاڵ منەوە دانیشتووە، كە سیارەی بیجۆی بچوكی لێدەخوڕی، هاواری كرد و وتی: ((بەڕاستی خوا گەورەیە... هەموو شتێك لای ئێوە حەرامە. كێ وتویەتی گۆرانی حەرامە؟ من ناتوانم یەك ڕۆژ لە ژیانی خۆم بەبێ گۆرانی بەڕێ بكەم)). دەستی درێژكرد بۆ ڕادیۆی ئوتومبێل بۆ ئەوەی دەنگەكەی نزم بكاتەوە، دوای ئەوەی دەنگی خۆشی گۆرانیبێژێك ناو ئوتومبێلەكەی

داگرتبوو، زیاتر وتی: ((ئەمە بۆ ئەوەیە بە تەواوی بچمە ناو قوڵایی گفتوگۆیەکە)).

گەنجی چوارەم، کە لەلای بەشی چەپی کوشنی پشتەوە دانیشتبوو، وتی: ((بۆچی گۆرانی حەرام دەکەن؟ بۆچی بە خراپتر لە زینا دادەنرێن؟ پەیوەندی گۆرانی بە زیناوە چییە؟)). شوفێرەکە چاوێکی لەسەر ڕێگە و چاوێکیشی لەسەر سێ هاوڕێکەی بوو لە بەشی دواوەی ئوتومبێلەکە، کاتێک گوێبیستی سەرنج و ڕوونکردنەوەی هاوڕێکەی بوو سەبارەت بە پەیوەندی زینا بە گۆرانیەوە، بە گونجاوی زانی ئەمە زیاد بکات و بڵێت: ((ئەگەر گۆرانی لە تاوان خراپتر بێت، ئەوا گشت ڕۆژێك زینام دەکرد، من ڕۆژانە بەرگەی تاوانی گۆرانی دەگرم، ڕێگر چییە لەوەی تاوانێك زیاد بکەم بۆ خۆم، کە گوناهەکە کەمترە و چێژەکەی زیاترە؟)).

ئەوەی فتیلەکەی داگیرساند بێ دەنگی هەڵبژارد، تەماشای منی دەکرد وەك ئەوەی بانگم بکات بۆ ئەوەی بچمە ناو گفتوگۆکەوە، بەڵام من گوێم بەم بانگ کردنە نەدا، سەبارەت بە من بیستنی گفتوگۆکە خۆشتر و پڕ بایەختر بوو لە بەشداربوون تیایدا. ئەوەی پێی وابوو حەرامە وتی: ((ئایەت و فەرموودەکان جەخت دەکەنەوە لەسەر حەرامی گۆرانی، زانایان دەڵێن لە زینا خراپترە. ئایا گومانتان لە وتەی زانایان هەیە؟)). ئەم پرسیارە پاڵی بەو هاوڕێیەیەوە نا کە لەلای چەپ دانیشتبوو بۆ ئەم وەڵامە: ((بەڵێ گومانمان هەیە... ئەوەی شێخی کەناڵە ئاسمانیەکان پێمان دەڵێن، هەموو ئێوارەیەك

دێنه سەر شاشه، گومان له ناخماندا دەوروژێنن)). ئا بەم شێوه گفتوگۆیەکه گوێزرایەوه بۆ بابەتی پیرۆزی پیاوانی ئاینی، بێ ئەوەی ئاگادارکردنەوەی پێشوەخته بدرێ.

شوفێرەکه، له هەمووان زیاتر بەرگری له حەڵاڵی گۆرانی دەکرد، وەڵامی دایەوه و وتی: ((تکایه.. باسی هەر شتێك بکەن تەنها ئەم شێخه نەبێ، چونکه زۆر شیرین و خۆشەویسته لەلام... قسەکەی زۆر به دڵی منه)). ئەو کاته هاوڕێکەی وەڵامی ئەوانی دایەوه و وتی: ((بەڵام ئەو گۆرانیه حەڕام دەکات که حەزت لێیه)). ئێمه هیچ وەڵامێکمان نەبیست، بۆ ساتێك بێدەنگی باڵی کێشا، دواتر گفتوگۆیەکه زۆر به توندتر لەوەی پێشوو دەستی پێکردەوه. ئەم گفتوگۆیه دەستی پێکردەوه به وتەی ئەو کەسەی فتیلەی گفتوگۆیەکەی داگیرساندبوو: ((ئەم شێخه شێوازێکی جوانی هەیه، بەڵام گەوجه، گێڕانەوه و فەرموودەکان دەگوازێتەوه بێ ئەوەی بیریان لێ بکاتەوه)). ئەوەی لەلای ڕاست دانیشتبوو بەرپەرچی دایەوه و وتی: ((مەڵێ کەسێکی گەوجه... زۆر له تۆ و ژەنیارەکانت باشترە)). ئەو کاته زانیم گفتوگۆیەکه له بابەتی مشتومڕەوه بۆ خودی مشتومڕکارەکه گوێزرایەوه، ئەمەش ئەوەیه که مشتومڕە عەرەبیەکان جیا دەکاتەوه.

ئەوەی لای چەپ نەیتوانی بێ دەنگ بێ و هاواری کرد: ((ڕێز لەخۆت بگرە... ئەو شێخه له ئێمه باشتر نییه... بەڵکو ئەو شێخه ئێمەی بۆ دواوه گێڕاوەتەوه... هۆکاری دواکەوتنمانه)). ئەوەی لای ڕاست وەڵامی دایەوه به

هاوارێکی بەرزتر لەوەی لای چەپ دانیشتووە: ((ئەوە چ دۆخێکە ئێمە تێیداینە... ئێمە چاکترین کۆمەڵەین کە بۆ خەڵك هێنرابینە بوون)). ئا بەم شێوەیە بێ ئاگاداری گفتوگۆیەکە گوێزرایەوە بۆ بابەتی سێیەم. ئەوەی لە ناوەند دانیشتبوو وەڵامی دایەوە، پێشتر بە بەردەوامی گوێی گرتبوو: ((ئەو ئوممەتە کامەیە کە قسەی لەسەر دەکەی؟ دۆخی ئێمە خراپترینە... ئێمە خراپترینی گەلانین ئێستا... سەبارەت بەو وتەیەی کە ئێمە باشترینی گەلانین، ئەوە ئەو کاتەیە کە ئێمە لە سەرەتای ئیسلام بووین)).

من گەیشتمە ماڵەوە، دەبوایە دابەزیبام، لە چاوی ئەواندا حەزی ئەوەم بینی گوێیان لە ڕای من بێ، یان وا هاتە بەرچاوم. نەمویست بچمە ناو وردەکاری گفتوگۆکە و لە هەمان کاتدا حەزم دەکرد ڕازیان بکەم، هەر بۆیە تەنها باسی دوو سیفەتم کرد کە لە گشت گفتوگۆکەدا هەبوون، پێم وتن: ((ئای گفتوگۆکەتان چەند منی دڵخۆش کرد، بەوەی باسی وازتان لە قسەی وتراوە و وتویەتی-تان هێنا کە لە ناو خەڵکدا باوە، حەزم لێیە ئاماژە بە دوو خاڵ بکەم: یەکەمیان، هەر چەندە گفتوگۆ بکەن و ڕاجیا بن ئەوا با هیچ یەکێکتان رقی لەوەی تر نەبێ، سەبارەت بە دووەمیان: بانگەشەی ئەوە مەکە حەقیقەتت قۆرخ کردووە، بەڵکو بڵێ لەلای منە و لەوانەیە لای جگە لە منیش بێ)). ئەو کاتە لە ئوتومبێل هاتمە خوارەوە و خواحافیزیم لێکرد، پرسیارێکی مەزن لە خەیاڵمدا دەخولایەوە: ئەویش ئەوە بوو ئایا ئەو بابەتانەی تر چین کە قسەی لەسەر دەکەن؟

سروشتی گفتوگۆکە:

لەوانەیە خوێنەر تێبینی ژمارەیەك خەسڵەت بکات، کە گفتوگۆی پێشوو پێی جیابووەتەوە، گفتوگۆیەکی ڕاستەقینە بوو بۆ ئێوەم گواستەوە. لە دیارترینی ئەم خەسڵەتانە:

١- گفتوگۆیەکە پشتی نەبەستووە بە توێژینەوە و لێکۆڵینەوە و بەدواداچوون، یان بە گوزارشتێکی وردتر گفتوگۆیەکە، لە گەنجانێکەوەیە کە چێژی خوێندنەوە و دۆزینەوەیان ئەزموون نەکردووە، سەرباری ئەوەی قوتابی زانکۆن.

٢- گفتوگۆیەکی نا ڕێکخراوە، ئەمەش تایبەتمەندی زۆربەی گفتوگۆیە ڕۆژانەییەکانمانە، لە بابەتێکەوە دەچێتە سەر بابەتێکی تر، بێ ئەوەی ئامانجێك هەبێ گفتوگۆکاران هەوڵی بۆ بدەن.

٣- گفتوگۆیەکە هەردەم لە بابەتی گفتوگۆوە دەگوازرێتەوە بۆ خودی گفتوگۆکار، تانە و تۆمەت خەسڵەتێکە، لە زۆربەی گفتوگۆی ئیسلامی نزیکەی لە جیهانی عەرەبیماندا هەیە.

٤- گفتوگۆیەکە لەسەر بنەمای پیرۆزی دامەزراوە، جا ئەو پیرۆزە دەق یان کەسێکی پیرۆز بێ، نەوەك لەسەر بنەمای عەقڵ و بەرژەوەندی. گۆشەنیگای یەکەم کە زۆربەی گفتوگۆکان و مشتومڕەکانی لەسەر دادەمەزرێن، بریتییە لەو دەقەی کە نابێ کۆششی تێدا بکرێ یان

سەرپێچی بکرێت، پیای ئاینی پیرۆزیش بۆ دەقی پیرۆز زیاد دەکرێ، کە دروست نییە تانە لە شارەزایی یان مەبەستی بدرێ.

٥- گفتوگۆیەکە پشت دەبەستێت بە ڕابردوو و باو و باپیرە کۆنەکانی، بێ ئەوەی پشت ببەستێ بەوەی ئێمە تێیداین لە دواکەوت و پاشکەوتوویی، زۆر دەگمەن وایە دەنگێك ببینین داوامان لێبکات بە لێکۆڵینەوە لە کاروباری ئێستامان و هەوڵدان بۆ ئایندەیەکی باشتر.

ئەمانە بەشێکن لەو خەسڵەتانەی ویستمان خوێنەری لێ ئاگادار بکەینەوە، چەند خەسڵەتێکن پێمان وایە لە زۆربەی گفتوگۆکانی جیهانی عەرەبی و ئیسلامیدا هەن.

بەشی چوارەم

فەتوا و ئافرەتیش مرۆڤە

پیاوانی ئایین و فەتوا

فەتوا و لۆژیکی عەقڵ و بەرژەوەندی:

زۆرێك لە پیاوانی ئاینی لە دەرکردنی فەتواکانیاندا پشت دەبەستن بە بەلگەی نەقلی، کە خۆی لە دەقی ئاینیدا دەبینێتەوە، زۆر ئاوڕ نادەنەوە بەلای بەلگەی عەقڵیدا، تەنها لەو کاتەدا نەبێ کە فەتواکە ڕووبەڕووی ڕەخنە دەبێتەوە، چونکە پێیان وایە دەق بەبێ عەقڵ بەلگەیە لەسەر خەڵك. زۆربەی جاران دەبینین ئەوەی فەتوا دەجولێنێ دەقە، ئەگەر دەق نەما فەتواش ون دەبێ، ئەمە بەشێوەیەکی ڕوون دەردەکەوێ لە کۆمەلگە ئیسلامییەکاندا، تیایاندا پیاوانی ئاینی کار دەکەن لەسەر چاڵاك کردنی هەندێك دەقی بێ کەڵك، بەشێوەی فەتوا و فەرامۆشکردنی زۆرێك لە پرسە گرنگ و مەترسیدارەکان، تەنها لەبەر نەبوونی دەقێك پەیوەست پێیەوە. ئەم واقیعە دزێوەی سروشتی فەتواکان لە کۆمەلگە موسڵمانەکاندا، پاڵمان دەنێ بۆ وتنی ئەوەی لۆژیکی بەرژەوەندی دەبێ زاڵ بێ، فەتوا خزمەتی کۆمەلگە ناکات، پێویستە لە تاقی دیوار بدرێ، ئەو فەتوایەی خزمەتی کۆمەلگە ناکات پێویستە لە تاقی دیوار بدرێ، سەبارەت بەوەی خزمەتی کۆمەلگە دەکات، ئەوا پێویستە بە لۆژیکی عەقڵ و بەرژەوەندی سەیری

بکرێ، نەوەك بە لۆیکی خۆشویستن و گوێڕایەڵی، بەو مانایەی وەڵامدانەوەی تەنها بەوە نابێ کە لە پیاوانی ئاینیەوە دەرچووە، کە پێویستە لەسەرمان گوێڕایەڵی بین، بەڵکو لەبەر ئەوەیە ڕۆڵێکی ئەرێنی لە کۆمەڵگەدا دەگێڕێت.

فەتواکانی بەڵگەی نەقڵی:

لێرەدا ژمارەیەك فەتوا هەن، تیایاندا پیاوانی ئاینی پشتیان بە بەڵگەی نەقڵی نەوەك عەقڵی بەستووە، هەندێك لەم فەتوایانەمان هەڵبژاردووە، بۆ ئەوەی ببنە نموونەی ڕوونکەرەوە بۆ ئەوەی دەمانەوێ، سەبارەت بە کۆکردنەوە و باسکردنی گشت ئەم فەتوایانە لەوانەیە پێویستی بە بەرگێکی مەزن یان چەند بەرگێك بکات:

١- حەڕامی گواستنەوەی ئەندامەکان: هەندێك لە پیاوانی ئاینی پێیان وایە دروست نییە ئەندامەکان بگوازرێنەوە، چ هی زیندووان یان مردووان بێ بۆ ئەوانەی پێویستیان پێ هەیە، لەمەشدا پشت دەبەستن بە ژمارەیەك فەرموودە و گێڕانەوە. دەگێڕدرێتەوە یەکێك لە پیاوانی ئاینی تووشی لەکارکەوتنی گورچیلەکان بووە، لەگەڵ ئەوەشدا پێی وابووە دروست نییە ئەندامەکان بگوزارێنەوە، سەرباری چەندین هەوڵ بۆ ڕازی کردنی سەبارەت بە پێویستی گواستنەوەی ئەندامان و سوودی لێدەبینێ، بەڵام ئەو هەر ڕەتی کردەوە تا دۆخە تەندروستیەکەی داڕوخا بەشێوەیەکی بەرچاو تا مردن یەخەی گرت.

٢- فەتوای حەڕام کردنی پەیکەر: هەندێك لە پیاوانی ئاینی پێیان وایە (ئەوانەی پەیکەر دەتاشن، چ بە مەبەستی بەکارهێنانیان لە ڕازاندنەوەی ماڵەکان یان شتەکانی تر، لە ڕۆژی دواییدا سزا دەدرێن و پێیان دەوترێ: ئەو شتانە زیندوو بکەنەوە کە دروستان کردووە). بەهۆی ئەم فەتوایەوە ئافرەتێکی سادە دەستی دایە بیورێك و ڕۆیشتە ناو ماڵی پەیکەرتاشی میسڕی حەسەن حشمەت و هەندێك لە نەخشکاریەکانی لە ناو باخچەکەی ئەودا شکاند، کاتێك پرسیاری لێکرا لەبارە پاڵنەرەکەی، وتی: ((پشتی بەستووە بەو فەتوایەی پەیکەردانان لە ماڵدا حەڕام دەکات)).

٣- حەڕامی ڕیش تاشین: نزیکەی گشت مەزهەبە ئیسلامییەکان بە هەر دوو تاقمی سوننە و شیعەوە کۆکن لەسەر ئەم فەتوایە، ئەمەش بەپێی بۆچوونی ئێمە هیچ شوێنەوارێکی تەندروستی یان کۆمەڵایەتی یاخود ئابووری نییە، بەڵام شوێنەوارێکی سیاسی هەیە، ئەویش ئەوەیە ڕیش بەکارهێنراوە بۆ جیاکردنەوە تاقمەکانی ئیسلامی سیاسی لە تاقمە سیاسییەکانی تر.

بەپشت بەستن بەم فەتوایانە، پێمان وایە لە بەرژەوەندی کۆمەڵگەدا نییە تاکەکانی پشت ببەستن بەم فەتوایانە لە ڕووبەڕوو بوونەوەی کێشەکانی کۆمەڵگە و واقیع، چونکە زۆربەی فەتواکان هەروەك باسمان کرد، سەرچاوەکەی دەقی ئاینیە، نەوەك واقیعی کۆمەڵایەتی یان بەرژەوەندی

گشتی، بەڵكو هەندێكیان، لەوانەیە زۆربەیان تێكدەگیرێن لەگەڵ بەرژەوەندی كۆمەڵگە، هەروەك لە فەتواكانی سەرەوەدا هاتووە.

پێویستی چاڵاك كردنی لۆژیكی عەقڵ و بەرژەوەندی:

لە بەرامبەر ئەم فەتوایەدا كە تێكدەگیرێ لەگەل لۆژیكی عەقڵ و ژیربێژی، دەبینین نیمچە یەكدەنگیەك لەلایەن پیاوانی ئاینیەوە هەیە لەبارەی بێدەنگ بوون لەهەمبەر پرسە گرنگەكان، كە پەیوەندی نەرێنی كۆمەڵایەتی و ئابووری و تەندروستیان هەیە، تەنها باسی دوو پرس دەكەین، كە بریتین لە:

١- پرسی بڵاوبوونەوەی جگەرەكێشان، ناكرێ شوێنەوارە نەرێنیە كۆمەڵایەتی و ئابووری و تەندروستییەكانی بەراورد بكرێن – بۆ نموونە – بە ڕیش تاشین، بە هەر دۆخێك لە دۆخەكان، لەگەڵ ئەمەشدا دەبینین پیاوانی ئاینی سورن لەسەر حەڕامكردنی ڕیش تاشین و بە دروست دانانی جگەرەكێشان، ئەمەش بەسادەیی لەبەر ئەوەیە دەق هەیە سەبارەت بە هی یەكەم و دەربارەی هی دووەمیش نییە. لەبەر ئەمە كۆمەڵگە ناتوانێ بەرەنگاری دیاردەی بڵاوبوونەوەی جگەرەكێشان ببنەوە بە پشت بەستن بە دەقی ئاینی، یان بە دەستەوەردانی پیاوانی ئاینی و پشتیوانیان بۆی، بەڵكو پێویستە ژیرمەندان پشت ببەستن بە لۆژیكی عەقڵ و بەرژەوەندی، كە وا

دەخوازن مرۆڤ لە جگەرەکێشان دوور بکەوێتەوە بۆ پاراستنی تەندروستی و سامان، جا پیاوانی ئاینی ئەمە قبوڵ بکەن یان نا، ئەمە ئەو بنەمایەیە کە ڕێکخراوەکانی بەرەنگاربوونەوەی جگەرەکێشان لە زۆربەی وڵاتانی جیهاندا لەسەری دامەزراون. شایەنی باسە، ئێمە لێرەدا داوای دەستەوەردانی پیاوانی ئاینی ناکەین لە پرسی جگەرەکێشاندا، داواشیان لێ ناکەین فەتوا بدەن سەبارەت بە حەڕامبوونی، بەڵکو دەمانەوێ ڕۆڵی عەقڵ چالاك بکەن و لۆژیکی بەرژەوەندی دوور لە دەق زاڵ بکەن، تا ئەوە بۆ خەڵکی فەراهەم دەبێ لێکۆڵینەوە لە واقیعەکەیان بکەن بە عەقڵی خۆیان و ئەوەی وەڵامی بەرژەوەندییەکانیان دەداتەوە، نەوەك بە عەقڵی جگە لە خۆیان و لۆژیکی دەق، کە دروست نییە پێشێل بکرێ بە پاساوی ئەوەی کۆشش (إجتهاد) لەبەرامبەر دەقدا نییە.

٢- پرسی دیاری کردنی وەچە، یەکێکە لە پرسە گرنگەکانی تر، هێشتا کاریگەریەکی مەزنی هەیە لە هەندێك کۆمەڵگەی موسڵماندا، وەك کۆمەڵگەی میسرى، لۆژیکی عەقڵ و بەرژەوەندی ڕۆڵی سەرەکی بینی لە چارەسەرکردنی، خەڵك وەڵامی دایەوە بەپێی ئەم لۆژیکە، سەرباری بەرهەڵستی زۆرێك لە پیاوە ئاینیەکان، نەبوونی و سەختی دابینکردنی پێداویستییە مەزنەکانی ژیان، پاڵی بە خەڵکەوەنا بۆ ئەوەی خێزانێکی کەم بە تەواو بزانێت. ئەم نموونەیە و زۆرێکی تریش جگە لەمە، جەخت دەکەنەوە لە ڕۆڵی گرنگی وەگەڕخستنی

لۆژیکی عەقڵ و بەرژەوەندی لە چارەسەرکردنی پرسە کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسییەکان و جگە لەوانیش دوور لە لۆژیکی ئەو فەتوایانەی پشتیان بەستووە بە دەق.

شایەنی باسە ئەمڕۆ ئێمە لە دۆخی هەنووکەماندا، ناتوانین ڕۆڵی فەتوا فەرامۆش بکەین، بەڵام زۆر گرنگە جێگرەوەیەکی بۆ بدۆزینەوە، کە بە ڕای ئێمە خۆی دەبینێتەوە لە لۆژیکی عەقڵ و بەرژەوەندی، چونکە فەتواکان لە گشت پرسێکدا بەسوود نابن، لە گشت دۆخەکانیشدا ڕاست پێکراو نابن، تا دەگەینە پشت بەستن بە لۆژیکی عەقڵ و بەرژەوەندی لە گشت پرسەکانماندا، پێویستە زۆر ئاگادار بین لە کاریگەری فەتوای نابەرپرسانە لە کۆمەڵگەکەماندا.

فەتوایە سێکسییەکان

پێگەی سێکس لە بیرکردنەوەی ئاینیدا:

سێکس پێگەیەکی دەگمەن دادەگرێ، ڕووبەرێکی بەرفراوان دەگرێتەخۆ لە گشت ئاینەکاندا، لەوانەیە لە سێ ئاینە ئاسمانیەکەدا پێگەیەکی جیاواز بگرێت، چ بەهۆی ئەو دەقانەوە بێ، کە پەیوەستن بە سێکس، کە دەقەکانی لەسەر هاتوون یان بە گرنگیدانی پیاوانی ئاینی بێ، کە سەریان بە ئاینەکەوەیە، بەڵام دەکرێ بوترێ پیاوانی ئاینی لە هەردوو ئاینی یەهودیەت

و مەسیحییەتدا توانیویانە ئەم دەقانە پوختە بکەن و بەکاریان بهێنن بۆ خزمەتکردنی بەرژەوەندی کۆمەڵگە، سەرباری مانەوەی هەندێك پاشماوە کە جار جار دەبنە مایەی کێشە، بەڵام پیاوە ئاینیەکانی موسڵمانان زۆر زیادەڕەویان کردووە سەبارەت بە سێکس و توندگیریان تێدا نواندووە و ڕۆڵی دەقەکانیان گەورە کردووە و زۆر جار بۆ جیا لەمانای خۆیان ڕایانکێشەوە، لەوانەیە ئەم توندگیریە لە پرسی سێکسدا لەلای موسڵمانان، لە بنەڕەتدا بگەڕێتەوە بۆ سروشتی دەشتەکیایەتی، کە شەرعناس و ڕاڤەکاری دەقەکان تیایدا گەورە بوونە، لە قۆناغە زووەکانی سەرهەڵدانی ئیسلام، ئەو زاڵبوونەی ئیسلامی دەشتەکی کە بەدوایدا هاتووە لە وڵاتانی خەلیج لە سەردەمی ئێستادا.

لەوانەیە زیادەڕەوی نەکەین ئەگەر بڵێین، پیاوانی موسڵمانان لە هەر پرسێکی بایەخ بە پرسەکانی سێکس دەدەن زیاتر تر، ئەمە بەشێوەیەکی ڕوون دەردەکەوێ لە ژمارەی ئەو فەتوایانەی پەیوەستن بە سێکسەوە، کە بە فەتوا سێکسیەکان ناسراون، بەراورد بە فەتواکانی تری پەیوەست بە بوارە جیاوەکانی تری ژیان. ئەم فەتوا سێکسیانەی ڕۆژ دوای ڕۆژ دێنە ناو گشت ماڵێکەوە لە ڕێگەی ئامرازە جیاوازەکانی ڕاگەیاندنەوە و بە تایبەت کەناڵە ئاسمانیەکان و ئینتەرنێت و ڕۆژنامە و گۆڤارەکان، سەرباری مزگەوت و ناوەندە ئاینیەکانی تر، کە ڕۆڵیان گێڕاوە لە لەقاڵبدانی عەقڵی ئیسلامی بە ڕێگەیەك، وایکردووە موسڵمانان سەغڵەت ببن لە پرسە سێکسییەکان و قسەی لەسەر ناکەن، هەر چەندە زۆر کێشەی پەیوەست بەمەوە هەن. زۆربەی ئەو

فەتوایانەی دەردەچن، تەنها بابەتەکە ئاڵۆزتر دەکەن، ئەم فەتوایانە لە گۆشەنیگای بەرتەسك کردنی ڕووبەری سێکسی لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا دەردەچن، هەروەها زیادکردنی ژمارەی قەدەغەکراوەکان، لە حەڕام کردنی تەماشاکردنی ئەوەی خوا قەدەغەی کردووە، تا دەگاتە حەڕامی تێکەڵاوی و قسەکردن لەگەڵ ئافرەتان و تۆقە کردنیان لەگەڵیان و جگە لەمانەش زۆر بابەتی تر، کە گوێچکەی موسڵمانانی سەرقاڵ کردووە، بەتایبەت گەنجانی موسڵمان، وای لەوان کردووە ببنە بەند و دیلی خەیاڵە سێکسییە نەخۆشەکان.

بەگشتی، سێکس لە عەقڵی دیندارەکاندا، بەتایبەت موسڵمانان، پەیوەستە بە تاوان و هەڵە و سەرپێچی و شەیتان، زۆربەی گێڕانەوە ئاینیەکان، کە لە سێ کتێبە ئاینیەکاندا (تەوڕات و ئینجیل و قورئان) دەڕژێنە ناو ئەم جۆرە تێگەیشتنە سەبارەت بە سێکس. ئەم تێگەیشتنانە وایان کردووە سێکس ببێتە گرێکوێرەیەك، گەورە ببێ نەوە دوای نەوە، تا وای لێهاتووە بووەتە یەکێك لە مەترسییەکان، کە هەڕەشە دەکەن لە کۆمەڵگەکان بە تەقینەوە و دەرچوون، زۆری ئەو کۆت و بەندانەی دانراون لە کۆمەڵگە ئیسلامییەکاندا وەك نموونە، پاڵی بە هەندێك گەنجی موسڵمان ناوە فەتواکانی پیاوانی ئاینی پشتگوێ بخەن، چونکە چارەسەری بنەڕەتی و لۆژیکی بۆ کێشەکانیان دەستەبەر ناکەن، گوزارشتەکانی وەك: ئارامگرتن و داوێنپاکی و چاوگرتن، کە پیاوانی ئاینی لە گشت بۆنەیەکدا بەگوێچکەماندا دەدەن، چیتر بەکەڵك

نین لە سایەی کرانەوەی مەزنی ڕاگەیاندن لەسەر گشت کۆمەڵگەکانی جیهان، زۆربەیان کرانەوەیان پێوەیە لە بواری سێکس.

گەشتێك بەناو جیهانی فەتوا سێکسییەکاندا:

ڕوانینێکی خێرای هەندێك فەتوا و بۆچوون، کە سەبارەت بە پرسەکانی سێکسی و سروشتی پەیوەندی نێوان پیاو و ئافرەت، کە دەزگا جیاوازەکانی ڕاگەیاندن ڕۆژانە نەقڵی دەکەن و پڕی ناو زگی کتێبەکانن، دەکرێ ئەمە ڕۆشنایی بخاتەسەر قەبارەی پاشکەوتنی مەزن، کە کۆمەڵگە موسڵمانەکان بەدەستیەوە دەناڵێنن، قەبارەی ئەو کێشەیەی گەنجان بەدەستیەوە گیرۆدەی بوونە، بەتایبەت لەگەڵ لە توانادا نەبوونی هاوسەرگیری نەریتی، بەهۆی بارودۆخی خراپی ئابووری و بڵاوبوونەوەی بێکاری.

فەتوایە سێکسییەگان بەوە جیادەکرێنەوە بەشێوەیەکی گشتی کە بیرکردنەوەکەیان سادەیە و کۆت و بەندن بە سنووری دەق، ئەمانە دوو خەسڵەتن بەرهەمەکانی بازاڕی فەتوا بەشێوەیەکی گشتی پێی جیا دەکرێنەوە، بەڵام فەتوای سێکسی خەسڵەتێکی زیاتریشی هەیە ئەویش پاڵنەری نەخۆشییە لە پاڵ بڵاوبوونەوەی خراپەکاری لە کۆمەڵگە موسڵمانەکان لەگەڵ سوربوون لەسەر پیلانگێڕی کە خۆرئاوا دژی موسڵمانان دەیگێڕن. کە

له خوارەوەدا هەندێك لەو فەتوایانە هەن كە دەنگدانەوەی هەبوو لە ناوەندە جیاوازەكانی ڕاگەیاندن، خاوەنی فەتواكان پشتیان بەستووە بە بەڵگە نەقڵی بێ بەڵگەی عەقڵی:

١- فەتوای شیردان بە كەسی مەزن: یەكێك لە مامۆستایانی فەرمودەناسی لە كۆلیژی بنەماكانی ئایین لە زانكۆی ئەزهەر، ئاماژەی كردووە بەوەی ئافرەتی هاوڕێ ئەگەر شیر بە هاوڕێكەی لە كاردا بدات، ڕووماڵێكی ڕەوا دەدات بەوەی پێی دەوترێت خەڵوەتی شەرعی، بەلەبەرچاوگرتنی ئەوەی دەبێتە دایكی شیری ئەو. وتویەتی بەم فەتوایەیدا پشتی بەستووە بە ڕووداوەكەی سامی خزمەتكاری ئەبو حوزەیفە، بە بەكوڕكردن (تبنی) كوڕی ئەبو حوزەیفە بوو، كاتێك قورئان بە كوڕكردن (تبنی) حەڕام كرد، پێغەمبەر داوای لە دایكەكان كرد شیر بدەن بەوانەی كردوویانەتە كوڕی خۆیان، تا بتوانن بە تەنها بچنە لایان، شیردەرەكە لە شوێنێك بوو و عومەری كوڕی بانگی كرد دایكە. ئەم فەتوایە ڕووبەڕووی زۆر ڕەخنە بوونەوە، بوونەتە بابەتێكی بەپیت بۆ وێنەكێشەكانی كاریكاتێر، بەڵام مامۆستاكە بە توندی بەرگری لە فەتواكەی كرد، پێش ئەوەی پاساوی بۆ بهێنێتەوە، وتی فەتواكەی پشتی بەستووە بە گێڕانەوەی هەر دوو پێشەواكەی بوخاری و موسیلم، فەرمانبەر كاتێك شیر دەداتە هاوڕێكەی لە كاردا، بۆی هەیە لەچكەكەی لەبەرامبەردا دابماڵێ. ئەمە ئەوە دەگەیەنێ هەر سكرتێرێك بۆی هەیە شیر بە

بەڕێوبەری کاری خۆی بدات، چونکە لە زۆربەی جاراندا لەگەڵیدا لە خەڵوەتدایە!! شایەنی باسە، واقیعی نەبوونی فەتواکان کۆمەڵێك هۆکاری هەیە، دیارترینیان ئەوەیە چۆن کەسێکی پێگەیشتوو بۆی هەیە شیر لە کەسێك بخوات کە هاو تەمەنی بێ، بێ ئەوەی بابەتەکە ڕەهەندێکی سێکسی هەبێ؟

٢- حەڕامی داکەندنی جل و بەرگ، لە کاتی سەرجێیی کردندا: لە فەتوا سێکسییە ناودارەکان، کە یەکێك لە مامۆستایانی زانکۆی ئەزهەر دەریکرد و پاشان زوو لێی پاشگەزبووەوە و بە تەواوی ڕەتی کردەوە، ئەم پیاوە میوانی یەکێك لە بەرنامەکانی فەتوا بوو لە یەکێك لە کەناڵە ئاسمانیەکان، پرسیاری لێکرا لەبارەی داکەندنی جل و بەرگ لەلایەن ژن و مێردەوە لە کاتی سەرجێیی کردندا، وەڵامی دایەوە و وتی: داکەندنی جل و بەرگ لەلایەن ژن و مێردەوە تەنها حەڕام نییە، بەڵکو دەبێتە مایەی لێك جیابوونەوەیان و هەڵوەشانەوەی گرێبەستی هاوسەرگیری، پشتی بە چەند فەرموودەیەك بەست، کە سەرجێی کردنی ژن و پیاو ئەگەر هاوکات بوو بە ڕوانینە ئەندامەکانی زاوزێ بە حەڕام دادەنێ، هەروەك ئاماژەی بە کۆت و بەندکردنی ئازادی جل داکەناندنی کرد لە کاتی سەرجێیی کردنی ژن و مێرددا، کە پشت دەبەستێت بە فەرموودەیەکی پیرۆز، ئەگەر یەکێکتان هاتە لای خێزانەکەی با خۆی دابپۆشێت و خۆی ڕووت نەکات.

٣- فەتوای خەتەنەکردنی مێینە: یەکێك لە شێخەکانی ئەزهەر، هەڵسانی وەزیری تەندروستی بە ڕێگەگرتن لە (١٩٩٤) خەتەنەکردنی ئافرەتی ڕەتکردەوە، ڕایگەیاندن خەتەنەکردنی ئافرەت لە دروشمەکانی ئیسلامە و بۆ هیچ کەسێك نییە ڕێگری لێبکات، شێخەکە لە سەر هەڵوێستەکەی سوربوو، سەرباری سکاڵای دادگایی، کە ڕێکخراوی میسرِی بۆ مافەکانی مرۆڤ لە میسرِ لە دژی شێخیان تۆمار کردبوو، سەبارەت بە فەتوای ڕێگەدان بە خەتەنەکردنی ئافرەت. شتێکی زانراوە خەتەنەکردنی ئافرەت لە میسرِ و سودان و یەمەن و هەندێك وڵاتی عەرەبی تر، کێشەیەکی مەزنی دروست کردووە، زیاتر لە (٤٠٪) ئافرەتانی میسرِی خەتەنە دەکرێن، هەندێکیشیان دووچاری مردن دەبنەوە بەم کارە. هەروەك دەبێتە هۆی ژمارەیەك لە کێشەی سێکسی بۆ ئافرەت لە ژیانی هاوسەرێتیدا، چونکە پەکی دەخات لە بە ئەنجام گەیاندنی هاوبەشی سێکسی تەواو.

٤- نادروستی دانیشتن لەسەر ئەو کورسیەی ئافرەت لەسەری دادەنیشێت: هەندێك لە پیاوانی ئاینی پێیان وایە دروست نییە پیاو لەسەر ئەو کورسییە دابنیشێ، کە ئافرەتی لەسەر دانیشتووە، تەنها دوای ماوەیەك نەبێ، کەمتر نەبێ لە پێنج خولەك. ئێمە نازانین ئەم فەتوایە ملکەچی عەقڵ بووە یان بێژەرەکەی بە ڕۆڵی گوێزەرەوەی فەرمودە هەڵساون؟ لە سایەی ئەم دۆخە تازانەی کۆمەڵگە

ئیسلامییەکان، ناکرێ کار بکرێت لەسەر پیادەکردنی هاوویێنەی ئەم فەتوا نا واقیعیانە.

٥- حەڕامی تۆقەکردن لەگەڵ ئافرەت: زۆربەی پیاوانی ئاینی پێیان وایە تۆقە کردن لەگەڵ ئافرەت لە هەر بارودۆخێکدا دروست نییە، هەندێکیش پێیان وایە دروستە. بەشی سێیەمی زانایان هەڵوێستی سێیەم دەگرنەبەر، پێیان وایە (تۆقەکردن لە ڕووی شەرعەوە دروستە، بەڵام بە ڕەهایی نا، ئەگەر ئافرەتەکە گەنج و لاو و ناسك و زۆر جوان بوو، دروست نییە تۆقەی لەگەڵ بکرێ، لە ترسی ڕوودانی ئاشوب و کەوتنە ناو حەڕام، بەڵام ئەگەر ئافرەتەکە ناشرین بوو، ئەوا هیچ شتێك نییە لەوەی تۆقەی لەگەڵ بکرێ).

٦- حەڕامی سەیرکردنە ئەندامەکانی زاوزێ: ژمارەیەك لە پیاوانی ئاینی موسڵمان و مەسیحی، پێیان وایە سەیرکردنە ئەندامانی زاوزێ کار دەکات لەسەر وروژاندنی شەهوەت و ئارەزوو. موسڵمانان دەڵێن عەلی کوڕی ئەبو تاڵیب بە درێژایی تەمەنی تەماشای ئەندامەکانی زاوزێی خۆی نەکرد. سەبارەت بە مەسیحییەکان، یەکێکیان نووسیویەتی و وتویەتی: ((کاتێك جلەکانت دادەکەنی بۆ نموونە لە کاتی خۆشۆردندا، لە ڕوانینتدا پاك بە، سەیری ئەندامەکانی زاوزێت مەکە تەنانەت لە ئاوێنەشدا... چونکە ئەمە ئارەزووەکانت دەوروژێنێ)).

فەتواكانی دوای پاشكەوتن:

ئەمانە چەند نموونەیەكی كەمن لە فەتوا سێكسییەكان، ئەوەی تێبینی دەكەین ئەوەیە ڕازی سێكسی لەلای پیاوانی ئاینی بزوێنەری ئەم فەتوایانەیە، نەوەك بەرژەوەندی گشتی یان شەریعەت یاخود ئایین، تێبینی ئەوەمان كرد، ئەمانە لەو بابەتانەن ڕاجیاییان لەسەر هەیە، بەڵام ئەوەی پیاوانی ئاینی پاڵ دەنێ بۆ دەركردنی ئەم فەتوایانە، بریتییە لە عەقڵی نەخۆش، كە زاڵە بەسەریاندا، لەوانەی لایەنی نەستی بێ، ئەم فەتوایانە دادەپۆشن بە وتەی وەك: پاراستنی ڕێنماییەكانی ئیسلام یان داوێنپاكی لای موسڵمانان و چەندینی تریش، وەك ئەوەی ڕێنماییەكانی ئیسلام و داوێنپاكی موسڵمانان وەستاونەتە سەر ئەم فەتوایە بۆش و بەتاڵانە. ئەم جۆرە فەتوایانە كۆمەڵگە موسڵمانەكان دەبات بەرەو قۆناغەكانی دوای پاشكەوتن، دوای ئەوەی بە تەواوی لە قۆناغی دواكەوتندا ژیا، لە كاتێكدا ئەوانی تر ئەمڕۆ دەگەڕێن بەدوای قۆناغی دوای نوێگەری، پاش ئەوەی بە تەواوی لە قۆناغی نوێگەریدا ژیان.

نزار قەبانی لە چەند قوتابخانەیەکی سەرەتاییدا:

لە نێو ئەو چامە زۆرانەی نزار قەبانی شاعیر و بیرمەند نووسیویەتی، چامەی (شتی پڕ و پوچمان) هەڵبژاردووە لە دیوانەکەی (چەند چامەیەکی نامۆ)، بۆ ئەوەی ببێتە کۆتایی و ڕۆشنایی زیاتر بخاتە سەر گاڵتەجاری فەتوا سێکسییەکان، کە عەقڵی زارۆك و گەنجەکانمان دەشێوێنێ، وێنای گشت شتێکی ئافرەت دەکات بەوەی شەرمگەیە و هەرچی پێیەوە پەیوەستە بە ئافرەتەوە خراپە و شەڕە، ئەم دۆخەی شاعیر قسەی لەسەر کردووە لە سەردەمی نووسینەکانیدا، کە زۆر جیاوازی نییە لەگەڵ دۆخی هەنوکەمان، کە لەسەرەتای سەدەی بیست و یەکداین، سەردەمی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا و شۆڕشی زانیاری، لەوانەیە ئەو فەتوایانەی لەسەرەوە باسمان کردن، حەقیقەتی ئەو داڕوخاوەی فەتوا سێکسییەکان لە کۆمەڵگە موسڵمانەکانمان دەربخەن.

کاتێك لە تەمەنی منداڵیدا لە قوتابخانەی سەرەتاییدا بووین

بە شەو و ڕۆژ فێری ئەوەیان دەکردین

فێریان دەکردین:

((ئەژنۆی ئافرەت شەرمگەیە...))

((زەردەخەنەی ئافرەت شەرمگەیە...))

((دەنگەکەی...

- لە ودیوی کونی دەرگاوە – شەرمگەیە))

* * *

بە سزای خوا ئێمەیان دەترساند ئەگەر عاشق ببین

هەڕەشەیان بە چەقۆ لێدەکردین، ئەگەر باڵغ بووباین...

* * *

ئێمەیان شێواندووە...

هەستیان لێشێواندین...

جەستەکانیان لەمە دابڕاند...

چەندین سەدە... چەندین سەدە...

وێنای خۆشەویستیان بۆ کردین وەك دەرگایەکی مەترسیدار

ئەگەر بیکەینەوە... ئەوا بە مردوویی دەکەوین

بە سادەیی پێگەیشتین

پێمان وایە ئافرەت.. مەڕە یان وشترە

وا دەبینین جیهان.. سێکس و سیسەمە...

سێ هەڵوێست لەبەرامبەر ئافرەتەوە

ئافرەت لە نێوان پیاوانی ئاینی و بازرگانانی کۆیلە:

پیاوانی ئاینی وا هەڵسوکەوت لەگەڵ ئافرەت دەکەن بەشێوەیەکی گشتی، وەك ئەوەی شەرمگە (عەورەت) بێ، سەرچاوەی ئارەزوو و شەهوەت بێ، هۆکاری بەلارێدابردنی پیاو و خستنە ناو هەڵە و حەرام بێ، هەر بۆیە پێویستە ڕێگە لە ئافرەت بگیرێت لە تێکەڵبوون لەگەڵ پیاوان، دەبێ لەبەرچاوان بپۆشرێن، یان بە ڕێگەگرتن لە دەرچوونی لە ماڵ یان بە داپۆشینی بە جلی ڕەش لە تۆقی سەریەوە تا بەری پێیەکانی. لە بەرامبەر ئەم تێڕوانینە توندڕەوانە بۆ ئافرەت لەلایەن پیاوانی ئاینیەوە، تێڕوانینێکی دیکەی توندڕەو هەیە بۆ ژمارەیەك لە بازرگانانی کۆیلەی سپی، کە پێیان وایە ئافرەت کاڵایەکە، مافی گشت پیاوێکە بەدەستی بخات و چێژی لێوەربگرێ، مادەم توانای پارەدانی لەبەرامبەر ئەم چێژ وەرگرتنە هەیە، پێشیان وایە نابێ ئافرەت خۆی بگرێتەوە و دووربخاتەوە لەهەر کەسێك حەزی لێیەتی، مادەم توانای چێژ بەخشینی بە ئافرەتەکە هەیە، ئەمانە ئافرەتیان وەك سەرچاوەی قازانجی دارایی بەکارهێناوە، بەهۆیەوە ئامانجی مەزنیان بەکارهێناوە. ئەگەر وردببینەوە لە بیرۆکەی هەر دوو

لایەنەکە، دەبینین کۆك و تەبان لەسەر ئەوەی ئافرەت سەرچاوەی ئارەزو و شەهوەتەوە و تەنها کەل و پەل و دەفرێکە.

لە نێوان ئەم دوو تێڕوانینە توندڕەوەدا، میانڕەوی ونبوو و هیچ شوێنێکی بۆ نەما، بەها مرۆییەکان کە پێویستە تاکەکانی ڕەگەزی مرۆیی بە تێکڕایی کۆ بکەنەوە، بە نێر و مێیەوە، نەماون تەنها توێکڵەکەیان نەبێ، کە لە هەر دوو لایە توندڕەوەکەدا چەقە چەقیان پێ دەکرێت، پیاوانی ئاینی بانگەشەی ئەوە دەکەن ڕێز لە ئافرەت دەگرن، چونکە دایك و خوشك و هاوژینە. ئەوانەی بازرگانی بە ئافرەتان دەکەن دەڵێن خۆیان ڕێز لە ئافرەت دەگرن، چونکە ئازادی پێدەدەن لە بەکارهێنانی جەستەکەی و سوود لێبینینی، ئافرەت ئازادە، هیچ یەکێك لە دوو کۆمەڵەکە نەیوتوە ڕێز لە ئافرەت دەگرن لەبەر ئەوەی مرۆڤە. ئا ئەمە کێشەکەمانە، ئێمە هەڵسوکەوت لەگەڵ ئافرەت دەکەین بە چەندین سیفەت و ناوی جۆراو جۆر، لە نێویاندا سیفەت یان ناوی مرۆڤی تێدا نییە.

ڕۆشنبیران و ئافرەتیش مرۆڤە:

ئێمە بانگەوازی بۆ ڕووت و قوتی و بەرایی ناکەین، بانگەشە بۆ کۆت و بەندن و دیلکردنیش ناکەین، بەڵکو بانگەوازی بۆ مرۆڤبوونی ئافرەت دەکەین، کە متمانەی بەخۆی هەیە و دەزانێت چ مافێکی هەیە و چ ئەرکێکیشی لەسەرە، ئافرەتێك بایەخ بە عەقڵ و گیان و چێژی خۆی بدات،

تەنها لە ئاست سنووری جەستەکەی نەوەستێت. ئەمەش تەنها کاتێك ڕوودەدات کە تێڕوانینی هەڵەی کۆمەڵگە بۆ ئافرەت بگۆڕێت، ئەو تێڕوانینە کە پێی وایە ئافرەت کەل و پەل و دەفرە، ئەمە تێڕوانینێکە پیاوانی ئاینی و بازرگانانی کۆیلە ڕەواجیان پێداوە، سەرچاوەی گۆڕانکاری لەمەدا پێویستە لە ڕۆشنبیران و بیرمەندانەوە بێ، سەبارەت بە پیاوانی ئاینی و بازرگانانی کۆیلە ئەوا هیچ هیوایەك بەوان نەماوە، ئەوەی بە چاوی هیوا و ئاواتەوە سەیریان بکات، ئەوا خەیاڵ پڵاویە، پیاوانی ئاینی پێیان وایە حەقیقەتیان قۆرخ کردووە، لەمەش دانابەزن بە هەر نرخێك بێ، بازرگانانی کۆیلە پێیان وایە ئافرەت سەرچاوەی قازانج و کاسبیەکەیانە، ئەوانیش واز لەم قازانجە ناهێنن بە هەر بەهایەك بێت.

پرسیاری گرنگ ئەوەیە، ڕۆشنبیران دەتوانن چی بکەن بۆ مسۆگەرکردنی مرۆڤایەتی ئافرەت؟ وەڵامەکەی ئەوەیە، پێویستە لەسەریان یەکەم کار بکەن لەسەر ڕزگارکردنی پیاوان لە بیرۆکە هەڵەکانیان لەبارەی ئافرەتەوە. واقیعی دۆخەکە ئاماژە دەکات بەوەی پیاوان دیلی دەستی کۆمەڵێك بیرۆکەی شێواون لەبارەی ئافرەتان، ئەمەش وایان لێدەکات هەڵسوکەوت لەگەڵ ئافرەت بکەن وەك ئەوەی تەنها کەل و پەل و دەفرێك بێت. شایەنی باسە ئەو ڕۆڵەی ئەمڕۆ ڕۆشبیران لەم بارەوە دەیگێڕن زۆر سنووردارە، هۆکارەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هێزە مەزنەی پیاوانی ئاینی و بازرگانانی کۆیلە کە چەکدارن بە سامان و چەك هەیانە، ئەوەی نامۆیە ئەوەیە زۆر جاران دەوەستن لە پاڵ یەکتردا – سەرباری جەنگی ئاشکرای نێوانیان – بۆ دژایەتی

کردنی ڕۆشنبیرەکان، کە بانگەوازی بۆ مرۆڤایەتی مرۆڤ دەکەن. لەبەر ئەمە دەڵێین: ئەوەی دەیەوێت ئەو دۆخە قێزەونە ڕزگار بکات، کە ئافرەتان بەدەستیەوە دەناڵێنن، سەرەتا پێویستە لەسەری دەسەڵاتی پیاوانی ئاینی و بازرگانانی کۆیلە کەم بکاتەوە، لەبەرامبەر کار بکات لەسەر گەورە کردنی ڕۆڵی ڕۆشنبیرە چاڵاکە مرۆڤ دۆستەکان.

سەرداپۆشین و شەرم

لەچکی لە ئیسلامدا نییە:

هیچ جۆرە پۆشاکێکی دیاریکراولەسەر خەڵك پێویست نەکراوە، بە سادەیی چونکە پۆشاك و جل و بەرگ دەگۆڕێن بە گۆڕانی کات و شوێن. لەچکی لە هیچ ئاینێکدا نییە، بەڵکو ڕێزگرتن لە جەستە هەیە. ئەگەر لێکۆڵینەوە بکەین لە گشت کتێبە پیرۆزەکاندا، لە ناویاندا قورئان، سەبارەت بە وشەی (حیجاب) بە مانای پۆشاکی تایبەت بە ئافرەتان، ئەوا دەستمان ناکەوێ. کەواتە، ئەم سوربوونە بۆچی لەسەر بەکارهێنانی لەچکی (حیجاب) لەلایەن موسڵمانان؟ بەکارهێنانی ئەم وشەیە گوزارشت دەکات لە سڕینەوەی ژیان لە شانۆی ژیان، هەروەك مانای حەقیقی دەفەوتێنێ، کە ئایین دەیەوێت بۆ ڕێزگرتن لە جەستە.

ئیسلام جۆرە پۆشاکی تایبەت بە ئافرەتانی پێویست نەکردووە، بەڵکو چەند سیفەتێکی بۆ پۆشاکەکە داناوە. پۆشاکەکانی ئافرەت لە ئیسلامدا بەپێی دیدی پیاوانی ئاینی خۆی دەبینێتەوە لە سەرپۆش (خمار)، عەبا (جلباب)، ئەمڕۆ وشەی (حیجاب) تەنها بۆ سەرپۆش بەکاردێت، بە نیشانەی لەخواترسان و ئایین دادەنرێ. کورت هەڵهێنانی ڕێزگرتن لە جەستە بە

سەرپۆش و فەرامۆشکردنی جگە لەمە، پەیوەندی بە حەقیقەتی تێگەیشتنی ئایین بۆ جەستە نییە. لە ئایندا لەچکی نییە، ئەمە ئەو حەقیقەتەیە کە دەبێ هەنگاوی لێوە بنێین بۆ تێگەیشتن لە بەهای جەستە لە ئیسلام یان هەر ئاینێکی تردا.

ئەوەی لە کۆمەڵگاکانماندا بە لەچکی (حیجاب) ناودەبرێ تەنها بریتییە لە سەرپۆشین، کە لەلای هەندێك کەسەوە هیچ شتێك ناگەیەنێ و بۆ هەندێکی ترش زۆر مانا دەگەیەنێ، ئەمە لە بۆچوونی ئەواندا پێوەری پاك و خاوێنیە، نەپۆشینی واتە تاوان. بەم تێگەیشتنە جەستە ڕێزەکەی لەدەستداوە. تەنانەت ئافرەتی ڕووتیش ئەگەر سەرپۆشی پۆشی ئەوا دەبێتە لەچك. ئەم تێگەیشتنە وای لە ئافرەتی موسڵمان کردووە لەچك بپۆشێت و شوێنە سەرنجڕاکێشەکانی جەستە دەربخات. پێویستە بوترێ جەستە سەر نییە، ئەگەر بمانەوێ ڕێزی بگرین، ئەوا دەبێ ڕێز لە هەمووی بگرین، سەبارەت بەوەی پێی وایە شەڕەف و پلەبەرزی ئافرەت لە لەچك دایە، ئەوا لە مانای ڕێز و شەڕف تێناگات. ئەوەی لەچك دەپۆشێت و هەوڵ دەدات بۆ دەرخستنی شوێنە سەرنجڕاکێشەکانی جەستە، هێشتا بڕوای وایە جەستە کەل و پەلە.

بەگشتی دوو جۆر تێڕوانین هەیە لەبارەی لەچك لە ئیسلامدا. تێڕوانین یەکەم/ پێی وایە فەرزێکی پیویستە لە ئیسلامدا، دووەمیان، پێی وایە فەرزێکی پێویست نییە لە ئیسلامدا، هەر دووکیان بەڵگەی نەقڵی و عەقڵی

دەخەنەڕوو بۆ چەسپاندنی تێڕوانینەکەیان. گرنگن نییە لەگەڵ یان لە دژی لەچك بیت، گرنگ ئەوەیە لەگەڵ ڕێزگرتن لە جەستە بیت، وا ببینیت جەستە شوێنی ڕۆحە، کار لە جەستە دەکات، جەستەش کار لە ڕۆح دەکات، بە میانڕەوی و ڕێز و حورمەتەوە هەڵسوکەوتی لەگەڵ بکەیت، پێشت وابێت ئەگەر ڕۆحمان ڕزگار کرد فێر ببین چۆن ڕێز لە جەستە بگرین.

ئافرەت لە نێوان لەچك و شەرمدا:

لە کۆمەڵگە ئیسلامییەکاندا چەند ئافرەتێك دەرکەوتوون لەچك دەپۆشن، لەبەرامبەردا هەندێك ئافرەتی تر نایپۆشن، کۆمەڵگە وا سەیری ئافرەتانی جۆری یەکەم دەکات، بەوەی پابەندن بە ڕێنماییەکانی ئاینی ئیسلام و ئەوان دیندارن، ئەوانی تر پابەند نین یان دیندار نین، لەلای هەندێك کەس بە تاوانکار و گوناهکاری ئاشکرا وەسف دەکرێن. ئەم واقیعە کۆمەڵایەتییە نەخۆشە وا لێمان دەخوازێ بڵێین لێرەدا جیاوازی بنەڕەتی هەیە لە نێوان لەچکی باو لە نێو ئافرەتاندا، لەگەڵ شەرم، کە پێویستە باو بێت. پێش دەستپێکردن بە ڕوونکردنەوەی مانای شەرم، پێم وابێ گونجاوە ئاماژە بدەین بەوەی شەرم پێویستە بە یەکسانی لە ئافرەتان و پیاواندا بێتەجێ، تەنها لەسەر ئافرەتان قۆرخ نەکراوە، چونکە لە تێڕوانینی ئێمەدا پایە و چاکەیەکە پێویستە هەمووان خۆیان پێبڕازێننەوە. هەروەك دەمانەوێ تێبینی ئەوەش بدەین کە لەوانەیە لە هەندێك ڕستەدا وشەی

(حیجاب: لەچکی) بەدی بکەیت و مەبەست لێی سەرپۆش بێ، بەڵام ئێمە تەنها لەبەر ئەوە ئەم وشەیە بەکاردەهێنین چونکە بڵاوە و زۆر بەکاردێت.

شەرم و شکۆ، لە تێڕوانینی ئێمە بەستراوەتەوە بە کرۆك و ڕووکار، ناکرێ لەگەڵ یەکێکیان بێ بەدەر لەوەی تر. ئەرکی شەرم و شکۆ بریتییە لەوەی پەیوەندییەکانی نێوان تاکەکانی یەك کۆمەڵگە یان کۆمەڵگە جیاوازەکان، بکاتە پەیوەندی مرۆڤایەتی، کە لەسەر ڕێز و خۆشەویستی و حورمەت و ڕاستگۆیی و خاکی بوون دامەزراوە، دوور لە ساختەکاری و درۆ و گزی و خۆهەڵکێشان و لوتبەرزی. شکۆ و شەرم بەم وەسفە ناکرێ لەلای تاك بەرجەستە ببێ، ئەو تاکە پیاو یان ئافرەت بێ، مادەم خاوەن چاکە و بەهای مرۆیی قوڵ نەبێ، سەرچاوەکەی ئەدەب و فەلسەفە و ئایین و زانست و هونەرەکان بن، واتە ئایین یەکێکە لە سەرچاوەکان نەوەك تاکە سەرچاوە. شەرم و شکۆ دەگۆڕێ بە گۆڕانی ئەم چاکە و بەها مرۆییە لە کات و شوێنێکەوە بۆ کات و شوێنێکی تر. ئەوەی گرنگە بەلای ئێمەوە لە ڕوونکردنەوەی مانای شەرم و شکۆ لەم بابەتەدا، بریتییە لە پەیوەندیەکەی بە پۆشاك و جل و بەرگەوە، ئایا پەیوەستە بە سەرپۆش و لەچکەوە یان نا؟ مافی ئەوەمان هەیە حوکمی تاوانکاری و دیندار نەبوون بەسەر ئەوانی تردا بدەین، تەنها لەبەر ئەوەی گونجاو نین لەگەڵ حەز یان تێڕوانینەکانمان، کە پیاوانی ئاینی نەخشەکەی بۆمانی کێشاوە؟

له كۆمەڵگە ئیسلامییەکاندا، ئافرەتانێك هەن لەچك (حیجاب) دەپۆشن، هەشیانە نایپۆشن، لە هەر دوو جۆرەکەدا ئافرەتی بە شەرم و بێ شەرم هەن، بەمەش بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە چوار جۆری ئافرەت هەن، بەپێی جۆری پۆشاکیان، ئافرەتی لەچکداری بە شەرم، ئافرەتی لەچکداری بێ شەرم، ئافرەتی بێ لەچکی بە شەرم، ئافرەتی بێ لەچکی بێ شەرم. ئەوەی ئێمە دەمانەوێ باسی بکەین لەو چوار جۆرە ئەوەیە دەبێ جەخت لەسەر ئەوە بکرێتەوە شەرم و شکۆ دەبێ پێوەری دینداری بێ نەوەك لەچك، دەڵێین پێوەری دینداری نەوەك پێوەری ئایین، چونکە ئایین پەیوەندی نێوان مرۆڤ و پەروەردگارە، ناکرێ بە ڕووکەش بڕیاری لەسەر بدرێ. هەروەك شایەنی باسە شەرم و شکۆ لەو بەهایانەن کە بەهۆی خود و دەرەنجامەکەی داوا دەکرێن، جا سەرچاوەکەی ئایین بێ یان نا. بەپێی ئەم تێگەیشتنە لەسەر کۆمەڵگە پێویستە ڕێز پێشکەشی ئافرەتی بە شەرم و شکۆ بکات، بەبێ ڕەچاوکردنی ئەوەی لەچکی پۆشیوە یان نا، بەڵام واقیعی دۆخەکە ئاماژە بە پێچەوانەی ئەمە دەکات، ئەو ئافرەتەی لەچکی نەپۆشیوە، لە زۆربەی شوێنەکاندا هەڵسوکەوتێکی جیاوازی لەو ئافرەتەی لەچکدارە لەگەڵی دەکرێت، زۆر جاریش دووچاری سوکایەتی و تانە و تەشەر و لەوانەیە هەڕەشە و کوشتنیش ببێتەوە.

هۆکارەکانی بڵاوبوونەوەی لەچك:

بڵاوبوونەوەی لەچك لە ناو کۆمەڵگە ئیسلامییەکاندا، لەگەڵ سەرەتای چارەگی کۆتایی سەدەی ڕابردوو دەستی پێکرد، دوای ماوەیەك کە زیاتر لە نیو سەدە بوو، لەچك ئەوەندە کەمبووەوە تا گەیشتە ئاستی نەمان. هۆکارەکانی دووبارە دەرکەوتنەوەی لەچك لە کۆمەڵگە ئیسلامییەکاندا، لە کۆمەڵگەیەکی ئیسلامیەوە بۆ یەکێکی تر دەگۆڕێت، لەوانەیە لە وڵاتێك گرنگی زیاتر هەبێ لەچاو وڵاتێکی تر، لەوانەشە لە وڵاتێکی دیکە خاوەن کاریگەریەك نەبێ شایەنی باسکردن بێ،لەگەڵ ئەمەشدا دەکرێ ئەم هۆکارانە کورت بکەینەوە لە هۆکاری سیاسی و کەلتوری و کۆمەڵایەتی و ئابووری.

١- **هۆکارە سیاسییەکان:** خۆی دەبینێتەوە لەوەی حیزب باوەڕی وایە بڵاوبوونەوەی دیاردە ئاینیەکان، لە نێویاندا لەچك، لە ناو کۆمەڵگە ئیسلامییەکاندا بەڵگەیە لەسەر سەرکەوتنی و بەدەستهێنانی بنچینەی جەماوەری، کە مسۆگەری گەیشتنی دەکات بە دەسەڵات. هەروەك بەرەنگاربوونەوەی هەندێك حکومەتی خۆسەپێن بۆ لەچك، پاڵی بە بەرهەڵستکارانی حکومەت ناوە دەستی پێوە بگرن وەك جۆرێك لە جۆرەکانی دەربڕینی ڕەتکردنەوەی حکومەت، هەروەك لە عێراق ڕوویدا لە سەروبەندی حکومەتی بەعسدا. سەرباری ئەمە، ئەوەی حکومەتە خۆرئاواییەکان پێی هەڵدەستن لە قەدەغەکردنی

لەچك لە فەرەنسا بۆ نموونە، پاڵی بە ئافرەتانی موسڵمان ناوە دەستبگرن بە لەچکەوە، وەك ئامرازی بەرەنگاربوونەوەی بەرامبەر.

٢- **هۆكارە كەلتوریەكان:** خۆی دەبینێتەوە لە فراوانكردن كردن و بڵاوبوونەوەی (كەلتوری كەنداو) بەهۆی توانا ئابووریەكانی، كە پاڵ بە زۆرێك لە عەرەب و موسڵمانانەوە دەنێ كار لەم دەوڵەتانەدا بكەن، پێیان كاریگەر ببن، هەروەك ئەم لەلای زۆرێك لە میسریەكان بەدی دەكرێت. بەهەمان شێوە كەلتوری كەنداو زاڵبووە بەسەر زۆرێك لە ئامرازەكانی ڕاگەیاندنی بیستراو و بینراو و خوێنراو، بەتایبەت كەناڵە ئاسمانیەكان.

٣- **هۆكارە كۆمەڵایەتییەكان:** گۆڕانی پێوەرەكانی شەرەف و ڕەوشت، بەشداربووە لە گۆڕانی ڕێگەی هەڵسەنگاندنی پیاوان بۆ ئافرەتان، چیتر شەرەف پەیوەست نییە بە گوفتار و كردارەوە، بەڵكو بە جەستەوە بەستراوەتەوە، ئەمەش پاڵی بە ئافرەتەوە ناوە بەدەم داخوازییە تازەكانەوە بچێ لەبارەی شەرەفەوە. هەروەها گەشەكردنی قەیرانی كۆمەڵایەتی، بەتایبەت كێشەی هاوسەرگیری، بەرزبوونەوەی ڕێژەی قەیرەیی، پێشكەشكردنی لەچك بەوپێیەی قەڵایەكی كۆمەڵایەتییە بۆ ئافرەت، هەموو ئەمانە پاڵپشتی بوونی لەچكیان كرد.

٤- **هۆكارە ئابووریەكان:** بارودۆخی ئابووری هەندێك لە ئافرەتان ناچار دەكات پەنا ببەنە بەر لەچك، ئەمەش لەبەر نەبوونی

پێداویستیەکانی ڕووت و قوتی و خۆدەرخستن، ئەمە لە عێڕاق ڕوویدا، لە کاتی گەمارۆکەدا کە لە ساڵی ١٩٩١ – ٢٠٠٣ بەردەوام بوو، هەمان دۆخ سەبارەت بە زۆرێك لە وڵاتان و ناوچە هەژارەکان. سەرباری زاڵبوونی سەرمایەدارانی کەنداو بەسەر بازاری کار و سەپاندنی لەچك بەسەر ئەو ئافرەتانەی حەزیان لە لەچ نییە.

هۆکارەکانی بڵاوبوونەوەی لەچکی بێ شەرم و شکۆ:

لە سەرەتای دەیەی کۆتایی سەدەی بیستەم، لەچکی بێ شەرم و شکۆ دەستی بە بڵاوبوونەوە کرد، وایلێهات لەچك گوزارشتی دەکرد لە شەرم و شکۆ، سەبارەت بە جلەکانی تر ئەوا هیچ پەیوەندیەکی پێوە نییە. ڕومانوس (می خالد) تاوتوێی ئەم بابەتەی کردووە لە وتارێکدا بە ناونیشانی (لەچکپۆشان... کچانی تر) شیکردنەوەیەکی دەروون و کۆمەڵایەتییە بۆ دیاردەی لەچکی بێ شەرم و شکۆ، لە گۆڤاری (روز ئەلیوسف) ژمارە (٤١١١) لە بەرواری (٣/ ٢٠٠٧) دەرچووە، تیایدا باسی هۆکارەکانی بڵاوبوونەوەی لەچکی بێ شەرم و شکۆ کراوە لەوانە ((ڕۆژەیەکی زۆر لەو ئافرەت و کچانە، لە ژێر فشاری کۆمەڵایەتی، نەوەك ڕێنمایی ڕاستەقینەی ئاینی لەچك دەپۆشن))، و ((ئەم حەزە بۆ بێ شکۆیی یەکەم هەنگاوە بەرەو داکەندنی لەچك بە یەکجارەی)).

یەکێك لە لەچکپۆشان لە هەمان وتاری باسکراوی سەرەوەدا دەڵێت: ((من لەچك دەپۆشم، بەڵام خۆم بە لەچکپۆش دانانێم، چونکە ناچارکراوم لەسەر ئەمە... لەچك وام لێدەکات بەرامبەر دۆستەکانم شیرین بم، بەڵام بە خۆم داخراو و سەغڵەت بم، لەبەرچاوی خەڵك لەچکپۆش بم... هەروەك گەنج و لاوان لە زانکۆ ڕاستەوخۆ لەگەڵمان دێنە ناو مشتومڕکردن لەبارەی ئایین، چونکە مشتومڕەکانی ئایین کۆتاییان دێت بە کێشمەکێش، تەنها بەدۆڕانی هەندێکمان لێی دەردەچین)).

ئەوەی بەدواداچوون دەکات بۆ دیاردەی بڵاوبوونەوەی لەچکی بێ شەرم و شکۆ، دەکرێ بگاتە چەند هۆکارێك شاراوە، لە خوارەوەدا باسی هەندێکیان دەکەین:

١- نەگونجان لە نێوان ئەوەی بیری لێدەکەینەوە لەگەڵ ئەوەی کاری پێدەکەین، ئەمەشش گوزارشت دەکات لە دەرەنجامی سروشتی بڵاوبوونەوەی کەلتورە بەریەککەوتووەکان لە تووندڕەویەکەیاندا، ئافرەت بەدەستەوەسانی دەوەستێت بەرامبەر کەلتوری تووندڕەوی ئاینی، کە ژمارەیەك لە پیاوانی ئاینی ڕابەرایەتی دەکەن، کەلتوری بەرەڵایی کە کەناڵ و دەزگا ڕاگەیاندنە جیاوازەکان سەرکردایەتی دەکەن، ئەمانە زاڵن بەسەر چەندین کاتژمێر لە کاتی ئافرەتی موسڵمان.

٢- یەکتر قبوڵ نەکردن، نەبوونی گفتوگۆ، نەمانی توانای پێشکەشکردنی ڕا و بۆچوون و قبوڵکردنی بەرامبەر، دەرچوونی هەمووان بە بیرۆکەی ئەوەی ڕاجیایی باسەکە تێکەڵ و پێکەڵ دەکات، دواتر بڵابوونەوەی دیاردەی توندوتیژی بەکارهێنراو دژی بەرامبەر، لەوانە بڵاوبوونەوەی توندوتیژی دژی ئافرەتان چ لە ناو خێزان یان کۆمەڵگە یاخود کۆمەڵە ئاینیەکان، هەر بۆیە ئافرەت پەنای بردووە بۆ خۆ پاراستن بە لەچك لە بەرامبەر ئەم توند و تیژییە.

٣- نەبوونی هۆشیاری زانستی ڕەسەن، کە لە توانایدایە ڕەفتاری مرۆڤ ڕێك بخات و دۆخێك لە هەمان دروست بکات لە نێوان ناوەڕۆك و ڕووکەش، کەلتوری خوێندنەوە و لێکۆڵینەوە و بەدواداچوون خەریکە لە کۆمەڵگە ئیسلامییەکاندا نەمێنێ، بەرامبەر بە بڵاوبوونەوەی کەلتوری گوێگرتن و ملکەچبوون بە فەتوا، کە دەستەوەردەداتە گشت وردەکارییەکانی ژیانی موسڵمانان.

نیقاب و شەرم و شکۆ:

هەندێك لە پیاوانی ئاینی نیقاب لەسەر ئافرەت دەسەپێنن، کەسی وا تیایان دەرکەوتووە پێی وایە ئافرەتی بێ نیقاب تاوانکارە و بە ئاشکرا تاوان دەکات، ئەگەر لەچك پۆشیش بێ. لە تێڕوانینی ئێمە دا نیقاب هیچ پەیوەندیەکی نییە بە شەرم و شکۆە، چونکە ڕێگە نادات بە دەرکەوتنی هیچ

شتێکی ئافرەت، هەر بۆیە ناتوانرێ بزانرێ بە شکۆیە یان نا، کار دەکات لەسەر داپۆشینی ئافرەت هەر لە تۆقی سەری تا بەری پێیەکانی، تا وایلێهاتووە وەك کیسێکی گەورە لێهاتووە، کە بەکاردێت بۆ پاراستنی دەنکەکان. ناکۆکیەکی زۆر ڕوویداوە لەبارەی دروستی و نا دروستی نیقاب، چ لە نێو پیاوانی ئاینی، یاخود لە نێو بیرمەندە ئیسلامییەکا، یاخود لە نێو کەسانی نا پسپۆر لە بواری ئایندا، لێرەدا ئێمە نامانەوێ بچینە نێو ئەم جۆرە گفتوگۆیانەوە، بەڵام ئێمە ئەوەندە بە تەواو دەزانین کە باسی چەند دێرێك بکەین، کە دکتۆر ئەحمەد شەوقی فەنجری نووسیویەتی لە وتارێکدا بە ناونیشانی (چەند فەرموودەیەکی لاواز ئافرەت سووك دەکەن) لە گۆڤاری (روز ئەلیوسف) ژمارە (٤١١١) لە بەرواری (٣/ ٧ ٢٠٠٧) بڵاوبووەتەوە، پێمان وایە ئەو تێڕوانینە مرۆڤایەتییە پوخت دەکاتەوە، کە پێویستە لەلای هەمووان بەڕێز بێ، بەتایبەت ئافرەتان، تیایدا هاتووە: ((نیقاب کەسایەتی ئافرەت بە تەواوی ڕەت دەکاتەوە... ڕووخساری مرۆڤ بەڕێزترین شوێنی جەستەیەتی...، لە دیدی مندا ئەوەی هەوڵی ڕەتکردنەوەی ڕووخساری مرۆڤ بدات، خراپترە لەوەی هەوڵی کوشتنی دەدات... جیهان هەمووی بە خۆرئاوا و خۆرهەڵاتەوە بڕیاری لەسەر ئەو گەلە دەدەن کە پاشکەوتووە، ئەوەی نیقاب لەسەر ئافرەتانی پێویست دەکات. نیقاب تەنها ڕەتکردنەوەی ڕووخساری ئافرەت نییە... بەڵکو ڕەتکردنەوەی ئادەمیزادی و عەقڵەکەیەتی، ڕەتکردنەوەی ڕۆڵەکەیەتی وەك مرۆڤ لە کۆمەڵگەدا... ئەگەر هەندێك لەوانەی بانگەشە بۆ نیقاب دەکەن پڕوپاگەندەی ئەوە بکەن ڕۆڵی سەرەکی

ئافرەت لە ژیاندا پەیامەکەیەتی وەك ژن و دایك... نەوەیەك پەروەردە دەکات... خێزانێك پێدەگەیەنێ... ئەوا ئەم نیقابە وای لێناکات گونجاوبێ بۆ ئەم پەیامە)).

پوختە:

جل و بەرگ و پۆشاك دەگۆڕێن، بەپێی گۆڕانی کات و شوێن. ئایین، هەر ئاینێك بێ، جل و پۆشاکێکی دیاریکراوی لەسەر شوێنکەوتووان نەسەپاندووە. ئامانج لە پۆشاکەکان بریتییە لە شەرم و شکۆداری، نەوەك پڕکردنەوەی حەزەکانی پیاوان. سەرچاوەی شەرم و شکۆ چاکە و بەهاداریە. سەرچاوەکانی بەهاداری ئەدەب و فەلسەفە و ئاین و زانست و هونەرە جیاوازەکانە، نەوەك تەنها ئایین. ئەوەی ئەمڕۆ ئێمە لەبارەی شکۆ و شەرمەوە دەیزانین ناگونجێ لەگەڵ بەهاداری. چونکە وایلێهاتووە بەها و چاکەکاری کورت هەڵبێت بە لەچك، ئەمەش ڕاست و دروست نییە. شەرم و شکۆ پەیوەستە بە ناوەڕۆك و ڕووکەشی تاك بەیەکەوە. ڕووکەش بەش بەش ناکرێت، بەڵکو یەکەیەکە تەواوی جەستە دەگرێتەوە. ڕێزگرتن لە ئافرەتان نابێ پشت ببەستێ بە لەچك، کە بە هەڵە بە (حیجاب) ناودەبرێ، بەڵکو پێویستە پشت بە شکۆ و شەرم ببەستێ. بڵاوبوونەوەی چەمك و مانا هەڵەکان لەبارەی دینداری ئەوانەی لەچك دەپۆشن و نا دینداری ئەوانەی ناپۆشن، دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی گفتوگۆ و بڵاوبوونەوەی چەمکی نا ورد

لەبارەی دینداری سەروەربوونی چەمك و ماناكانی قۆرخ كردنی حەقیقەت، سەرباری بڵاوبوونەوەی لەچك لە بنەڕەتدا دەگەڕێتەوە بۆ ژمارەیەك هۆكار، لەوانە هۆكاری سیاسی و كەلتوری و كۆمەڵایەتی و ئابووری.

بەشی پێنجەم

ئیسلامی نوێ... نیشانە و ڕابەرەکانی

ئیسلامی نوێ

نووسەرە هاوچەرخەکان:

بارودۆخی واقیعی هەنوکەی باو لە تێکڕای جیهاندا، ئەوە بەسەر موسڵماناندا دەسەپێنێ بەشێوەیەکی جیاواز هەڵسوکەوت بکەن لەگەڵ ئەو واقیعەی لەسەری ڕاهاتوون، بەڵام ئەوەی ورد دەبێتەوە لە بارودۆخی موسڵمانان دەبینێ ئەوان هێشتا بەشێوەیەك هەڵسوکەوت دەکەن، کە جیاواز نییە لەوەی ئیسلام لەسەری بووە پێش چەند سەدەیەك. ئەمە ئەو حەقیقەتەیە پاڵی بە زۆرێك لە توێژەر و لێکۆڵەرە ئیسلامییە هاوچەرخەکانەوە ناوە، ئەوانەی لێکۆڵینەوەیان کردووە لە شێوازەکانی بیرکردنەوەی زانستی سەردەمی، بۆ قوڵبوونەوە لە قوڵاییەکانی هزری ئاینی و هەوڵدان بۆ تێگەیشتن لێی، بەشێوەیەك جیاواز لەوەی پیاوانی ئاینی نەریتی لێی تێدەگەن. دەرەنجامی لێکۆڵینەوە و توێژینەوەکانیان بریتی بوو لە دەرکەوتنی ژمارەیەك چەمك و مانای ئیسلامی جیاواز لەوەی پیاوانی ئاینی نەریتی هەڵیدەگرن، دواتر سیمای تازە بۆ ئاینی ئیسلام، خاوەنەکانی پێیان وایە بەشدار دەبێ لە بنیاتنانی ئیسلامێکی تازەی گونجاو و هەماهەنگ لەگەڵ داخوازیەکانی سەردەم، تواناشی زیاتر بێ لەسەر بەرهەمهێنانی

شارستانیەتی ئیسلامی هاوچەرخ، کە بارودۆخی موسڵمانان بەرز بکاتەوە، دوای ئەوەی ئیسلامی هاوچەرخ دەستەوەسان بوو لە بەرجەستەکردنی ئەم مەبەستە.

ئیسلامی تازە:

ئیسلامی تازە دەکرێ لە گشت کات و شوێنێك پەیدا ببێ، ئەو ئیسلامەی ئەمڕۆ لەلامان هەیە، ئیسلامێکی تازەیە، بەراورد بەو ئیسلامەی لە سەردەمی خەلافەتی عوسمانیدا هەبوو، کە بە خاوەنی ئیسلامێکی تازە دادەنرا، بەراورد بە ئیسلامی سەردەمی خەلافەتی عەبباسی... جا بەم شێوەیە، هەر سەردەمێك ئیسلامێکی تایبەت بەخۆی هەبوو، بە تازە دادەنرا بەراورد بەوەی پێش خۆی، ئەو ئیسلامەی ئێمە بانگەوازی بۆ دەکەین، ئیسلامێکی تازە، بەراورد بەوەی باوە لەم سەردەمەماندا، کە چیتر گونجاو نییە بۆ ژیانی تازەمان و بارودۆخ و وردەکاریەکانی، ئەوەی پێی دەوترێت ئیسلامی نەریتی. ئەو ئیسلامە تازەیەی بانگەشەی بۆ دەکەین ڕۆژێك لە ڕۆژان پێویستی بە نوێسازی و گەشەپێدان دەبێ، تا ئیسلامێکی نوێ لە پاشی دەربکەوێ، هەوڵی گۆڕانکاری کۆنەکە دەدات بۆ ئەوەی بگونجێ لەگەڵ داخوازیەکانی چەرخی نوێی پێشهاتوو.

سیماکانی ئیسلامی تازە:

ئەو سیمایانەی بانگخوازانی ئیسلامی تازە وێنەیان کێشاوە زۆرن، بەڵام پەرش و بڵاون لە نێو کتێب و توێژینەوە و لێکۆڵینەوەکانیان، هەروەك شێوازی نمایشکردنی ئەم سیمایانە و ڕێگەی کێشانەی نەخشەکە لە توێژەرێکەوە بۆ یەکێکی تر دەگۆڕێت، بەپێی پسپۆری و شێوازی لێکۆڵینەوە، کە پشتی پێدەبەستێت، بەڵام ئەوەی ورد دەبێتەوە لەم سەرچاوانە دەبینێ سیمای هاوبەشیان لە نێواندا هەیە، ئەگەر کۆیان بکاتەوە لە شێوەیەکدا، ئەوا نزیك دەبێ لەوەی تەواوکەر بێ. لە خوارەوەدا دیارترین و گرنگترینی ئەو سیمایانە خراونەتەڕوو، هەروەك دەیبینین:

یەکەم: ئیسلامی تازە ڕێز لە عەقڵ دەگرێ، دەیکاتە چەقی بنچینە لە درك کردن بە ماناکانی بوون و ئامانجەکانی، لەسەر ئەمە ئەوە کەڵەکە دەبێ بیرۆکەی شوێنکەوتن و لاساییکردنەوە قبوڵ نەبێ، دواتر هیچ شوێنی قەدەغە و هێڵی سوور بوونیان نییە، گشت پرسەکان ملکەچی دەسەڵاتی عەقڵن.

دووەم: ئیسلامی تازە بانگەشەی ئەوە ناکات حەقیقەتی قۆرخ کردووە، بەڵام دژی ئەو بانگەشەیە نییە کە دەڵێت حەقیقەتی لایە، لەوانەیە ئەم بنەمایە کێشمان بکات بۆ بنەمای فرەیی ئاینی، بەو مانایەی گشت ئاینەکانی تریش حەقیقەتیان لایە و هەمووان لەسەر خێرن، بەهەشت تەنها لەسەر

موسڵمانان قۆرخ نەبووە، بەڵکو مافی گشت مرۆڤێکە بەبێ ڕەچاوکردنی ئاینەکەیان.

سێیەم: ئیسلامی تازە ڕێز لە مرۆڤ دەگرێ، دەیکاتە بەهای باڵا لە بووندا، هەر بۆیە بەکارهێنانی تووند و تیژی ڕەت دەکاتەوە لە ژێر هەر پاساوێکدا، سزای لە ئایین هەڵگەڕانەوە لە ئیسلامی تازەدا بوونی نییە، مرۆڤ بۆی هەیە ئاینی خۆی هەڵبژێرێت، ئەگەر قەناعەتی بە ئاینی باوانی نەما.

چوارەم: ئیسلامی تازە بیرۆکەی پیرۆزی ڕەت دەکاتەوە، بەتایبەت سەبارەت بەوەی پەیوەستە بە کەسەکانەوە، هەر بۆیە دەکرێ ڕەخنە لە هەمووان بگیرێ و بەرهەڵستیان بکرێ، چ کەسایەتی مێژوویی یان کەسایەتی هاوچەرخ بن، دواتر پیاوانی ئاینی، ئەگەر لە ئیسلامی تازەشدا هەبن، ئەوا پیرۆز و پارێزراو نین لە هەڵە، هیچ ڕاسپاردنێکیان لەلایەن خواوە بەسەر بەندەکاندا نییە، قەمچی خوا نییە لەسەر زەویەکەی.

بە کورتی، ئەو ئیسلامە تازەیەی دەمانەوێ، قۆرخ کردن و توونڕەوی و دواکەوتوویی ڕەت دەکاتەوە.

سەرکردەکانی ئیسلامی تازە:

سەرکردەکانی ئیسلامی تازە، پیاوانی ئاینی نەریتی نین، بەو مانایەی سەریان بە دامەزراوە ئاینیە نەریتیەکانەوە نییە، بەڵکو توێژەر و لێکۆڵەری

ئەکادیمین، هەردەم کار دەکەن لە دامەزراوەکانی زانکۆیی و لێکۆڵینەوەی پسپۆری، هەر بۆیە بەوە جیا دەکرێنەوە شوێن پەیڕەوەکانی توێژینەوەی زانستی دەکەون، کە یەکێك لە گرنگترین خەسڵەتەکانی بریتییە لە گومان کردن لە گشت پرسێکدا، تا ئەو کاتەی ڕاستیەکەی دەسەلمێنرێ، دانپێدانی پێشوەختە بە دروستی پرسەکان ڕەت دەکەنەوە. یەکێك لە پرسەکانی تر ئەوەیە، ئەوان یەکێك لەوانەی شارەزان لە هزری ئاینی زۆربەی ئاینەکان، نەوەك تەنها ئەو ئاینەی لەسەری پێگەیشتوون، ئەم تایبەتمەندییە یارمەتی ئەوانی داوە بۆ تێگەیشتن لە پەیوەندی سەرەکی نێوان ئاینەکان، هەروەك یارمەتیدەری ئەوانیش بووە بۆ تێگەیشتن لە بەرامبەر و دۆزینەوەی پاساوەکان بۆی، سەبارەت بەوەی باوەڕی پێی هەیە، بێ پەنابردنە ئەوەی بە هەڵە دایبنێ یان تەکفیری بکات، هەروەك پیاوانی ئاینی نەریتی وا دەکەن.

پێمان وایە ئەم نووسەرانە، سەرکردەی ئیسلامی تازەن، زۆرن و ناکرێ بژمێردرێن، بەڵام کێشە نییە لە باسکردنی هەندێکیان، بۆ ئەوەی ببنە نموونەیەك بۆ ئەوەی باسمان کرد نەوەك بۆ جیاکردنەوەیان لە نووسەران و توێژەرانی تر، لەوانەش بۆ نموونە نەوەك بۆ کورت هەڵهێنان: نەسرِ حامد ئەبو زەید، عەلی وەردی، عەبدولکەریم سروش، سەید مەحمود قومنی، محەممەد سەعید عەشماوی، فەرەج فودە، محەممەد ئەرکون، جگە لەوانیش، هەر یەکێکیان بایەخی داوە بە لێکۆڵینەوە لە لایەنێك لە لایەنەکانی ئایین و دینداری بەپێی بواری پسپۆریەکەیان، ئەم لێکۆلینەوانەیان یارمەتیدەریان

بووە بۆ ڕۆشنایی خستنەسەر چەند ناوچەیەکی ئایین، کە ناڕۆشنی دەوری داوە و تاریکی دایگرتووە.

دەبینین نەسرِ حامد ئەبو زێد لێکۆڵینەوەی کردووە لە مانا دەقی ئاینی، لەلایەنی زمانەوانی و چۆنیەتی هەڵسوکەوت کردن لەگەڵیدا، بەدرێژایی مێژووی دوور و درێژی ئایین، کە چۆن ئەم دەقە بووەتە شتێکی پیرۆز، کە ناکرێ کۆشش لە تێگەیشتنیدا بکرێ، بەهۆی ئەوەی پیاوانی ئاینی ڕاڤەکەیان قۆرخ کردووە، هەروەها چۆن ئەو بنچینەیان دانا (کۆشش لە بەرامبەر دەقدا نییە)، دواتر دەقیان چوارچێوەدار کرد و چەقیان پێبەست لە تابوتێکدا، کە ناتوانرێ لێی لابدرێ، ئەگەر لە ڕووی زانستیشەوە نەگونجاویەکەی بۆ واقیعی هاوچەرخ بسەلمێ.

سەبارەت بە دکتۆر عەلی وەردی، ئەوا گرنگی داوە بە لێکۆڵینەوە لە پەیوەندی نێوان کۆمەڵگە و ئایین، چۆن کار لە یەك دەکەن، جەختی کردۆتەوە لەسەر شێوازی وتاردانی باو لە ناوەندە ئاینیەکان، کە بەرپرسە لە بڵاوبوونەوەی دووڕوویی کەسایەتی لەو کۆمەڵگانەدا، کە ڕۆڵی پیاوانی ئاینی بە بەرز دەگیرێ. زۆربەی پیاوانی ئاینی بە درێژایی سەردەمە جیاوازەکان، وتاربێژی دەسەڵات بووینە، نەوەك خزمەتکاری خوا و مرۆڤ.

عەبدولکەریم سروش پێی وایە زیاد لە ڕێگەیەك هەیە، دەکرێ مرۆڤ پێی بگاتە کامڵی، فرەیی ئاینی تاکە ڕێگەیە بۆ ژیان لەم جیهانەدا بە سەلامەت و ئاشتی، ناکۆکیەکانمان ئەمڕۆ – هەروەك بە درێژایی مێژووش

هەر وابووە – ناکۆکی ئاینین لە بنەڕەتدا یان بەلایەنی کەمەوە بەشێوەیەکی زۆر ئاینی تێدا قۆزراوەتەوە.

سەید قمنی جەختی کردۆتەوە لەسەر ئەوەی ئاینەکان لە بۆشایەوە دروست نابن، بە یەك کەرەت نایەتە بوون، بەڵکو ملکەچی چەمکی گەشە و گۆڕانکارییە، جیاکراوە نییە لە یەکتری، بەڵکو لە نێو یەکدا بەیەکەوە بەستراوە، زۆرێك لە هزر و تێڕوانینەکان لەبارەی گەردوون و بەدیهێنەر، کە لە ئاینەکانی پێشوودا باو بوون، هێشتا لە ئاینە هاوچەرخەکانیشدا بوونیان هەیە، تەنها هەندێك گۆڕانی سادەی بەسەردا هاتووە، کە وایلێدەکات هەماهەنگ بێ لەگەڵ سروشتی ئەو کۆمەڵگانەی ئاینەکەیان تێدا پەیدابووە.

محەممەد سەعید عەشماوی تیۆرەکەی پێشکەش کردووە لەبارەی (یەکێتی ئایین و فرەیی شەریعەتەکان)، تیایدا جیاوازی کردووە لە نێوان ئایین و هزری ئاینی، لەنێوان شەریعەت و فیقه، لە نێوان حکومەتی خوا و حکومەتی خەڵکدا، ئەمە جیاکاریەکی پێویستە، دەبێ هەبێ بۆ تێگەیشتن لە ئایین بەشێوەیەکی ڕاست و سوودبەخش بۆ مرۆڤ و کۆمەڵگە. ئەو هزرە ئاینیەی ئەمڕۆ باوە، لە زۆربەی جاراندا دەرەنجامی بارودۆخی کۆمەڵایەتییە، کە باوبووە لە سەردەمی پیاوانی ئایندا، کە دایانڕشتووە، کاریان لەسەر نووسینەوەی کردووە، وەك ئەوەی خودی ئایین بێ، ئەمەش دروست نییە.

به سروشتی حاڵ ناتوانرێ بەدواداچوون بۆ هزرەکانی گشت ئەم نووسەرانە بکرێ، بەڵام پێویستە لەسەرمان بڵێین، پێویستە لەسەرمان بڵێین تەبا یان نا تەبا بین لەگەڵ ئەم هزرانە، شارەزابوون لێیان بە دیدی ئێمە لە پێویستییەکانە، چونکە ئاسۆکان دەکاتەوە لەبەردەم عەقڵ بۆ لێکۆڵینەوە و بەدواداچوون و ژیان لە دۆخێك لە ڕامان و بیرکردنەوە، کە کار دەکات لەسەر بەرز کردنەوە و پێشخستنی مرۆڤ، لە کاروانی کامڵبوونی ویژدانی و شارەزاییەکەیدا، دواتر تێگەیشتنی لە مانای بوون و ئامانج و ڕێگە و ڕێبازەکانی ژیان، بە مانایەکی تر وای لێدەکات لە مانا و ناوەڕۆکی ئایین بگات.

ڕابەرە بەراییەکان:

ئەو ناوانەی کەمێك پێش ئێستا باسمان کردن، ڕێبەر نەبوونە لە بواری لێکۆڵینەوەی ئایندا، بەتایبەت ئیسلامیدا، چەندین ناو و کەسی تر پێش ئەوان ڕۆڵی باڵایان گێڕاوە لە نوێکردنەوەی ئاینی ئیسلامی و ڕێگەی بیرکردنەوە و درك پێکردن و هەڵسوکەوت کردن لەگەڵی، لەو ناوە دیارانە: تاها حوسێن، عەباس عەققاد، ئەحمەد ئەمین، محەممەد حوسێن هەیکەل، تۆفیق حەکیم. شایەنی باسە خوێنەر ئەم نووسەرانە دەناسێ وەك ئەوەی لێکۆڵەر بن لە بوارە ئەدەبیەکاندا (شیعر و چیرۆك و شانۆ و جگە لەمانەش لە هونەرەکانی ئەدەب)، بەڵام لەوانەیە ئەوان وەك لێکۆڵەر نەناسێ لە بابەتە

ئیسلامییەکان، لەوانەیە هۆکاری ئەمە بگەڕێتەوە بۆ ئەوەی ئەم نووسەرانە شتیان نووسیوە لە بواری ئەدەبیدا، نەچوونەتە سەر بابەتە ئیسلامییەکان، تەنها نزیکەی لە سیەکانی سەدەی ڕابردوو نەبێت.

هەندێك لە توێژەران پێیان وایە وەرچەرخانی ئەم نووسەران بۆ توێژینەوەی بابەتە ئیسلامییەکان، جۆرێکە لە هەڵگەڕانەوە شارستانی یان شکست، کە وای لەوان کردووە واز بهێنن لە بەخشین و بە تەواوی ڕووبکەنە توێژینەوەی مێژوو و کەسەکانی، لە جیاتی توێژینەوەی ئێستاش و ڕوو لە ئایندە کرد. هەندێکی تر پێیان وایە وەرچەرخانی ئەو نووسەرانە بۆ توێژینەوەی بابەتە ئیسلامییەکان (هەڵکوتانەسەرێك بوو لەلایەن ڕۆشنبیرانەوە بۆ سەر نەزانی و ئەفسانە)، پێشتر و ئێستاش لەلای زۆربەی پیاوانی ئاینی نەریتی باون.

لەوانەیە ڕۆژگار ئەوەی سەلماندبێ ڕای دووەم ڕاستترە، لە ئامانج پێکانەوە نزیکترە، ئەوەی ئەم نووسەرانە کردویانە شایستەی ڕێز و حورمەتێکی مەزنە. لەوانەیە زیادەڕەوی نەکەم ئەگەر بڵێم زۆرێك لەو ناوانەی باسمان کردن وەك: عەلی وەردی، سەید قمنی، فەرەج فۆدە، نەسر ئەبو زەید، محەممەد سەعید عەشماوی، جگە لەوانیش، لەوانەی کە کاریگەربوونە یان قوتابی ئەو نووسەرە پێشەنگانەن، هەر بۆیە ڕۆڵی نوێکاری، کە تاها حوسێن و ئەحمەد ئەمین و عەققاد و هەیکەل و حەکیم گێڕایان، لە سەدەی ڕابردوو، هەمان ئەو ڕۆڵەیە کە قمنی و نەسر ئەبو زەید و عەشماوی و جگە

لەوان دەیگێڕن لە سەدەی ئێستادا. ئەوەی لەبارەی نووسەرە ڕابەرەکانەوە وتراوە، هەمان ئەو شتە دەوترێ لەبارەی نووسەرە هاوچەرخەکانیش، هەمووان (ویستویانە ئیسلام زیندوو بکەنەوە بەشێوەیەکی تازە، پشت نەبەستێ بە مەتەڵ و تەلیسم، کە لەسەر پەڕاوێزەکان کۆببوونەوە، تا وایلێهاتووە عەرەبی موسڵمان توانای شیکردنەوە و زانینی ئەمانەی نییە). هەر بۆیە (پێویستە سوپاسیان بکەین، چونکە خۆیان ڕۆشن کردۆتەوە بە زانستە شارستانیە نوێیەکان، وەك زانستەکانی دەروونزانی و کۆمەڵناسی و مێژوو و فەلسەفە، ئا ئەوان قەرزی کەلەپوری ئوممەتەکەیان دەدەنەوە، دووبارە چاوی پێدادەخشێننەوە، لێی ڕادەمێنن، لە تاریکییەکانی گۆڕ و کفنە کۆنەکانی زانیاری زیندوو و تازەبووەوەی هاوچەرخ دەردەهێنن).

پێش کۆتایی هێنان بەم برگەیە دەبینین گونجاوە ئەوە یاد بخەینەوە، کە تاها حوسێن وتویەتی لەبارەی ئەو ڕۆڵەی خۆی و هاوڕێکانی لە نووسەران گێڕاویانە، لە بواری لێکۆڵینەوە لە بابەتە ئیسلامییەکانی و ڕووبەڕووبوونەوەی قۆرخکاری، کە پیاوانی ئاینی نەریتی پیادەی دەکەن، دەڵێت: ((زۆرینە کەوتبووە ژێر قورسایی ڕاڤە نازانستییەکانی شێخەکان، لە وەرگرتنی ئیسلامدا. ئێمە گیان فیدایی ڕاستەقینەمان هێنا و خۆمان کرد بەم گۆڕەپانە داخراوە بەسەریاندا. ڕۆیشتنە لای ئەوان لە چەقی ماڵەکەیاندا، بۆ ئەوەی موسڵمانان ئاگادار بکەینەوە لە مێژووی حەقیقیان... ئایا هۆکارەکانی ئەو تورەیی بڵێسەدارە و شۆڕشە مەزنە چییە کە سەلەفییە پارێزگارەکان هەڵیان گیرساندووە؟ ئایا ئەمە لەبەر ئەوە نییە ئێمە هێرشی

پێگە تاریکەکانی ئەوانمان کردووە، ڕووناکی خۆر و هەوای پاکمان زاڵ کردووە تیایدا و پەردە گومڕاکەرەکانمان لاداون. وامان پێباشتر بوو هەزاران کەس ڕزگار بکەین لە زاڵبوونی دیکتاتۆری نەزانی و بەندایەتی کردنی دەوڵەتی ئەفسانە، لە جیاتی ئەوەی وەك دیلی پێ سەرسام بوونی ڕۆشنبیران، پوختەی ڕۆشنبیران بمێنینەوە)).

ناسینی ئایین لەسەرچاوەیەکی تر:

لەوانەیە وا گونجاو بێ بوترێ، لەسەر تاك پێویستە تەنهل پشت بە پیاوانی ئاینی نەریتی نەبەستێ بۆ ناسینی ئایین و دینداریەکەی، بەڵکو لەسەری پێویستە پەنا بۆ لێکۆڵەران و توێژەرانی ئەکادیمی ببات لە دەرەوەی دامەزراوەی ئاینی نەریتی، بۆ بەدەستهێنانی ئەم مەبەستە، چونکە توانیویانە زانست و زانیاریەکانی تازە بزانن، کە شایستەیان بکات بۆ تێگەیشتن لە سروشتی ئایین و دینداری بە ڕێگەیەکی جیاواز لەوەی پیاوانی ئاینی نەریتی دەیزانن، لەوانەیە ئەم تێگەیشتنەیان بەسوودتر بێ بۆ تاك و کۆمەڵگە، هەماهەنگتر بێ لەگەڵ واقیعی ژیانی هاوچەرخ. لەوانەیە زیادەڕەوی نەکەم ئەگەر بڵێم ئەوانەی تەنها پشت بە پیاوانی ئاینی نەریتی دەبەستن، بۆ ئاشنابوون بە ئایین و دینداریەکەیان، لە هەموو خەڵك نەزانترن سەبارەت بە ناوەڕۆك و مانای ئایین، چونکە پیاوانی ئاینی ئەمڕۆ، زۆربەی جاران لە هەموو خەڵك دەمارگیرترن بۆ ئایین و مەزهەبەکەیان، زۆر

جاریش لەوانەن کە بانگەشەی قۆرخ کردنی حەقیقەت و قۆرخ کردنی بەهەشتیش دەکەن بەهەمان شێوە، بە دیدی ئێمە ئەو پیاوانەی ئەم جۆرە بیروباوەڕەیان هەڵگرتووە، ناتوانن درك بکەن بە ناوەڕۆکی ئایین و مانای دینداری، هەر بۆیە پێمان وایە هەڵەیە پشتیان پێ ببەستین تەنها لە ناسینی ئایین و دینداری، چونکە ئەوەی شتێکی نەبێ پێی نابەخشرێ.

لێکۆڵەرە ئەکادیمیەکان و پیاوانی ئاینی نەریتی:

لەوانەیە ئەم بانگەوازەی بانگەشەی بۆ دەکەین، هۆکاری ئەو دوژمنایەتیە بێ، کە دامەزراوەی ئاینی هەیەتی، بەرامبەر توێژەران و لێکۆڵەرە ئەکادیمییەکان، بەتایبەت ئەوانەی کار لەسەر بابەتەکانی ئایین و دینداری دەکەن. لەوانەیە ئەوەی ڕاستی وتەکەمان دەسەلمێنێ ئەوەبێ کە هەموو توێژەران، کە لە پێشتردا باسمان کردن، ڕووبەڕووی چەندەها جۆری تەنگپێ هەڵچنین بوونەتەوە، کە دوور خستنەوە لە وڵات دەگرێتەوە، هەروەك ئەمە ئەنجامدرا لەگەڵ نەسر حامد ئەبو زەید، یان هەرەشە لێکردن بە کوشتن، لە دۆخی تۆبە نەکردن و نەوەستان لە نووسین، هەروەك لەگەڵ سەید قمنی ئەنجامدرا، یان تەنانەت بە کوشتنیش، هەروەك لەگەڵ فەرەج فۆدە پەیڕەوکرا.

پیاوانی ئاینی نەریتی پێیان وایە، توێژەران و لێکۆڵەران کێبڕکێکاری ئەوانن، دەترسن لە بڵاوبوونەوەی هزر و بۆچوونەکانیان، کە بانگەشە دەکەن

بۆ ملکەچ نەبوون بۆ دەسەڵاتی دامەزراوەی ئاینی، کە وایلێهاتووە دەستەوەسانن لە دابینکردنی سوود بۆ تاك و کۆمەڵگە، هەندێك پێیان وایە زیانی لە سوودی زۆرترە. لەوانەیە ئەم ترسە کۆن بێ لە ناخی پیاوانی ئاینیدا، خوێندنەوەی مێژووی دامەزراوە فێرکارییەکان لە عێراقدا بۆ نموونە ئاماژە دەکەن بە بەرهەڵستی پیاوانی ئاینی، بە پاساوی ئەوەی لە پیلانی داگیرکەرانە، بۆ لاوازکردنی دامەزراوە ئاینیەکان، کەم کردنەوەی لایەنگیری خەڵك بۆیان، هێشتا ئەم هزرە ماوە لە گوێچکەی زۆرێکیاندا، دەبینی جار بۆ جار خەڵکی پاڵدەنێن دژی قوتابیی و زانکۆکان، بە پاساوی ئەوەی گەندەڵی و لادان و تێکەڵاوی تێدایە، تێکدەگیرێ لەگەڵ ڕێنماییەکانی ئاینی یەکخواناسی!!

ئەم ململانێیە شاراوەیە و هەندێك جار ئاشکرایە، وایلێهاتووە لە چارێکی کۆتایی سەدەی بیستەمدا، دەڕژێتە خزمەت بەرژەوەندی پیاوانی ئاینی، بەهۆی چەندین مەبەستەوە، لێرەدا بوار نییە بۆ باسکردنیان. لەوانەیە ئەمە پاڵی بە بە ژمارەیەك لە پیاوانی دامەزراوە ئەکادیمیەکانەوە نابێ، لایەنگیری خۆیان بۆ پیاوانی ئاینی دەربڕن، ئەمەش یان بەهۆی ترسانە لە دەسەڵاتیان یاخود بەهۆی حەزکردنە لە سوود لێ بینینیان. وای لێهاتووە شتێکی باوە مامۆستایەکی زانکۆ ببینی، هزری پیاوانی ئاینی نەریتی لە مێشکیدا هەڵگرتبێ، چونکە بۆ نموونە دانەوەی وانەی پەرەسەندن بە کوفر و ئیلحاد دەزانێت. ئەوەم دۆخە کە مامۆستای زانکۆ پێی گەیشتووە، تەنها ناگەڕێتەوە بۆ زاڵبوونی دەسەڵاتی دامەزراوە ئاینیەکان و زاڵبوونی بەسەر

لایەنەکانی ژیان و کۆمەڵگەدا، بەڵکو بەلایەنی زۆرەوە دەگەڕێتەوە بۆ پاشەکشەی ڕۆڵی دامەزراوەی فێرکاری لە دەرچوواندنی توێژەران و لێکۆڵەرانی توانادار لەسەر ڕووبەڕووبوونەوەی هزری ئاینی نەریتی. لەوانەیە زیادەڕەوی نەکەین ئەگەر بڵێین، پاشەکشەی ڕۆڵی دامەزراوەی فێرکاری بەرامبەر گەورەبوونی ڕۆڵی دامەزراوەی ئاینی نارڕژێتە خزمەتی بەرژەوەندی تاك و کۆمەڵگە، لەوانەیە ئەمە ئەو شتەبێ کە واقیعی ژیان جەختی لەسەر دەکاتەوە، کە ڕۆژ دوای ڕۆژ ڕوو لە داڕوخان دەکات.

ئایین و دینداری لە دیدی عەبدولکەریم سروشەوە

پسپۆری زانستی:

عەبدولکەریم سروش لە تەهرانی پایتەختی ئێران لە ساڵی (١٩٤٥) لەدایکبووە، لە خوێندنی زانکۆیەکەیدا هاموشۆی کردووە لە نێوان خوێندنی ئاینی و نا ئاینیدا، سەبارەت بە خوێندنی زانکۆیەکەی، ئەوا لە کۆلێژی دەرمانسازی لە تەهران بووە، دواتر توانی هەلی خوێندن بەدەست بخات لە بەریتانیا لە ڕێگەی شاندەوە، لە شاری لەندەن لقی کیمیای ئەزموونی خوێند، لە هەمان کاتدا لە زانستی مێژوو و فەلسەفەی زانستەکان لە هەمان زانکۆدا دەیخوێند. لەگەڵ هەلگیرسانی شۆڕشی ئێران لە ساڵی (١٩٧٩) گەڕایەوە تاران، دوای ماوەیەك چووەتە زانکۆی تاران و بڕوانامەی دکتۆرای بەدەستهێناوە لە فەلسەفەی ئیسلامدا.

چوار تیۆرەکەی سروش:

ئەم تێکەڵە زانستیەی عەبدولکەریم سروش هەیبوو، وای لێکرد شایستەبێ بۆ ئەنجامدانی توێژینەوە لە چەندین پرسی ئایندا بە شێوەیەکی

بوێر و ورد، زۆر یارمەتیدا لە قوڵبوونەوە لە چەندین بابەتەدا، کە هەندێك کەس دوودڵن لە دەستەوەردان لەم بابەتانەدا. دیارترین دانراوەکانی سروش: (بەرتەسککاری و بەرفراوانکاری لە شەریعەتدا)، (بەرفراوانی ئەزموونی پێغەمبەر)، (چەند ڕێگە ڕاستەکە)، (ئاینی عەلمانی)، (عەقڵ و ئازادی). گشت ئەم دانراوانەی پشت دەبەستن بە فەلسەفەی زانست و زانستی مەعریفە (ئەبستمولوژیا).

سروش لە دانراوەکانی پێشوویدا، بیرۆکەکانی سەرەکییەکانی خستۆتەڕوو، لەبارەی ئایین و شارەزایی ئاینی، کە چوار چەمك یان تیۆری سەرەکی لە خۆ دەگرێ: ١) مرۆیی و مێژوویيبونی شارەزایی و زانستی ئاینی، ٢) مرۆیی و مێژوویيبونی ئایین و ئەزموونی ئاینی، ٣) فرەیی ئاینی، ٤) عەلمانیەتی ئایین. ئەم چوار چەمك یان تیۆرانە، بەپێی تێڕوانینەکەمان، گوزارشت دەکەن لە چەند بنچینەیەکی سەرەکی لە بنچینەکانی ئیسلامی تازە، کە کار لەسەر دامەزراندنی دەکات، بێ هیچ ڕێکەوتنێکی پێشوەختە، بەڵکو لەبەر ئەوەی بوونەکەی پێویستە، ژمارەیەك لە لێکۆڵەرانی ئەکادیمی و لە نێویاندا عەبدولکەریم سروش کار لەسەر دامەزراندنی دەکەن.

مرۆییبوونی زانست و شارەزایی ئاینی:

عەبدولکەریم سروش جیاوازی دەکات لە نێوان ئایین و شارەزایی ئاینی، ئەمە جیاکارییەکی هاوشێوەی ئەوەیە کە محەممەد سەعید عەشماوی کردی، کاتێك جیاوازی کرد لە نێوان ئایین و هزری ئاینی. ئەم جیاوازیە پێویستە بۆ تێگەیشتن لە ئایین، چونکە یارمەتیدەرە بۆ جیاوازی کردن لە نێوان شەریعەتی شوێنکەوتووی ئایین، لەگەڵ فیقهی شوێنکەوتووی شارەزایی ئاینی. سروش ناوی (بەرتەسککاری و بەرفراوانکاری لە شەریعەتدا)، ئەو مەبەستی لە بەکارهێنانی هەر دوو وشەی (بەرتەسککاری و بەرفراوانکاری) ئاماژەدانە بە ڕەگەزی وەرچەرخان و گۆڕان، فراوانی و تەسکی، نەرمی و ڕەقی، کە لە هەموو شتێکدا هەن، لە نێویاندا شارەزایی ئاینی (فیقه)، سروش ئەم خاڵانەی خوارەوەی نووسیوە: (١) ئایین، لە دیدی باوەڕداراندا، هیچ تێکگیران و دژیەکیەکی تێدا نییە، سەبارەت بەشارەزایی ئاینی ئەوا تێکگیران و ڕاجیایی تێدایە. (٢) ئایین، لە دیدی باوەڕداراندا هەمووی ڕاستی و حەقە، بەڵام شارەزایی و مەعریفەی ئاینی تێکەڵەیەکە لە ڕاستی و هەڵە. (٣) ئایین تەواو کامڵە، بەڵام شارەزایی ئاینی تەواو کامڵ نییە. (٤) ئایین چەسپاو و جێگیرە، بەڵام شارەزایی ئاینی گۆڕاوە.

سروش سورە لەسەر ئەوەی شارەزایی ئاینی وەك گشت زانیاریە زانستی و فەلسەفیەکانی تر، زانیاری مرۆیین، مانای ئەوەی مرۆییە، ئەوەیە: یەکەم،

لەسەر دەستی مرۆڤ پەیدا دەبێ و لەدایك دەبێ. دووەم، خەسڵەتەكانی مرۆڤ و سیفەتەكانیان كۆ دەبنەوە لە ناو ئەو زانیاری و شارەزایەی كۆیان كردۆتەوە، نەك تەنها هێزە ژیرەكەیان، كە ڕاست لە ناڕاست جیا دەكاتەوە، هەوڵ دەدات بۆ كورت هەڵهێنانی حوكم لە دەستی بەڵگە و لۆژیكدا.

بەهەمان شێوە پێی وایە، زانیاری و شارەزایی ئاینی، پەیوەستە بە شارەزایی و زانیارییە مرۆییەكانی ترەوە، لێیان وەردەگرێ، دواتر زانیارییە مرۆییەكان، تێگەیشتنی ئاینی دەوڵەمەند و قوڵ دەكەنەوە. ئەم بەسترانەوەیە لە نێوان شارەزایی ئاینی و گشت زانیاری و شارەزاییەكانی تر، وا دەكەن شارەزایی و زانیاری ئاینی ملكەچی هەمان ئەو شتە بن كە زانیاری مرۆیی ملكەچیەتی، لە گۆڕان و گەشەپێدان و گۆڕین و سڕینەوە و بۆ زیادكردن، واتە دووچاری بەرتەسككاری و فراوانكاری دەبێتەوە، سروش لەم بارەوە دەڵێت: ((ئەگەر زانیاریە نا ئاینیەكان دووچاری بەرتەسككار و فراوانكاری بوونەوە، ئەوا دەبێ تێگەیشتنی ئێمەش ڕووبەڕووی بەرتەسكی و فراوانی ببێتەوە، هەندێك جار بەشێوەی لاواز و سوك، هەندێك جاریش بەشێوەی تووند و بەهێز)).

مرۆییبوونی ئەزموونی ئاینی:

سروش تەنها دەستی بەوە هەڵنەگرت جەخت بكاتەوە لەسەر مرۆییبوونی زانست و زانیاری ئاینی، بەڵكو بۆ زیاتر لەمەش ڕۆیشتووە،

ئەویش مرۆییبوونی خودی ئاینە، لە میانەی مرۆییبوونی ئەزموونی پێغەمبەرایەتی. پێی وایە ئایین وەڵامدانەوەی پێویستیەکانی مرۆڤ و بارودۆخەکەیانە، نەوەك بە پێچەوانەوە، بەو مانایەی ئایین هاتووە تا خزمەتی مرۆڤ بکات، نەوەك مرۆڤ خزمەتی ئایین بکات. ئەم هزرە بەرەو ئەوە دەمانبات کە ڕێنماییەکانی ئایین بە هەماهەنگی و هاوئاوازی هاتوون لەگەڵ بارودۆخە کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسییەکانی پێغەمبەر، ئەگەر ئەم بارودۆخانە نەبووبان، ئەوا ئایین بەم شێوازە نەدەهات، ئەگەر پێغەمبەر ناچار نەبووبا کاری سیاسی بکات، ئەوا ئایین ڕێنمایی لە بواری پرسە سیاسییەکاندا لەخۆ نەدەگرت، ئا ئەمە بارودۆخەکەیە لەگەڵ گشت پرس و هەڵوێست و ڕووداوەکان، کە ئایین چارەی کردوون (قورئان و فەرموودە). لەسەر ئەمە ئەوە کەڵەکە دەبێ کە سروش هاتووە وەك وەڵامدانەوەی پێویستی دەروونی و کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری پێغەمبەر، بەو مانایەی سروش شوێنکەوتووی کەسایەتی پێغەمبەر بووە، نەوەك پێغەمبەر شوێنکەوتووی سروش بێ. لەبەر ئەوەی پێویستییەکانی پێغەمبەر گۆڕاو و نوێبووەوە و گەشەکردوون، ئەوا ئایین بە چەند جارێك هات نەوەك بە یەك جار و کەڕەت، ئایین بە پلەبەندی هاتووە لە کاتی ژیانی پێغەمبەردا، پێویستە بە پلەبەندیش لە دوای ژیانی پێغەمبەر گۆڕاو بێ. ئەمە ئەو هزرەیە سروش پێشکەشی کردووە و ناوی ناوە (بەرفراوانی ئەزموونی پێغەمبەر)، بەو مانایەی ئەزموونی پێغەمبەر بەرفراوان و کراوەیە بە ڕووی گشت سەردەم و بارودۆخێکدا، بەرتەسك و داخراو نییە لە هەمبەر

وەڵامدانەوەی پێویستییەکانی ژیان و مرۆڤ. سروش ئەم هزرەی خۆی پوخت کردۆتەوە بە وتنی ئەوەی: ((هەڵسوکەوتی پێغەمبەر لەگەڵ واقیعی دەرەوە، بە دڵنیایەوە سەریکێشا بۆ بەرفراوانی پەیامەکەی و دواتر بەرفراوانی و کراوەیی ئەزموونی پێغەمبەرایەتیەکەی. واتە ئاینی ئیسلام کە لەبەردەستمانە بە یەك جار دانەبەزیوەتەوە سەر پێغەمبەر بەم دۆخەش تا هەتایە مابێتەوە، بەڵکو پێکهاتووە و دروستبووە بە پلەبەندی، ئەو ئاینەی پلەبەندی دەبێ، ئەوا دواتر ژیان و جوڵەکەشی پلەبەندی دەبێت)).

سروش ژمارەیەك بەڵگەی خستەڕوو، بۆ چەسپاندنی ئەم تیۆرەی خۆی، لەوانە قورئان هاتووە وەك وەڵامدانەوەیەکی ئەو ڕووداوانەی پێغەمبەر یان موسڵمانان دووچاری هاتوون، بۆ نموونە: ڕووداوی جەنگەکان، یان ئەو پرسیارانەی ئاڕاستەی پێغەمبەر دەکران، یاخود پەیوەندی پێغەمبەر بە شوێنکەوتووانیوە، جگە لەمانەش، هەموو ئەم ڕووداوانە قورئان لەبارەیانەوە دواوە، ئەمەش جگە لە مرۆیی و مێژووییبوونی ئایین چیتر ناگەیەنێ، (لە میانەی ڕووبەڕووبوونەوەی ئەم ڕەگەزە مرۆییانە، ئاینی مرۆیی لە دایك دەبێ لە ناوەندەکانی مرۆڤ و کەشی مرۆییدا...، دواتر ئەوەی ئایەتەکان دەیڵێن لە ڕەگەزی وەڵامەکەیە، نەوەك لە ڕەگەزی وتاردانە لەلایەن یەك لایەنەوە... ئای ژمارەی ئەو ڕووداوانە چەندە زۆرن کە لە سەردەمی پێغەمبەردا ڕوونەدراون، هەر بۆیە وەڵامێکی دیاریکراو بەدی ناکەن لە دەقە ئاینیەکاندا، پێغەمبەر هەڵوێستێکی تایبەتی لەبارەیانەوە نییە).

ئەو دەرەنجامەی سروش دەیەوێ پێی بگات، بریتییە لەوەی پێویستە ئایین هەماهەنگ بێ لەگەڵ بارودۆخەکانی ژیان، مەرج نییە لە گشت دۆخێکدا پشتگیری بێ، بەو مانایەی ئایین لە خزمەتی ژیاندابێ، نەوەك مرۆڤ لە خزمەتی ئایندابێ، ئەم پێشنیازە پێویستی بەوەیە ئایین نوێبووە و چارەسەری گشت کێشەکانی مرۆڤ و ژیان بداتەوە. لەم مانایەدا سروش دەڵێت: ((لەم سەردەمەدا پێویستە دینداری ئەزموونێك بێ، بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان و قەناعەت پێکردنی دڵان و کردنەوەی ئاڵۆزکاریەکان لە ئاسۆکانی هۆشی موسڵماندا، وەك ئەوەی سروش سەرلەنوێ داببەزێ، وەك ئەوەی ئەزموونی ئاینی لەسەر زەوی واقیع دروستکراوە، بۆ ئەوەی تێگەیشتنە باوەکان ڕەچاو بکات. پێویستە لەسەرمان لەم سەردەمەدا ئایین بخەینەڕوو وەك ئەزموونێکی جوڵاو لە دۆخی وەرچەران و کارلێك و لەدایکبوونەوەی بەردەوامدا، نەوەك لە میانەی هزری داخراو و دیاریکراو و سنوورداری پێشوەخت)).

فرەیی ئاینی:

سروش لە دوو تیۆرەکەی پێشووی، تیۆرە نوێیەکەی هەڵدەهێنجێ، ئەویش قبوڵکردنی فرەیی ئاینیە، کە بەشێوەیەکی تێروتەسەل لە کتێبەکەی (ڕێگە ڕاستەکان) خستویەتیەڕوو. سروش پێی وایە فرەیی ئاینی بریتییە لە دەرەنجامی نەگۆڕی مرۆییبوونی ئەزموونی پێغەمبەر و مرۆییبوونی زانیاری

و زانستی ئاینی، ئەمەش دەمانبات بەرەو ڕاجیایی و فرەیی لە ڕێباز و مەزهەب و ئاینەکاندا، ئەمەش وەك دەرەنجامی جیاوازبوونی بارودۆخ و سروشت و پێویستییە بەردەوامەکانیان، بۆ هێنانەکایەی چەند پرسیارێك، کە لەسەردەمی پێغەمبەردا نەکراون، یان دۆزینەوەی چارەسەری چەند کێشەیەك، کە لە بنەڕەتدا هەر نەبوونە. لەم بارەوە سروش دەڵێت: ((خەڵك لە ڕووبەڕووبوونەوەی کتێبە پیرۆزەکان و فەرمانی باڵا و خودی پیرۆز، پێویستیان بە ڕاڤە و ڕوونکردنەوە هەیە، هەروەها لابردنی پەردەی ناڕۆشنی لە دەقی بێ دەنگ یان ئەزموونی ئاینی خاو و دەربڕینەکانی، ئەم دۆزینەوە و دەربڕینانە بەیەك شێوە نابن، بەڵکو جیاواز و فرە جۆر دەبن، ئەمە هۆکاری فرەیی ئاینیە لە ناوە و دەرەوەی ئایین)). پرسیار دەکات و دەڵێت: ئایا پێویست نییە فراوانکاری و بەرتەسککاری لە شەریعەتدا پەیڕەو بکرێ، پێویست نییە فراوانکاری لە ئاین و ئەزموونی پێغەمبەرایەتیدا بگیرێتەبەر (تاقم و مەزهەبی جیاواز پێکبهێتێ، شت لە ڕێنماییەکانی وەربگرێ؟ ئایا دەرکەوتنی مەزهەبی شیعی و سوننی داخواز و دەرەنجامی ئەم فراوانکارییە مێژووییە نین؟... ئایا شتێکی سروشتی نییە لە دۆخی ئامادەنەبوونی پێغەمبەر وەرگرتن و بەخشین و مشتومڕ و گفتوگۆ بەردەوام بن، وروژاندنی پرسیاری تازە بە خودی خۆی فرە لقی بیروباوەڕی و سیاسی لای موسڵمانان پێویست دەکات؟).

لە تێڕوانینی سروشەوە، فرەیی ئاینی بریتییە دەرەنجامی حەزی خوایی و ئەنجامی جیاوازی درەوشانەوەکانی خوا، ئەم فرەییە هەماهەنگە بە

تەواوی لەگەڵ دادگەری خوایی، کەواتە سروش پێی وایە جیاوازی ئاینەکان ڕوودەدات ((بەهۆی درەوشانەوە جیاوازەکانی خوا لە جیهانی بووندا، هەروەك جیهانی پێکهاتن فرە جۆرە، ئەوا جیهانی بەرنامە دانانیش بەهەمان شێوە فرە جۆرە)). سەرباری ئەمە دەڵێت: ((یەکەم خود کە تۆوی فرەیی چاندووە لە جیهاندا، بریتییە لە خوای پایەبەرز، کە پێغەمبەر و پەیامبەرانی جیاوازی ڕەوانە کردووە، بۆ هەر یەکێکیان بە دیمەنێکی تایبەت دەرکەوتووە، هەر یەکێکیانی بۆ کۆمەڵگەیەکی تایبەت ناردووە و ڕاڤەیەکی نەخشاندووە بۆ حەقیقەتی ڕەها لە هۆشی گشت یەکێکدا کە جیاوازە لەوەی تر. بەمەش دیاردەی فرەیی کارا کراوە).

سروش پێی وایە، بۆ ئەوەی فرەیی ئاینی بەرجەستە ببێ، ئەوا پێویستە لەسەرمان درك بەوە بکەین کە هیچ کەسێك حەقیقەتی کامڵ یان دادگەری کامڵ یاخود یەکخواناسی کامڵی قۆرخ نەکردووە، دەڵێت: ((شیعەگەرێتی یان سوننەگەرێتی بریتی نییە لە ئیسلامی پوخت و ڕاستی تەواو، نە مەزهەبی ئەشعەری و نە موعتەزیلی، نەفیقهی مالیکی و نە فیقهی جەعفەری، نە ڕاڤەی فەخری ڕازی، نە ڕاڤەی تەباتەبائی، نە زەیدیەت و نە وەهابیەت، نە بیروباوەڕی پاکی موسڵمانان لە هاوبەشدانان و نە بیروباوەڕی مەسیحییەکان، گوزارشت ناکەن لە ڕاستی و حەقی ڕەها. جیهانی دونیا پڕیەتی لە هیوا و ئاواتی پیس و نا پوخت، هیچ ڕاستیەکی ڕاشکاو و پوخت لەلایەن، نا ڕاستی و پوچەڵیەکی چڕ و پوخت لەلایەکی ترەوە نییە، کاتێك ملکەچی ئەم ڕاستییە دەبین، ئەوا زۆرینەی قبوڵکراوتر دەبێ)).

ونبوونی چەمکی فرەیی ئاینی لە هەر کۆمەڵگەیەکدا، لە دیدی سروشدا، دەگەڕێتەوە بۆ سەروەری هزرگەرایی و بڵاوبوونەوەی ڕاڤەکارانی فەرمیی، کە هەر یەکێکیان بانگەشەی ئەوە دەکات ئەو حەقیقەتی قۆرخ کردووە، ئەمان چەند هۆکارێکن سەردەکێشن بۆ لاوازکردنی هزری فەلسەفی، کە عەقڵ پشتی پێدەبەستێت نەوەك هەست و سۆز، لە لێکۆڵینەوە لە پرس و کێشەکاندا، بەرپرسیارێتی تەواو دەخاتە ئەستۆی پیاوانی ئاینی و دامەزراوە ئاینیەکان، کە ڕەواج بەم هزرە نادەن، بەڵکو زۆر جاران کار دەکەن لەسەر دژایەتی کردنی، جا دەڵێت: ((کاتێك کۆمەڵگەیەك دەبینین بیرۆکەی فرەیی قبوڵ دەکات بە هێواشی، بەخێرایی کارلێك ناکات لەگەڵی، ئەوا ئەمە بەهۆی لاوازی ڕەوتی فەلسەفی و بەتایبەت کەلامییە لە نێو موسڵمانانندا، چونکە هەندێك پێیان وایە ڕەواج پێدەرانی لێکۆڵینەوە کەلامییەکان، سەردەکێشیّ بۆ لاوازی بیروباوەڕی خەڵکی سادە...، لەم دۆخەدا بەرپرسیارێتی تەواو دەکەوێتەی ئەستۆی زانایان سەرپەرشتیارانی ئایین، نەوەك کەسانی سادە و لاساییکەرەوان، پێویستە لەسەریان دەرگای ڕێگە ڕاستەکان لە ئایین و سیاسەت بکەنەوە، دانبنێن بە مافی ئەوانەی ڕێگاکانیان گرتووە و بەردەوامن...)).

شایەنی باسە، بیرۆکەی فرەیی ئاینی نویّ نییە، چونکە (جۆن لوك) بە بانگخواز و سەرپەرشتیاری دادەنریّ لەسەردەمی هاوچەرخدا، چەندین وتار و دانراوی نووسیوە لەبارەیەوە، بەڵام ئەوەی سروش کردوویەتی، وتنی ئەوەیە فرەیی ئاینی تێکناگیریّ لەگەڵ گشت ئاینەکان و لەوانیش ئاینی

ئیسلام، هەروەها لەگەڵ هەوڵدان بۆ چەسپاندنی پوچەڵی بۆچوونەکە بە ڕێگەیەکی پەیڕەوی ڕەسەن. سەرباری ئەو لێکۆڵینەوە و توێژینەوانەی باسی بابەتی فرەیی ئاینیان کردووە لە ئایندا، ئەوا ئێمە پێمان وایە چاکترین کەس کە لێیکۆڵیوەتەوە و پێشکەشی کردووە، عەبدولکەریم سروشە.

عەلمانیبوونی ئایین:

دانان بەبیرۆکەی مرۆییبوونی ئایین و ئەزموونی پێغەمبەر و زانیاری ئاینی و فرەیی ئاینی، سەردەکێشێ بۆ بیرۆکەی عەلمانیبوونی ئایین یان بیرۆکەی (ئاینی عەلمانی)، ئەمەش ناونیشانی کتێبێکە، عەبدولکەریم سروش بیرۆکەکانی تێدا خستۆتەڕوو لەبارەی پەیوەندی ئایین بە کۆمەڵگەی مەدەنی و لیبڕاڵی و عەلمانی و دەسەڵاتی یاسا و بنەما هاوڵاتیبوون و ژمارەیەك لە هزر و بۆچوونی هاوچەرخی تر، بۆمان ناکرێ بەم پەلەییە تیشك بخەینەسەر گشت ئەوەی سروش پێشکەشی کردووە لەم بارەوە، هەر بۆیە تەنها باسی پەیوەندی ئایین بە کۆمەڵگەی مەدەنیەوە دەکەین، بەو هیوایەی خوێنەر بگەڕێتەوە بۆ دانراوەکانی سروش، بۆ ئاشنابوون بە پرسەکان بە تێروتەسەلی.

لە یەکەم وتاری کتێبی (ئاینی عەلمانی)، کە ناونیشانەکەی بریتییە لە (ئایین و کۆمەڵگەی مەدەنی)، سروش هەوڵیداوە ئەم پرسیارەی خوارەوە وەڵام بداتەوە: ئایا هیچ تێکگیرانێك لە نێوان ئایین و کۆمەڵگەی مەدەنیدا

هەیە؟ لە دوای لێکۆڵینەوەیەکی ورد لە مانای کۆمەڵگەی مەدەنی و مێژووی دروست بوون و گەشەکردنی، سروش ئەم وەڵامە دەخاتەڕوو: ((هیچ کێشەیەك نییە لە نێوان ئەوەی مرۆڤ بژیەت لە کەشی دینداری و پابەندی ئاینیدا، لە هەمان کاتدا لە ژیانێکی مەدەنی خۆشدا بژیەت، بەڵکو هەر یەکێك لەم دوو شتانە یارمەتی ئەوەی تر دەدەن و تەواوی دەکەن))، ئەم یەکتر تەواوکردنە لە نێوان ئایین و کۆمەڵگەی هۆدار دەکات، بەوتنی ئەوەی ئایین هەوڵ دەدات بۆ ڕێك و پێك کردنی مرۆڤ لە ناوەوە، بەهۆی دەسەڵاتی ویژدان، کۆمەڵگەی مەدەنی هەوڵ دەدات بۆ ڕێك و پێك کردنی مرۆڤ لە دەرەوە، بەهۆی دەسەڵاتی یاسا. بەڵام دوای خستنەڕووی ئەم وەڵامە پرسیارێك دەکات: ((کەواتە گریمانەی بوونی تێکگیران لە نێوان دینداری و مەدەنیەتدا لە کوێدایە)). وەڵامی ئەم پرسیار کردنە دەداتەوە بەشێوەیەکی ڕوون و ڕاشکاو و بوێرانە، لەم بارەوە دەڵێت: ((تێکگیران دەست پێدەکات کاتێك دیندار دەجوڵێت بۆ ڕەتکردنەوەی فرەیی و بە فەرمی دانی پێدانانێت، هەر بۆیە ئێمە پێویستمان بە ڕاڤەیەکی تازەیە بۆ ئایین... ناکرێ یەکێتیەك لە ئایین و بۆچوونەکان بسەپێنرێ بەسەر خەڵکدا، چونکە ئەم مانایە بەخۆی دادەبڕێ لەگەڵ کۆمەڵگەی مەدەنی و ژیانی حەقیقی و ڕێزداری خەڵك، ئەگەر ئایین ویستی ڕەگەزی دەمارگیری بوروژێنێت و ئاگری جیاوازی مەزهەبی زیاد بکات، یەکێتیەکی خەیاڵاوی بەسەر خەڵکدا بسەپێنێ، ئەو کاتە تێکگران لە نێوان دینداری و کۆمەڵگەی مەدەنیدا ڕوودەدات)). کەواتە مەرجی قبوڵکردنی کۆمەڵگەی مەدەنی بریتییە لە

قبوڵكردنی فرەیی و ڕاجیایی، ئەمەش ئەو شتەیە كە زۆربەی پیاوانی ئاینی و ئەو دیندارانەی شوێنی كەوتوون ڕەتی دەكەنەوە.

وتەی كۆتایی:

بڕوامان وایە سروش توانیویەتی تیۆرە كامڵەكەی دابنێ، نزیكەی مەبەستی گەیشتنە بە ئیسلامێكی تازە، گونجاوبێ لەگەڵ داخوازییەكانی ژیانی هاوچەرخ بەگشت ئاڵۆزیەكانی... ئیسلامێك پشت ببەستێ بە نوێبوونەوەی بەردەوام و فرەیی و قۆرخ نەكردنی حەقیقەت و ڕێزگرتن لە ڕای جیاوازی بەرامبەر، وەگەڕخستنی ڕۆڵی عەقڵ، ڕێزگرتن لە مرۆڤ. لەوانەیە ئەمە تیۆرێك بێ شایستەی زۆر بایەخ پێدان و ڕامان و بیركردنەوە بێ لەلایەن خوێنەری خۆشەویست، ئێمە هەست دەكەین بەوەی ئێمە باسمان كردووە پوختەیەكی زۆر كورتە، شایەنی ئەو كۆششە مەزنە نییە كە عەبدولكەریم سروش خەرجی كردووە.

قومنی و پەیوەندی ئایین بە کەلەپورەوە

قومنی و مێژووی ئاینەکان:

سەید مەحمود قومنی، نووسەرێکی میسرییە، لە دایکبووی (١٩٤٧)، بڕوانی دکتۆرای لە زانستی کۆمەڵناسی ئاینی بەدەستهێناوە. لەسەر چەندین بابەتی جۆراو جۆر دەنووسێ، زۆربەی جاران بابەتەکانی دەبنە مایەی مشتومڕ، بەهۆی بوێری و نوێیەکەی. یەکێك لەم بابەتانە بابەتی مێژووی ئاینەکانە، قومنی باسی کردووە لە چەند دانراوێکیدا و بە چەندین ڕێگەی جیاواز، ئامانجەکەی لە توێژینەوەی مێژوو بەپێی وتەی خۆی بریتی بووە لە هەوڵدان بۆ ((خوێندنەوەی ئەم مێژووە بە شێوەیەکی تر، دەق ببەستێتەوە بە واقیع، دەرەنجامەکان بگێڕێنێتەوە بۆ پێشەکی و بنچینە حەقیقیەکانی نەوەك خەیاڵیەکانی، لە پێناو دووبارە پێکهێنانی بنیاتی عەقڵی و پەیڕەوەکەی، هەروەها لە پێناو ئایندەیەکی باشتر بۆ نەوەکانی ئایندەمان و بۆ خودی کەلەپورەکەمان)).

دوو بیرۆكەی بنەڕەتی:

له بواری مێژووی ئاینەكان، قومنی ڕا و بۆچوونی وای پێشكەش كردووە، زۆر جیاوازە لەو نووسینە مێژووییە ناسراوانەی هەن، لەوانەیە گرنگترین ئەم ڕا و بۆچوونانە بە تێڕوانینی ئێمە ئەمانە بن:

١- گشت ئاینەكان ملكەچی یاسای پەرەسەندن و گۆڕان و دەستكارین، ئەوەی ئێمە ناوی دەنێین ئاینی نوێ، لە بنەڕەتدا دەرەنجامێكی سروشتی گەشەی ئایین یان ئاینەكانی پێش خۆیەتی. چەمكی گەشە ئەوە ناگەیەنێ ئاینەكانی پێشوو كەم و كورت و نا تەواون لە سەردەمی دەركەوتنیدا، بەڵكو ئەوە دەگەیەنێ ئایین لە دوای تێپەڕینی كات دەستەوەسانە لە ڕۆیشتن لەگەڵ گۆڕانكاریەكان، كە هاتوونەتە كایە لە لایەنەكانی تری ژیاندا، دواتر پێویست بووە ئاینی تازە دەربكەوێ و بگونجێ لەگەڵ ئەم گۆڕاوانە، ئاینێك هزرەكانی لە ڕابردوو وەردەگرێ و لەگەڵ ئێستا بگونجێ. ئەمە بەشێوەیەكی ڕوون لە كتێبەكەیدا (ئەفسانە و كەلەپور، ١٩٨٦) دەردەكەوێ.

٢- ڕووداوەكانی مێژووی ئاینی بە تێكڕا، ملكەچی چەند یاسایەكی بابەتی چەسپاون، هەمان ئەو یاسایانەن، كە ڕووداوە مێژووییەكان ملكەچیانن، لەمەدا ئاینی ئیسلامی جیا ناكرێتەوە، كە وەك دەرەنجامی سیاسی و كۆمەڵایەتی و كەلتوری و ئابووری دەركەوتووە.

قومنی بەشێوەیەکی ڕوون و ڕاشکاو لە کتێبەکەیدا (حیزبی هاشمی و دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسلامی، ١٩٩٦) گوزارشتی لەم ڕایە کردووە، ئەمە لەلای هەندێك کەس بە یەکێك لە گرنگترین دانراوە عەرەبیە هاوچەرخەکان بە ڕەهایی دادەنرێ.

سەید قومنی پێی وایە دەرکەوتنی ئاینەکان و کپ بوونیان ملکەچی ئەم دوو یاسانەن، نەوەك ملکەچی جیهانی پەنهان (غیب) یان دەرئاساکان (موعجیزەکان)، کە پیاوانی ئاینی پەنای بۆ دەبەن، ئەم پەنا بۆ بردنەش یان بەهۆی دەستەوەسانیە لە تێگەیشتن لەم یاسایانە یاخود بۆ بە بەرداکردنی شکۆ و ڕێزە بە باڵای ڕووداوە مێژوویەکان. چالاکی مرۆیی و کارەکەی و پلاندانانەکەی، بارودۆخە ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتیەکانی و جگە لەوانیش، جوڵێنەری ڕووداوەکانی مێژووە، نەوەك جیهانی پەنهان و موعجیزەکان. بۆ نموونە ئاینی ئیسلام، بە تێڕوانینی قومنی بە دابڕاوی نەهاتووە لەو کەلەپورە کەلتوریە باوەی هەبووە لە کاتی دەرکەوتنیدا، بەڵکو دەرەنجامێکی سروشتی کۆی کارلێکەکانی نێوان ئەم کەلەپورەیە بە گشت ئەو ئاینانەی تیادایە (یەهودیەت و مەسیحییەت و سابیئیەت و بتپەرستی و جگە لەوانیش) لەگەڵ داب و نەریت و عورف.

قومنی و بەرهەڵستکارانی:

قومنی دووچاری ڕووبەڕوو بوونەوەیەکی توونd بووەوە، لەلایەن پیاوانی دامەزراوەی ئاینی، لەوانە بەرهەڵستی کردنیان بۆ هزر و ڕا و بۆچوونەکانی، کە لە سەرەوەدا باسکران. قومنی چەند ڕەتدانەوەیەکی لەسەر نووسیون، ئەوانەی لێ باس دەکەین کە پەیوەستن بە بابەتەکەوە، لە پێشەکی چاپی چوارەمی کتێبەکەیدا (حیزبی هاشمی و دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسلامی ١٩٩٦)دا هاتووە، کە دوو خاڵی گرنگی لەخۆگرتووە، ئەوانیش ئەمانەن:

١- ((ئەگەر خودی پەیڕەوی ئاینمان بەکارهێنا، بەشێوەیەکی ڕێزدارانەتر بۆ خودی ئایین، بۆ خوای خاوەنی ئەم ئاینە، درکمان بەوە دەکرد تێگەیشتمان بۆ ئایین جوانترە، کاتێك پەروەردگار ڕێك دەبوو لەگەڵ خودی خۆیدا، پێشێلی ئەو یاسانە ناکات کە بڕوا وایە ئەو دایناون، بۆ ئەوەی مەبەست پەروەردگاری خەڵك و هەڵسانی پێغەمبەری ئیسلام بە بانگەوازەکەی بەرپا ببێ، ئەوا دەبێ ڕێگەی واقیع خۆش بکرێت، بۆ ئەوەی دەرەنجامە لۆژیکییەکانی ببژێردرێن، کە ڕێکن لەگەڵ ئەم پێشەکیانە، لەگەڵ کامڵی ئەو پەروەردگارە، ئەو کامڵیەی پێویستە بڕیارەکانی تەبابێ لەگەڵ یاسا و ڕێساکانی)).

٢- شوێنکەوتنی ئەم ڕێبازە بەشدار دەبێ لە چاك کردنی ئاستی پەروەردەیی عەقڵ، دواتر ((دەردەچین لە دۆخی چەقبەستوویی

گەوجانە، کە بەوپەڕی نەخۆشیەوە چاوەڕوانی دەرئاسا لەناکاوەکانە، بمانگەڕێنێتەوە بۆ سەردەمی کردارەکانی ڕزگارکردن "فتوحات")). ئەمە ئەو هۆکارەیە پاڵی بە قومنیەوە ناوە داوا بکات پەیڕەوەکانی خوێندن بگۆڕدرێن، کە پەیوەستن بە مێژووی ئیسلامی و پەروەردەی ئیسلامیەوە.

گرنگی توێژینەوەی کەلەپور:

لەبەر گشت ئەوەی پێشتر خرایەڕوو، قومنی پێی وایە پێویستە لەسەرمان لە کەلەپور بکۆڵینەوە، کە پێش ئیسلام هەبووە، نەك تەنها ئەوە بە بەس بزانین کە لێکۆڵینەوە لە ئیسلام بکەین، چونکە خاڵی دەستپێك نییە، لە سفرەوە دەستی پێکردبێ، بەڵکو ئەمە بەردەوامبوونی ئەوەی پێش خۆیەتی. دەکرێ گرنگی توێژینەوەی کەلەپوری کۆن (ئاینە کۆنەکان و ئەفسانەکان) کورت بکەینەوە، لە تێڕوانینی قومنیەوە لەم خاڵانەی خوارەوە:

١- توێژینەوەی کەلەپور، وامان لێدەکات تێبگەین لە هۆکارەکانی ڕەفتاری باوی ئەمرۆ، چونکە کەلەپوری کۆن هێشتا ئامادەیە لە زۆربەی لایەنەکانی ژیاندا، بەڵام پەردەپۆش کراوە بە چەندین جۆری ئایین، ئەو دەڵێت: توێژینەوەی مێژووی کۆن (بریتییە لە ڕێگەی گەیشتن بە ڕەگ و ڕیشەکانی زۆرێك لە بیروباوەڕەکان، کە

ئاڕاستەی هزر و هەڵسوکەوتی مرۆڤەکانی ئەمڕۆ دەکەن، لەوانەیە هەمواری ئەم هەڵسوکەوتەش بکەن).

٢- توێژینەوەی کەلەپور وامان لێدەکات شایستەبین بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هزرە نەگونجاوەکان لەگەڵ داخوازیەکان سەردەم، بەشێوەیەکی زانستی ڕەسەن، جا ئەم هزرانە ئاینی یان سیاسی یاخود کۆمەڵایەتی یان ئابووری یاخود جگە لەمانە بێ، ئەو دەڵێت: ((توێژینەوەی زانستیانەی کەلەپوری کۆن، دەکرێ لە کۆنترینی چەکەکان بێ لە ناکۆکی هزری، کە ئەمڕۆ هەیە)).

هزرەکان باڵیان هەیە:

سەید مەحمود قومنی ژمارەیەك لە نامە و گوتاری هەڕەشە ئامێزی پێگەیشتن، دواهەمیان نامەیەك بوو، لە یەکێك لە کۆمەڵە توندڕەوە ئاینیەکانەوە لە ساڵی (٢٠٠٥)، کە بە (کۆمەڵەی تێکۆشان و یەکخواناسی) ناسراوە، لەم هەڕەشەی ئەواندا پشت بەستراوە بەم وتەیە (هەر کەسێك ئاینەکەی گۆڕی بیکوژن). لە دەرەنجامی ئەم هەڕەشە قومنی وای پێ باشتربوو واز لە نووسین بێنێ، بۆ پاراستنی خۆی و خانەوادەکەی، لە نامەی وازهێنانیدا هاتووە: ((بە هەڵە وێنای لێکدانەوەکانم کرد بۆ کات، بەوەی وامدانا توانام هەیە وەك میسریەکی موسڵمان ئەوە بنووسم کە توێژینەوەکەم پێی دەگات، بڵاوی بکەمەوە بەسەر خەڵکدا، دواتر بە هەڵە

ئەندێشەی ئەوەم کرد ئەم لێکۆڵینەوە و کۆششە ڕاستە و من خزمەتی ئایین و نیشتمانەکەمی پێ دەکەم، بۆیە هەڵسام بە خستنەڕووی ئەوەی پێیگەیشتووم بۆ خەڵك، وای بۆچووم من ڕاستم و لەسەر حەقم، کەچی بینیم لەسەر هەڵە و پوچەڵیم، هەرگیز گومانم نەدەبرد ڕۆژێك لە ئاینەکەمدا تۆمەتبار دەکرێم، چونکە جێگرەوەیەکم بۆ ئاینەکەم پێشنیاز نەکرد، بەڵام خوا لە بەدیهێنراوانیدا چەندین بواری داناوە)).

قومنی وەستا لە نووسین بە ناچاری، چیتر هزر و بۆچوونەکانی بۆمان نەهاتن، وەك چۆن پێشتر وای دەکرد، بەڵام هزر و وشەکانی هەر مانەوە، کە ناکرێ بەند بکرێن لە قەفەزی تەکفیر و هەڕەشەدا، مافیان هەیە بەرەو ڕووناکی دەربکەون، بە ئاسمانی هزری ئازاددا بفڕن، هزریش باڵی هەن.

سەید قومنی دوای دوو ساڵ لە وازهێنانی، دەستی بە بڵاوکردنەوەی نووسینەکانی کردەوە، بە لێهاتووی و بوێریەکی زیاتر لەوەی پێشوو، وا دەردەکەوێ ماوەی وازهێنانەکە، ماوەی ڕامان و توێژینەوە و لێکۆڵینەوە و بەدواداچوون بێ، وای کرد نووسینەکانی بەهێزتر بن و جۆرەکەشیان چاکتر و داهێنانیان زیاتر بێ.

عەشماوی و پەیوەندی ئایین بە سیاسەتەوە

ژیاننامە و دانراوەکانی:

ناوی ڕاوێژکار محەممەد سەعید عەشماویە، سەرۆکی دادگای تاوانەکان و دادگای باڵای ئاسایشی دەوڵەتە لە میسڕ. لە کۆلیژی مافناسی لە ساڵی ١٩٥٥ دەرچووە، دواتر کاری لە بواری دادگادا کردووە لە دادگانی قاهیرە و ئەسکەندەرییە. وەك مامۆستای دانەمەزراو وانەی دەوتەوە لە بنەماکانی ئایین و شەریعەت و یاسادا لە چەندین زانکۆدا، لەوانە: زانکۆ لە قاهیرە، زانکۆی توبنغن لە ئەڵمانیای خۆرئاوا، ئوبسالا لە سوێد، پەیمانگەی توێژینەوە خۆرهەڵاتییەکانی بلینینغراد لە ڕوسیا، سوربۆن لە فەڕەنسا.

لە دیارترین دانراوەکانی (پەیامی بوون، ١٩٥٩)، (بەرهەمی عەقڵ، ١٩٧٧)، (بنەماکانی شەریعە، ١٩٧٨)، (جەوهەری ئیسلام، ١٩٨٢)، (ئیسلامی سیاسی، ١٩٨٨)، (مەشخەڵ و سیماکانی ئیسلام، ١٩٨٨)، (عەقڵ لە ئیسلامدا، ١٩٩٨)، (ئیسلام و سیاسەت، ٢٠٠٤)، چەندین کتێبی دیکەی جگە لەمانە.

دیارترین ڕاو بۆچوونەکانی لە بارەی ئایین و دینداری:

عەشماوی لە پێشەکی کتیبەکەیدا (بنەماکانی شەریعەت، ١٩٧٨) لەبارەی سەختی نوێسازی و هەموارکردن دەدەوێ، لە کەلەپوری ئیسلامیدا، بەهۆی ئەو شێواندنە زۆرەی بەسەریدا هاتووە، وتویەتی: ((ئەوەی بەڕاستی سەرنجڕاکێش و سەرسوڕهێنەرە، ئەوەیە بە ڕووبەڕووبوونەوەی هەر خاڵێك لە کەلەپوری ئیسلامدا، ئەوە ڕوون دەبێتەوە کە موسڵمانان بە درێژایی مێژوو بە هەڵە لێی تێدەگەن و بە هەڵەش جێبەجێی دەکەن، تا وایلێهاتووە ئەم کەلەپورە بووەتە شێلراوێك لەگەڵ هەڵە و پڕ لە کرچ و کاڵی، بەڵکو وای لێهاتووە هەڵە و نەپێکان بووەتە ئەو بنچینەیەی لە تێگەیشتنەکاندا جێگیربووە، لە عەقڵەکاندا جێگەی گرتووە، ئەمەش کاری ڕاستکردنەوە و بژار کردن دەکاتە جەنگ لە زیاد لە لایەکەوە، بۆ ڕەچاوکردنی ڕاست و پێشکەشکردنی بۆ خەڵك)).

ئەو بیرۆکە و ڕا و بۆچوونانەی عەشماوی نووسیویەتی، وای لێکردووە دووچاری ژمارەیەك ڕەخنە ببێتەوە لەلایەن پیاوانی دامەزراوەی ئاینی فەرمی و جگە لەوانیش، بە عەلمانیەت تۆمەتبار کراوە، کە بە تێڕوانینی ئەوان کوفرە، بە شێواندن و ساختەکردن و پیلانگێڕی و هەڵبەستن بە ناوی ئیسلام و جگە لەمانەش تۆمەتبار کراوە، ئەو تۆمەتە نەریتیانەی گشت بانگخوازانی نوێخوازی ئیسلامی دووچاری هاتوون.

ئەو بیر و بۆچوونانەی عەشماوی هێناویەتی، زۆر سەختە هەژمار بکرێن، زۆر و فرە جۆرن، هەیانە پەیوەستە بە پرسەکانی جیاکاری لە نێوان ئایین و هزری ئاینی، لە نێوان شەریعەت و فیقهـ، ئایین و شەریعەت، حکومەتی خوا و حکومەتی خەڵك، گشت ئەم جیاوازیانە ئامانج لێی دروستکردنی تیۆرێکی کاملە، عەشماوی ناوی دەنێت (تیۆری یەکێتی ئایین و فرە شەریعەتی)، لە خوارەوەدا دیارترین بۆچوونەکانی سەبارەت بە حکومەتی ئیسلامی و چەمکی خەلافەت و حوکمڕانی دەخەینەڕوو، کە بەشێوەیەکی زۆر تووند لەلایەن پیاوانی ئاینی نەریتی و شوێنکەوتووانیان ڕەتکرایەوە.

حکومەتی خوا و حکومەتی خەڵك:

عەشماوی جیاوازی دەکات لە نێوان حکومەتی خوا و حکومەتی خەڵك، ئەم جیاوازیە پێویستە بۆ تێگەیشتن لە پەیوەندی ئایین بە سیاسەتەوە، دانانی سنووری ڕوون و ڕاشکاو لە نێوانیاندا. بیرۆکەکەی سەبارەت بە ڕۆڵی ئایین و ئەرکەکانی بەم وتەیەی پوخت دەکاتەوە: ((ئایین بایەخ بە مرۆڤ و کۆمەڵگە دەدات، نەوەك بە دەوڵەت و ئیمپڕاتۆریەتەکان. دامەزراندنی دەوڵەتان و دروستکردنی ئیمپڕاتۆریەتەکان لە کرۆکی ئایین نین، بەڵکو لە سروشتی مرۆڤ و ئەرکی کۆمەڵگەکانی نێودەوڵەتییە. ئەو ڕۆژەی سروشتی مرۆڤ بەرز دەبێتەوە، کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی بڵندتر دەبێ، ئەوا سیستەمە

سیاسیەکان دەگۆڕێن و شێوە باوەکانی دەستکاری دەکرێن، بەمەش کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بە تێکڕایی دەبێتە کۆمەڵگەی مرۆڤ، لە مرۆڤەوە بۆ مرۆڤ).

یەکەم: حکومەتی خوا: عەشماوی پێی وایە حکومەتی خوا یان حکومەتی خوایی لە ئیسلامدا نەبووە مەگەر لە ماوەی سەردەمی پێغەمبەردا نەبووبێ لە مەدینە، کاتێك کۆچی دوایی کرد، سروش کۆتایی هات و پچڕا، ئەوا حکومەتی خواییش کۆتایی هات، کە حکومەتێکە لەسەر بنەمای فەرمانڕەوایی خوا دامەزراوە، بەو مانایەی: ((خوا تاکە فەرمانڕەوای کۆمەڵ بێ، جا ئەمە بە ڕێگەی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بێ. حکومەت خوا بە کرداری فەرمانڕەوایی دەداتە دەست خوا، پێغەمبەریش تیایدا تەنها جێبەجێکاری ویستی خوا دەبێ. بەمەش سەرپێچی کردنی و ملکەچ نەبوون بۆی، سەرپێچی کردنی خوا و دەرچوون دەبێ لە میهرەبانیەکەی)). عەشماوی چەند تایبەتمەندیەکی بۆ ئەم حکومەتە داناوە، لە چەند کتێبێکیدا، کە ئەمانەن:

- فەرمانڕەوایی بە کرداری بۆ خوا بێ.
- حوکمڕان لەسەر زەوی، ویستی خوا جێبەجێ بکات، ئەم ویستە وەربگرێ لە ڕێی سروشەوە، بە وشەی دیاریکراو یان بە مانای گشتی.
- سروش لە حوکمڕان نەپچڕێ، لەلای حوکمێکی دیاریکراو نەوەستێ، بەڵکو بەردەوام بێ لە سەرکردایەتی کردنی کۆمەڵگە

له ڕێگە بەرژەوەندییە گشتییەکان و ڕووداوە گۆڕاوەکان و تازەکان.

ئەم تایبەتمەندیانە، کە حکومەتی خوا پێی جیا دەکرێتەوە، لە هیچ حکومەتێکدا نەهاتۆتەدی لە دوای پێغەمبەر و پچڕانی سروش، هەر بۆیە هەر بانگەوازێك بۆ بەرپاکردنی حکومەتی خوا لە دوای پێغەمبەر، بە پاساوی ئەوەی بڕیار و فەرمان تەنها بۆ خوایە، لە دیدی عەشماویدا، بانگەوازێکی پوچەڵە، چونکە هەر حکومەتێك لە دوای پێغەمبەرەوە هاتبێ، حکومەتی مرۆییە، عەشماوی بە حکومەتی خەڵك ناوی دەبات.

دووەم: حکومەتی خەڵك: عەشماوی پێناسەی حکومەتی خەڵك دەکات بەوەی بریتییە لە: (گشت حکومەتێك، بەدەر لە حکومەتی خوا، ئەمە ئەو حکومەتەیە بارودۆخە کۆمەڵایەتی و هۆکارە ئابووریەکان دەیسەپێنن، لەوانەیە واقیعی هێز بیسەپێنێ. سەبارەت بە چوارچێوەکەی ئەوا دیاری دەکرێ بە بەها و پێویستیەکانی کۆمەڵگە، هۆشیاری و ویستی خەڵك، ویستی چاودێری و توانای گۆڕین. شێوە وەردەگرێ بە بارودۆخی واقیع و دۆخەکانی، بەمەش حکومەت دەبێتە حکومەتی پوختەی ڕۆشنبیران (ئەرستۆقراتی) یان بەرژەوەندییە خێزانیەکان (ئولیغارشیەت) یاخود ویستی گەل (دیموکراسیەت) یان پشت بە ئایین دەبەستێ (سیۆقراتی) یاخود پشت بە هێز و ویستی حوکمڕان دەبەستێ (تاکڕەوی و دیکتاتۆری)... بەم شێوەیە).

عەشماوی لە کتێبەکەیدا (بەرهەمی عەقڵ) حکومەتی خەڵکی لە مێژووی ئیسلامی کۆن و نوێدا، بۆ سێ جۆر حکومەت دابەش کردووە: حکومەتی ئاینی، حکومەتی ڕەگەزی، حکومەتی مەدەنی.

١- حکومەتی ئاینی: بریتییە لە حکومەتی جێنشینە سەرڕاستەکان، کە لە (٦٣٢ – ٦٦٠ز) بووە، حکومەتێکی خاوەن سروشتێکی تایبەتە، پێکهاتەکەی جیاواز بووە لە پێکهاتەی تێگەیشتنی هاوچەرخ بۆ حکومەت و دەوڵەتان، هەروەك خاوەنی بنەمای زۆر ورد و تووندی خۆشگوزەرانی و هەستیار بووە، ئەگەر کرچ و کاڵی تێکەوت، ئەوا چیتر بە حکومەتی ئاینی دانانرێ، ئەم بنەمایانە بریتین لە:

- حوکمڕان لەلایەن هاوڵاتیانەوە هەڵبژێردراوە، بە ئامرازێك لە ئامرازەکان – هەڵە دەکات و ڕاستیش دەپێکێت، بۆ هاوڵاتیان هەیە چاودێری بکەن و لە دژی دەربچن – ئەگەر بینیان حوکمەکەی ئەو پێشێلکردنی یاساکانی ئایین و شەریعەتە – بە ڕێگەیەکی نەرێنی خۆی لە گوێڕایەڵ نەبوون دەبینێتەوە یان بە ڕێگەیەکی ئەرێنی شێوازی ڕاستکردنەوە دەگرێتەبەر.
- ئامانجی بڵاوکردنەوەی ئایین بێ، حوکم کردن بەسەر باوەڕداران بە بڕیارەکانی شەریعەت، بەشێوەیەك مافی ڕاڤەکردنی شەریعەت بۆ هەمووان ڕەوا بێت، لە چوارچێوەی ئەو مەرجانەی لە خودی ئاینەوە سەرچاوەیان گرتووە، ئەو کەسە کافر ناکرێ کە ڕای پێچەوانەی حوکمڕانە، یان

ڕاڤەیەكی جیاواز لە هی ئەوی پێ پەسەندە، مادەم بە شایستەیی كۆششی تێدا كردووە.

- ئاڕاستەكەی جیهانی و ڕەوتەكەی مرۆیی بێ، خاكەكەی دڵەكان بێ، گەلەكەی گشت خەڵك بێ، یارمەتی باوەڕداران دەدات بۆ ژیانیان و بێ باوەڕانیش دەپارێزرێ، هیچ خاكێك داگیر ناكات، هیچ ڕەگەزێك جیا ناكاتەوە، دەمارگیر نابێ بۆ هیچ نەتەوە و كۆمەڵەیەك.

٢- حوكمەتی ڕەگەزی: ئەو حكومەتەیە لە (٦٦٠ – ١٩٢٤) درێژەی كێشاوە، واتە لەسەرەتای سەردەمی ئەمەوی تا كۆتایی خەلافەتی عوسمانی (توركی). حكومەتێكە بنەماكانی حكومەتی ئاینی تێدا نەبوو، بەڵكو بنەمای دژی ئەوی تێدابوون. (حكومەتی ڕەگەزی بەردەوام باو بوو لە وڵاتانی ئیسلامیدا بەگشتی، تا ئەم وڵاتانە گەیشتن بە سیستەمی ئەو حكومەتانەی شارستانی خۆرئاوا دایگرتبوون، ئەویش سیستەمی حكومەتی مەدەنیە).

٣- حكومەتی مەدەنی: (حكومەتێكی ئاینی نییە و پشت نابەستێت بە ئاینەوە لە چەسپاندنی بنەماكانی و لەناوبردنی دژەكانی، لەسەر بنەمای هاوڵاتیبوون و سەروەری یاسا دادەمەزرێ، ئامانجە سەرەكییەكانی خۆی دەبینێتەوە لە پاراستنی خاك، چاودێری كردنی بەرژەوەندی هاوڵاتیان، هەر چەندە ئایین یان نەتەوە یان زمان یاخود ڕەچەڵەكیان جیاوازبێ. دەوڵەت بەو مانایە وەك جێگرەوەی

ئایین بەرپابوو لە کۆکردنەوەی خەڵك و ڕاکێشانی خۆشەویستی و لایەنگیری، لە کاتێکدا ئایین ناوەندی کۆکردنەوەی مرۆیی و چەقی خۆشەویستی و لایەنگیری پێکدەهێنا).

حکومەتی مرۆڤ بەم سێ جۆرەوە (ئاینی و ڕەگەزی و مەدەنی)، بە دیدی عەشماوی، ناکرێ بانگەشەی ئەوە بکات نوێنەری فەرمانڕەوایی خوا دەکات، چونکە تایبەتمەندیەکانی حکومەتی خوای تێدا نییە. هەروەها عەشماوی پێی وایە ئەو حکومەتانەی بانگەشەی ئەوە دەکەن حکومەتی ئاینین، وا نییە، چونکە (تەنها پاراستنی ئایین وا ناکات دەوڵەتەکە ئاینی بێ، دەوڵەتی ئاینی چەندین بنەمای هەیە، هۆکارە مێژوویەکان پاشکەوتوون لەوەی لە کاتی ئێستادا پێشکەشی بکەن).

ئیسلامی سیاسی و حکومەتی خوا:

عەشماوی هۆشداری دەدات لە تێکەڵکردنی حکومەتی خوا و حکومەتی خەڵك، یان حکومەتی ئاینی – کە پیاوانی ئیسلامی سیاسی نەریت وایە پەنای بۆ دەبەن – لەبەر چەندین هۆکار، عەشماوی بەشێوەی پەرش و بڵاو باسی کردووە لە دوو توێی کتێب و وتارەکانی، پوختەکەی ئەوەیە تێکەڵکردنی تووند لە نێوان حکومەتی خوا و حکومەتی خەڵك، بریتییە تێکەڵ کردنێك وا دەکات خەڵك بە ناوی خواوە حوکم بکەن – بێ هیچ چاودیر و کۆت و بەندێك – ئەمەش زیان بە مانای خوایەتی دەگەیەنێ و

بەهاكان ساختە دەكات و مافەكان پێشێل دەكات. هەروەك تێكەڵكردنی دوو سیستەمی جیاواز و تۆڕ دروستكردن لە دوو داوەبەنی دژ بەیەك، سەردەكێشێ بۆ دروستكردنی دەوڵەتی ڕەگەزی، كە پشت دەبەستێت بە ئایین بۆ ئەوەی كۆمەڵەیەك بەسەر ئەوانی تردا بە چاكتر دابنێت یان چنگی بە توندی بەسەر هاوڵاتیاندا توونـد بكات، بەوەی ئەوەی لێی دەربچێ حوكمی كوفر و ئیلحادی لەسەر بدات.

ئایین و سیاسەت:

لەوانەیە یەكێك لە گرنگترین كێشەكان، كە موسڵمانان بە دەستیەوە دەناڵێنن ئەمڕۆ، بریتییە لە كێشەی بەكارهێنانی ئایین لە كاری سیاسیدا. زۆر كۆمەڵە و حیزبی سیاسی دەركەوتوون، وەسفی خۆیان دەكەن بەوەی ئیسلامین، بانگەشەی ئەوە دەكەن دەتوانن حكومی خوا بەرپا بكەن، دروشمی (بڕیار و فەرمان تەنها بۆ خوایە) بەكاردەهێنن، لە بەدەستهێنانی مەبەستەكانی بۆ گەیشتن بە دەسەڵات، سەرباری بانگەشەكردنی بەردەوامی بەوەی هەوڵ بۆ ئەمە نادات، بەڵكو داوای ڕاستی و حەقیقەت دەكات — لە دیدی خۆیەوە — و بۆ بەرزكردنەوەی وشەی خوا و كردنی بە وشەی باڵا. لەوەی پێشوودا تێبینی ئەوەمان كرد محەممەد سەعید عەشماوی پێی وایە نموونەی ئەم بانگەوازانە هەڵەن، چونكە حكومەتی ئاینی گشت بنەما مێژووییەكانی لە دەستداوە، چونكە ئامرازێكە بۆ زاڵبوونی دەسەڵاتی

کۆمەڵێك بەسەر دژەڕا و ئاڕاستەکانی تردا، کە بانگەشەی ئەوە دەکات حەقیقەتی قۆرخ کردووە. هەر بۆیە دەبینین عەشماوی هەڵوێستی هەبووە و دەشیبێ بەرامبەر بەم بانگەشانە، لەگەڵ ئەوەی بە توندی دەستی گرتووە بە پێویستی پاراستنی دەستکەوتەکانی دەولەتی مەدەنی و پێشخستنیان، چونکە ئەمڕۆ لە کۆمەڵگە ئیسلامیەکاندا شێوەی حەقیقیان وەرنەگرتووە، ئەوانە چەند حکومەتێکن هێشتا دەناڵێنن بەهۆی بوونی چەند تایبەتمەندیەکی دەوڵەتی ڕەگەزیەوە، کە زاڵ و باوبووە لە سەردەمەکانی حکومەتی ئەمەوی و عەبباسی و عوسمانی.

ئەبو زەید و گوتاری ئاینی

ژیاننامە و دانراوەکانی:

نەسرِ حامد ئەبو زەید لە ساڵی (١٩٤٣) لە میسرِ لەدایکبووە. لە قوتابخانەدا فێری خوێندن و نووسین بووە، لە تەمەنی هەشت ساڵیدا قورئانی لەبەرکردووە. ساڵی (١٩٥١) ڕۆیشتووەتە قوتابخانەی سەرەتایی. بارودۆخە کۆمەڵایەتیەکانی یارمەتی ئەوی نەدا لەسەر بەردەوامیدان بە خوێندنی دواناوەندی، هەر بۆیە هەوڵیدا دیبلۆمی ناوەندی پیشەسازی بەشی بێ تەلْ بەدەستبهێنێت، ساڵی (١٩٦١) ڕۆیشتووەتە کار لە بەشی بێ تەلْ، بەڵام خەونی ڕۆیشتنە زانکۆ هێشتا زیندوو بووە لە ناخیدا، ساڵی ١٩٦٨ بڕوانامەی ناوەندی گشتی بەدەست هێناوە، دواتر ڕۆیشتووەتە بەشی زمانی عەرەبی لە کۆلیژی ئادابی قاهیرە و لە ساڵی ١٩٧٢ بە پلەی نایاب لەوێ دەرچووە، بە یاریدەدەری توێژەر لە زانکۆ لە هەمان ساڵدا دامەزرێنرا.

نەسرِ حامد ئەبو زەید ژمارەیەك کتێبی نووسیوە، لەوانە: (مانای دەق... توێژینەوەیەك لە زانستەکانی قورئان، ١٩٩٠)، (ڕەخنەگرتن لە گوتاری ئاینی، ١٩٩٢)، (دەق و دەسەڵات و حەقیقەت... ویستی زانین و ویستی

دەسەڵات، ١٩٩٥)، (گوتار و لێکدانەوە، ٢٠٠٠)، چەندین کتێب و توێژینەوەی تری نووسیوە.

ئەبو زەید و ڕەخنەگرتن لە گوتاری ئاینی:

لە کتێبەکەیدا (ڕەخنەگرتن لە گوتاری ئاینی، ١٩٩٢) نەسرِ حامد ئەبو زەید مانای گوتاری ئاینی و ئامراز و گۆشەنیگاکانی شرۆڤە کردووە. ئەبو زەید لەم کتێبەیدا هەنگاوی ناوە بە دیاریکردنی سێ هەڵوێست سەبارەت بە دیاردەی هەڵکشانی ئاینی ئیسلامی، کە بریتییە لە: (١) هەڵوێستی دامەزراوەی ئاینی فەرمی، چ ئەوەی پشتیوانی دەسەڵاتە یان ئەوەی دژیەتی، (٢) هەڵوێستی چەپڕەوی ئیسلامی، (٣) هەڵوێستی ڕۆشنگەران یان عەلمانیەکان. بە دیدی ئەبو زەید هۆکاری بوونی ئەم سێ هەڵوێستە، بریتییە لە جیاوازی خوێندنەوەی دەقە ئاینیەکان، ئەمە ئەو بابەتەیە کە ئەبو زەید جەختی لەسەر کردۆتەوە لە گشت کتێبەکانیدا بەشێوەیەکی تێروتەسەل و ورد. ئەبو زەید پێی وایە هەڵوێستی یەکەم، هەڵوێستێکی ڕەتکراوەیە، چ ئەگەر لە میانڕەوانەوە یان لە توندڕەوانەوە بێ، سەبارەت بە هەڵوێستی دووەم، ئەوا هەڵوێستێکی هەڵبەستراوە نەوەك کۆشش بۆکراو، هەروەك خاوەنەکانی بانگەشەی بۆ دەکەن، سەبارەت بە هەڵوێستی سێیەم، ئەوا لەو هەڵوێستانەیە کە پشتی دەگرێت و ئەبو زەید لایەنگیری دەکات. لە خوارەوەدا پوختەی ئەم سێ هەڵوێست و ئاڕاستەیە هەیە لە گوتاری

ئیسلامیدا، هەروەك ئەبو زەید لە كتێبەكەیدا باسی كردووە (ڕەخنەگرتن لە گوتاری ئاینی، ١٩٩٢)، بەهۆی ئەمەوە تووشی دادگایی و بێ بەشبوون بووەوە لە نازناوی مامۆستا لە زانكۆی قاهیرە لە بەشی زمانی عەرەبی، دواتر ناچاربوو میسر جێبهێڵێت و بچێتە هۆڵەندا بۆ خوێندن لە یەكێك لە زانكۆ كۆنەكان.

گوتاری دامەزراوەی ئاینی فەرمی:

گوتاری ئاینی باو لە كۆمەڵگە ئیسلامییەكاندا، بەتایبەت عەرەبییەكان، بریتییە لە گوتاری دامەزراوە ئاینیە فەرمییەكان، كە هەندێك جار پشتی حكومەتەكان دەگرن، هەندێك جاریش دژیان دەبن، هەر دوو گوتارە پشتگیر و دژەكە هاوشێوەن لە دیدی ئەبو زەیددا، ئەوەش لەبەر ئەوەی شوێن هەمان ئەو ڕێوشوێنانەی گوتاردان و گۆشەنیگا هزرییەكان دەكەون.

یەكەم: ئامرازەكانی گوتاری دامەزراوەی ئاینی فەرمی: پێنج ڕێوشوێن و ئامرازن، لەگەڵ یەك پەیوەست و ئاڵۆزن بەشێوەیەكی مەزن، ناكرێ یەكێك لەوەی تر جیا بكرێتەوە بە هەر دۆخێك بێت، پێكهاتەیەكی كامڵ پێكدێنێت لە قۆرخكردن و توندگیری و دواكەوتن. لە خوارەوەدا بەشێوەیەكی پوخت ئەم پێنج ئامراز و ڕێوشوێنە خراونەتەڕوو:

١- ئامرازی یەکخستنی هزر و ئایین: ئایین بریتییە لە کۆمەڵە دەقێکی ئاینی (قورئان و فەرموودە)، هزری ئاینی: بریتییە لە ڕێگە یان شێوازی تێگەیشتن لەم دەقانە (کۆی ڕاڤە و شرۆڤەکان). جیاکاری کردن لە نێوانیان لە دیدی ئەبو زەیددا زۆر پێویستە، چونکە ڕێگە نادات بە چەقپێبەستنی دەق و کورت کردنەوەی لە یەك تێگەیشتندا، کە ڕاجیایی هەڵنەگرێت. ئایین خواییە، بەڵام هزری ئاینی مرۆییە، ناکرێ بۆ هزری مرۆیی تێگەیستنی خوایی قۆرخ بکات، چونکە بێ هەڵە و تێکەڵ و پێکەڵکاری نییە، جیاکاری نەکردن لە نێوان ئەوەی خواییە لەگەڵ ئەوەی مرۆییە، یەکێکە لە ئامرازەکانی گوتاری ئاینی دامەزراوەی ئاینی فەرمی، ئەمەش سەردەکێشێت بۆ بە بەرداکردنی پیرۆزی بە بەر مرۆڤدا، کە ئەمڕۆ خۆی لە پیاوانی ئاینیدا دەبینێتەوە، لەوانەیە ئەم پیرۆزیە درابێتە پاڵ پیاوانی ئاینی، بە دیدی ئەبو زەید، ئەو شتەبێ کە ڕاڤەی دوودڵی زۆرێك لە نووسەران دەکات لە بە هەڵەدانانی زۆرێك لە ڕاکانی زانایانی ئاینی، بەڵکو هەندێك جار پەردەپۆش کردنی ئەم ڕایانە و پاساو بۆ هێنانەوەیان. شایەنی باسە ئەم بابەتە محەممەد سەعید عەشماوی بە شێوەیەکی تێروتەسەل دیاری کردووە، کاتێك لێکۆڵینەوەی کردووە لەسەر جیاوازی نێوان ئایین و هزری ئاینی.

٢- ڕێوشوێن و ئامرازی گێڕانەوەی دیاردەکان بۆ یەك بنەما: ئەم ڕێوشوێنە خۆی دەبینێتەوە لە کورت کردنەوەی گشت ئەو پرسانەی

گوتاری ئاینی چارەیان دەکات بە چەمکی بەرتەسك، ئامانج لێی هاندانی موسڵمانانە دژی ئەو بابەت و هزرانەی پیاوانی ئاینی ڕەتی دەکەنەوە، نەوەك ئایین. بۆ نموونە عەلمانییەت کورت دەکرێتەوە بە گوزارشتی (جیاکردنەوەی ئایین لە دەوڵەت)، مارکسییەت کورت دەکرێتەوە بەوەی (کوفر و ئیلحادە)، فرۆیدیەت کورت دەکرێتەوە بەوەی (زەلکاوی سێکسە)، داروینیەت پوخت دەکرێتەوە بە (ئاژەڵایەتی مرۆڤ)، لیبراڵییەت کورت دەکرێتەوە بەوەی (خۆداماڵینە لە بەها و ڕەوشت)، جگە لەمانەش لە کورتکردنەوە پیس و ئامانجدارەکان. پیاوانی ئاینی تەنها ئەوەیان بە بەس نەزانیوە ئەو چەمکانە کورت بکەنەوە کە لە دەرەوەی ئاینەوە هاتوون، بەڵکو شتەکەیان فراوان کردووە تا خودی ئاینیشی گرتۆتەوە بە گوزارشتی (بڕیار و بەرنامە تەنها بۆ خوایە)، تاوتوێی ئەمە دەکەین لە پرسی (فەرمانڕەوایی)دا، کە گوزارشت دەکات لە یەکێك لە گۆشەنیگاکانی ئاینی، هەروەها گێڕانەوەی گشت قەیرانێك لە قەیرانەکانی واقیع لە کۆمەڵگەی ئیسلامی، بەڵکو گشت قەیرانە مرۆییەکان، بۆ (دووربوون لە پەیڕەوی خوا)، لە تێڕوانینی ئەبو زەیددا لە حەقیقەتدا گوزارشت دەکات لە (دەستەوەسانبوون لە ئاست هەڵسوکەوت کردن لەگەڵ ڕاستییە مێژووییەکان، فڕێدانیان بۆ بازنەی ڕەها و جیهانی نادیار. دەرەنجامی نەگۆڕی ئەم پەیڕەوە پاڵپشتی واقیع و قوڵکردنەوەی نامۆبوونی مرۆڤ تیایدا دەکات، هەروەها وەستان لە پاڵ دواکەوتوویی

دژی گشت هێزێکی پێشکەوتن)، ئەمە پەیڕەوێکە ناگونجێ لەگەڵ ئەوەی پیاوانی ئاینی بانگەشەی بۆ دەکەن لە هەوڵدانیان بۆ چاکسازی و گەشەپێدان و پێشکەوتن و پەرەپێدان.

٣- ئامراز و ڕێوشوێنی پشتبەستن بە کەلەپور و پێشینان: ئەم ئامرازە ئامانجی ئەوەیە (وتەکانی پێشینان و کۆششەکانیان، بکاتە چەند دەقێك کە مشتومڕ هەڵنەگرن، یان دووبارە چاونەخشێنرێتەوە بە ڕامان و کۆششەکان) بەڵکو کردنی بە بەشێك لە ئایین. سەرباری ئەمە ئەوا ئەم ئامرازە پشت دەبەستێت بە ویست و سوودگەرایی لە وەرگرتنی کەلەپوری پێشیناندا، بەو مانایەی شت لە هەندێك لە پیاوانی پێشین وەردەگرێ و پیرۆزیان بە بەردا دەکات و لەوانی تر دادەپۆشێ و تۆمەتباریان دەکات بەوەی لە ئاینی ڕاستەقینە لایانداوە. ئەم ئاڕاستەیە لە گوتاری ئاینیدا هانی تاقمگەرایی و مەزهەبیەت و توندڕەوی دەدات، چونکە حەق و ڕاستی کورت هەڵدێنێت لە دەستەیەکی دیاریکراودا و لە دەستەکانی تر قەدەغەی دەکات.

٤- ئامرازی دڵنیایی هۆشمەندی و یەکلاکردنەوەی هزری: ئەم ئامرازە پشت دەبەستێت بە بنەمای قۆرخکردنی حەقیقەت، کە پیاوانی ئاینی بۆ خۆیان بانگەشەی بۆ دەکەن، پێیان وایە هەردەم ڕاستی لەگەڵ ئەوانە و ئەوەی دژیان بێت گومڕا و نەفامە. (ئا بەم شێوەیە، گوتاری ئاینی کاتێك پێی وایە حەقیقەتی قۆرخ کردووە، ئەوا ڕاجیایی قبوڵ ناکەن تەنانەت لە وردەکاری و لق و پۆپەکانیشدا،

لێرەوە لێبوردەیی و سینە فراوانیەکی مایەی سەرسوڕمانە، کە توندگیری و دەکارگیری لەخۆی دەگرێت. بەڵام ئەگەر ڕاجیایی ڕووکەشی بەزاند و ڕۆچوو بۆ قوڵایی و ڕەگ و ڕیشەکان، ئەوا گوتاری ئاینی خۆی دەپارێزێ بە بانگەشەی حەقیقەتی ڕەهای گشتگیر، کە گوزارشتی لێدەکات، پەنای بردۆتەبەر زمانی یەکلاکردنەوە و دڵنیایی و براندنەوە، لێرەوە ئەو پەرە خەیاڵیە لادەچێ، کە هەندێکیان پێیان وایە جیاکاری دەکات لە نێوان میانڕەوی و توندڕەوی).

٥- ئامرازی و ڕێوشوێنی بەفیڕۆدانی ڕەهەندی مێژوویی: ئەم ئامرازە هەڵدەستێت بە یەکخستنی ڕابردوو و ئێستا، بەو مانایەی کار دەکات لەسەر ڕەتکردنەوە یان بەفیڕۆدانی ڕەهەندی کاتی و ئەو گۆڕانەی پێیەوە پەیوەستە، لە گۆڕانی بارودۆخی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی و کەلتوری و جگە لەمانەش. ئەم ئامرازە دواتر سەردەکێشێ بۆ (ئەندێشەکردنی هاوئاهەنگی و گونجان لە نێوان کێشە و ئاواتەکانی ئێستا لەگەڵ کێشە و ئاواتەکانی ڕابردوو، گریمانەکردنی ئەوەی چارەسەرەکانی ڕابردوو گونجاون بۆ جێبەجێکردن لەسەر دۆخی ئێستا)، هەروەك سەردەکێشێ بۆ تێنەگەیشتنی لە جوڵەی ئیسلام لە قۆناغی سەرهەڵدان و گونجانی لەگەڵ واقیعی کۆمەڵگەی عەرەبی لەو سەردەمدا، بەمانای ڕەتکردنەوەی پەیوەندی مشتومڕ ئامێزی نێوان ئیسلام و واقیع، دابڕینی ئیسلام لە واقیع و مێژوو.

دووەم: گۆشەنیگاکانی گوتاری دامەزراوەی ئاینی فەرمی: ئەبو زەید باسی دوو گۆشەنیگای سەرەکی کردووە، کە گوتاری ئاینی فەرمی پشتیان پێدەبەستێت، ئەوانیش بریتین لە: فەرمانڕەوایەتی و دەق، ئەمانە بەشێوەیەکی تۆکمە پەیوەستن بەو پێنج ئامرازانە لەسەرەوە باسکران، ناکرێ بە ئاسانی جیاکاری بکرێ لە نێوان ئەوەی ئەم دوو گۆشەنیگایە بەرپرسن لە بوونی ئەم ئامراز و ڕێوشوێنانە یان بە پێچەوانەوە ڕاستە، هەر چییەك بێت، ئەوا ئەم دوو گۆشەنیگایە گوزارشت دەکەن لە کێشەیەکی مەزن لە هزر و گوتاری ئاینی. لە تێڕوانینی ئەبو زەیددا هەر دوو گۆشەنیگای فەرمانڕەوایەتی و دەق پشت دەبەستن بە دوو بنچینەی گرنگ: یەکەم، سنووردار کردنی ڕۆڵی عەقل و ڕەتکردنەوە ڕاجیایی و فرەیی. دووەم، دۆخی مرۆیی بەرامبەر بە خوایی و بەراوردێکی بەردەوام لە نێوان پەیڕەوی خوایی و پەیڕەوەکانی مرۆڤ.

١- فەرمانڕەوایی: ئیسلامییەکان لە گشت بۆنەیەکدا باسی فەرمانڕەوایی خوا دەکەن و ئەو دروشمەیان بەرز کردۆتەوە (بڕیار و فەرمان تەنها بۆ خوایە). فەرمانڕەوایی خوا دەمانبات بەرەو فەرمانڕەوایی کتێبەکەی (کە قورئانە). فەرمانڕەوایی قورئان دەمانبات بەرەو فەرمانڕەوایی ڕاڤەکارانی قورئان، قورئان کۆمەڵێك سورەتە، ئەم سورەتانە لە کۆمەڵێك ئایەت پێکهاتوون، ئەم ئایەتانەش ڕاجیایی لەبارەی ڕاڤە و تێگەیشتن لێیان هەیە، بەڵام کۆمەڵێك لە پیاوانی ئاینی هەن تێگەیشتنی حەقیقی ڕاست بۆ قورئان دەدەنە پاڵ خۆیان.

ئەمە كێشەی ڕاستەقینەیە، گوتەی (بڕیار و فەرمان تەنها بۆ خوایە) لە حەقیقەتەکەیدا ئاوایە (بڕیار تەنها بۆ پیاوانی ئاینیە)، دواتر لە حکومەتی مرۆڤەوە، کە دەتوانن بەهەڵەی دابنێین و ڕەخنەی لێبگرین و لە حکومەت دەریان بکەین، بچینە سەر حکومەتی پیاوانی ئاینی، پیرۆزی دەدەنە پاڵ خۆیان، دواتر ناکرێ بەرهەڵستیان بکرێت و ڕەخنەیان لێبگیرێت، ئەبو زەیدە گوزارشتی لەمە کردووە بەم وتەیەی: ((ئەگەر گوتاری ئاینی بە چەمکی فەرمانڕەوایی ئامانجیەتی دەستبگرێت بەسەر حوکمڕانی مرۆڤ و یەکتر کۆیلە کردن، ئەوا ئەم چەمکە کۆتایی دێت لەسەر ئاستی جێبەجێکردنی بۆ حوکم کردنی جۆرە کەسێکی تایبەت، وا بۆی دەچن مافی تێگەیشتن و ڕاڤە و لێکدانەوە و شرۆڤە بۆ ئەوان قۆرخ کراوە، تەنها ئەوان شت لە خواوە دەگوازنەوە. ئەگەر بتوانرێ بەرەنگاری حوکمڕانی مرۆڤ بکرێ یان تێکۆشان لە دژی ئەنجام بدرێ و بگۆڕدرێ بە شێوازەکانی خەباتی جیاوازی مرۆیی، گۆڕینی بە سیستەمی دادگەرتر، ئەوا تێکۆشان دژی حوکمڕانی شەرعناسان دەبێتە هۆی تۆمەتبارکران بە بێ باوەڕی و ئیلحاد، بەوپێیەی دەرچوونە دژی حوکمی خوا. بەمەش ئەم تێگەیشتنە دەبێتە چەکێکی مەترسیدار توانای ئەوە لە دەست مرۆڤ دەدات کە هەر گۆڕانکاریەك بکات بەسەر بارودۆخەکەیان، چونکە بواری ململانێ لە جەنگی نێوان مرۆڤ و مرۆڤەوە دەگوازێتەوە بۆ جەنگی نێوان مرۆڤ و خوا)).

٢- دەق: گوتاری ئاینی ئیسلامی بەهەمان شێوە لە گوتەی (کۆشش لەوەدا نییە کە دەقی لەسەر هاتووە) هەنگاودەنێ، مەبەست لە دەق قورئان و فەرموودەیە، بە سروشتی حاڵ ملکەچی تێگەیشتنی مرۆڤن، ئەمەش لەبەر ئەوەی (دەقەکان لە دەربڕین و بێژەدا چەسپاون، لە مانادا گۆڕاو و جوڵاون). لە کاتی لێکۆڵینەوە لە مانای دەقدا، ئەبو زەید ئەو مانایەی بۆ دەق پێشکەش کردووە، وتویەتی: ((پێشینان بە ناوی دەقەکان، ئاماژەیان بە قورئان و فەرموودە نەکردووە، وەك چۆن ئێمە لە زمانی هاوچەرخدا وا دەکەین، بەڵکو ئەوان ئاماژەیان بە دەق دەکرد، مەبەستیان لێی بەشێکی کەم بوو لە سروش، یان بە دەربڕینێکی تر ئەوەی کەمترین فرەیی لە مانادا هەڵناگرێت بەپێی بنیاتە زمانەوانیەکەی. ئەمە ئەوەیە کە دابەزینەکەی پێویستی بە لێکدانەوە و ڕاڤە نییە، ئەوەی وەسفی ڕوونی ئاماژەیی لەسەری جێبەجێ نەبێ، کە لەگەڵێدا پێویستی بە ڕاڤە نییە، ئەوا ئەمە دەق نییە، هەر بۆیە پێویستە هەڵهێنجان و بەڵگە هێنانەوە پەیڕەو بکرێ، سەبارەت بەوەی دەق نییە لە کتێبی خوادا))، زیاتر دەڵێت: ((ئەگەر دەقەکە ماناکەی لێبڕاوە بوو، هیچ ماوەیەك نەما بۆ هیچ پلەیەکی گریمانەیی، ئەوا دەقەکان کەم و دەگمەنن، بەتایبەت لە بواری شەریعەتدا).

ئەم تێگەیشتنە کە ئەبو زەید پێشکەشی کردووە بۆ دەق، لە ڕەگەوە گوتەی (کۆشش لەوەدا نییە کە دەقی لەسەر هەبێ) ڕەت دەکاتەوە، دەرگا

دەخاتەسەر پشت بۆ عەقڵ تا بچێتە گۆڕەپانی کۆشش بێ ترس و بیم. پێی وایە گوتاری ئاینی کاتێك ئەم گوتەیە بەرز دەکاتەوە بە ڕووی عەقڵ و کۆششدا، ئەوا لە ڕاستیدا هەڵدەستێت بە کرداری هەڵخەڵەتاندنی هزری فێڵبازانە، لەوانە ڕەتکردنەوەی کۆشش، بوار واڵاکردن لەبەردەم ڕەتکردنەوەی فرەیی و چەسپاندنی واقیع بەپێی ئەوەی پێشکەشی دەکات لە ڕا و کۆششەکان.

گوتاری چەپڕەوی ئیسلامی:

چەپڕەوی ئیسلامی لە دیدی ئەبو زەید دەرکەوت لە سەرەتای هەشتاکان لە میسرڕدا، ئەمە ئەوە ناگەیەنێ چەپڕەوی ئیسلامی بەر لەو کات نەبووە، بەڵام بەو شێوەیە دیار نەبووە وەك ئەوەی لە هەشتاکاندا هەبووە. چەپڕەوی ئیسلامی جیاواز نییە لە گوتاریدا لەگەڵ گوتاری دامەزراوەی ئاینی فەرمی، چونکە لە هەمان چەسپاوە زانستیەکانەوە هەنگاودەنێ، کە دەقە ئاینیەکان پێشکەشی دەکەن، بەڵام ئەوەی گوتاری چەپڕەوی ئیسلام جیا دەکاتەوە لە گوتاری دمەزراوەی فەرمی، بریتییە لە زاڵبوونی هەندێك لە ئامرازەکانی گوتاری فەلسەفی بەسەر هەندێك لە تێزەکانی. سەبارەت بەلایەنی هزری و زانستی، ئەوا هەر دوو گوتاری فەرمی و چەپڕەو کۆکن لەسەر ئەوەی دەستگرتن بە کەلەپورەوە، ڕێگەی چاکسازی خوازراوە، لەم بارەوە ئەبو زەید دەڵێت: ((جیاوازی لە نێوان چەپڕەو و ڕاستڕەو وا دەردەکەوێ جیاوازیەکی ڕووکەشییە، سەبارەت بە ئاستی بنیاتی قوڵ، ئەوا هەر دووکیان کۆکن لە

وێناکردنی چارەسەردا. چارەسەرکردنی کێشەکانی واقیعی ئێستا – خۆی لە کەلەپوردا – دەبینێتەوە، ئەگەر ڕاستڕەو ئێستا دروشمی (ئیسلام چارەسەرە) بەرز بکاتەوە، ئەوا دروشمی چەپڕەو بریتییە لە (نوێسازی کەلەپور چارەسە)، لەسەر ئەمە چەپڕەو و ڕاستڕەو بەیەکدەگەن لەوەی ڕابردوو بکەنە بنچینە و ئێستا بکەنە لق، ڕەوتی چەپڕەو سادەیی پێشنیازی ڕاستڕەوان دەبەزێنێ، کەلەپور دەکاتە خاڵی دەستپێك و کۆتایی، کۆگای چارەسەرەکانە، چونکە بەرپرسی قەیرانەکەیە)).

هەر بەم هۆیەوە ئەبو زەید هیچ جیاوازیەك نابینێ لە نێوان گوتاری چەپڕەو و ڕاستڕەوی ئیسلامی، جگە لەوە نەبێ گوتاری چەپڕەوی بانگەشەی گونجاندن دەکات لە نێوان دامەزراوەی ئاینی فەرمی لەگەڵ گوتاری ڕۆشنگەرە عەلمانیەکان، هەوڵدان بۆ گونجاندنی ئەمە سەری کێشاوە بۆ ئەوەی گوتاری ئیسلامی گوتارێکی گونجێنراو بێ، ئەوەی ڕەوتی چەپڕەوی بانگەشەی دەکەن لە دووبارە بنیاتنانەوە، تەنها ڕووکەش بۆیاخ کردنە، هەر بۆیە پرۆژەی ڕەوتی چەپڕەوی ئیسلامی زیانی بۆ چاکسازی زیاتر دەبێ لە گوتاری دامەزراوەی فەرمی.

گوتاری عەلمانی:

یەکێك لە گرنگترین ئەو تۆمەتانەی ئەبو زەید ڕووبەڕووی بۆتەوە، بریتییە لە تۆمەتی عەلمانیەت، کە وا بە مێشکی بیسەردا دێنێت ئەمە

هاومانای کوفر یان ئیلحادە، هۆکاری ئەم تۆمەتەش ئەوەیە کە ئەبو زەید پێی وایە عەلمانیەکان توانایان زیاترە لە تێگەیشتن لە ئایین و هەڵسوکەوت کردن لەگەڵی لە کاروانی گەشە و ڕابووندا، کە کۆمەڵگە ئیسلامییەکان حەزیان لێیە، ئەبو زەید پێشی وایە عەلمانیەت لەگەڵ ئایین تێکناگیرێ، سەبارەت بەوەی دەوترێ لەبارەی ئەوەی عەلمانیەت کوفر یان ئیلحادە، ئەمە تەنها هەوڵێکی پیس و فێڵبازانەی پیاوانی دامەزراوەی ئاینی فەرمییە بۆ شاردنەوەی ڕۆڵی عەلمانیەکان و کەم کردنەوە بایەخەکانیان، دەڵێت: ((عەلمانیەت لە ناوەڕۆکەکەیدا، تەنها بریتییە لە لێکدانەوەیەکی ڕاستەقینە و تێگەیشتنێکی زانستی بۆ ئایین، ئەوەی پوچەڵکەرەوانی عەلمانیەت ڕەواجی پێدەدەن لەوەی ئیلحادە، ئایین لە کۆمەڵگە و ژیان دادەبڕێ وا نییە))، عەلمانیەکان جیاوازی دەکەن لە نێوان جیاکردنەوەی ئایین لە دەسەڵاتی سیاسی، لەگەڵ جیاکردنەوەی ئایین لە کۆمەڵگە. جیاکردنەوەی یەکەم گونجاوە و پێویستە، بەڵام جیاکردنەوەی دووەم وەهم و خەیاڵە، چونکە ئەبو زەید بە نکۆڵی کردن لە بیرۆکەی جیاکردنەوەی ئایین لە کۆمەڵگە دەڵێت: ((کێ هێزی جیاکردنەوەی ئاینی لە کۆمەڵگە هەیە، ئایا چ هێزێك دەتوانێ بڕیارەکە جێبەجێ بکات، ئەگەر کرا دەربچێ؟)).

ئەبو زەید عەلمانیەت پێناسە دەکات بەوەی: ((دژی مافی بەدەستەوەگرتنی حەقیقەتی ڕەهایە، بۆ بەرگری کردن لە ڕێژەیی و و مێژوویی و فرەیی و مافی ڕاجیایی، بەڵکو مافی هەڵە))، پێشی وایە: ((ئیسلام ئاینی عەلمانیە بە پلە یەك، چونکە دانانێت بە دەسەڵاتی کەهەنوتی، گوزارشت دەکات لە سەرەتای

ڕزگارکردنی عەقڵ، بۆ ڕامان لە جیهان و مرۆڤ، واتە سروشت و کۆمەڵگە و دۆزینەوەی یاساکانی)). لەمەوە درك دەکەین بەوەی عەلمانیەت لە تێڕوانینی ئەبو زەیددا لەگەڵ ئایین تێکناگیرێ، بەڵکو لەگەڵ پیاوانی ئاینی تێکدەگیرێ، چونکە لە گوتارەکەیدا پشت نابەستێ بەو ڕێوشوێنانەی پیاوانی دامەزراوەی ئاینی فەرمی پشتی پێدەبەستن، کە بریتییە لە: ((یەکخستنی هزر و ئایین، گێڕانەوەی دیاردەکان بۆ یەك بنچینە، پشت بەستن بە دەسەڵاتی کەلەپور و پێشینان، دڵنیایی هۆشمەندی و یەکلاکردنەوەی هزری، بەفیڕۆدانی ڕەهەندی مێژوویی))، بەهەمان شێوە پشت نابەستێت بە گۆشەنیگا هزریەکان، کە بریتییە لە (فەرمانڕەوایی و دەق). عەلمانیەتی ئاینی، کە نەسر ئەبو زەید بانگەشەی بۆ دەکات، لەسەر سێ بنچینە دادەمەزرێ: عەقڵ و ئازادی و دادگەری کۆمەڵایەتی، دەکرێ بە مەبەستی سەرەکی تازەی پڕۆژەی ئیسلامی دابنرێن، بەبێ ئەمانە ناکرێ کۆمەڵگەی مەدەنی بنیاتبنرێ، جا دەڵێت: ((عەلمانیەت بریتییە لە پاراستنی ڕاستەقینەی ئازادی ئایین و بیروباوەڕ و هزر و ئازادی داهێنان، ئەمە ئازادی ڕاستەقینەیە بۆ کۆمەڵگەی مەدەنی و بەبێ ئەمە بەرپا نابێ)).

ئەو ڕایەی ئەبو زەید بە بنەمای دەکات، چەندین پشتیوانی هەیە، بەڵام هەردەم خۆیان دەپارێزن لە باسکردنی وشەی عەلمانیەت بەشێوەیەکی ڕاشکاو، لە جیاتی ئەو (کۆمەڵگەی مەدەنی) بەکاردەهێنن، بەڵام ئەبو زەید سورە لەسەر بەکارهێنانی وشەی عەلمانیەت، چونکە پێی وایە وشەیەکی گونجاو و وردە و پێی وایە هەڵاتن لە بەکارهێنانی جۆرێکە لە هەستیاری

ئاینی، کە عەلمانیەکان ملکەچی دەکرێن، لە ترسی ئەوەی تۆمەتبار بکرێن بە کوفر و ئیلحاد، سورە لەسەر گەیاندنی پەیامی عەلمانیەت بۆ ئیسلامییەکان و جەماوەری بێدەنگ، پێشی وایە عەلمانیەت نەگەیشتۆتە ئیسلامییەکان، ((گرنگ ئەوەیە بگاتە جەماوەری بێ دەنگی سەرگەردان لە نێوان ئیسلام و عەلمانیەت، کە بێدەنگی هەڵبژاردووە، ئەم بێدەنگیەش سەردەکێشێ بۆ ئەم دۆخەی ئێستا هەیە)).

پوختەی گوتاری ئاینی عەلمانی، خۆی دەبینێتەوە لە دووبارە خوێندنەوەی دەقە ئاینی و کەلەپوریەکان، بەشێوەیەکی عەقڵی و هێواش، لەگەڵ ڕەچاوکردنی بارودۆخی مێژوویی، کە دەقەکەی تیادا دەرچووە، ئەمەش سەردەکێشێ بۆ جیاوازی کردن لە نێوان هزری ئاینی و ئایین، ڕەتکردنەوەی پیرۆزی ئەوانەی تێگەیشتنی دەقیان قۆرخ کردووە، ڕزگارکردنی فەتوا و کۆشش لە دەسەڵاتی دەق و زاڵکردنی دەسەڵاتی واقیع و بەرژەوەندی.

گوتاری ئاینی و ئاینده:

ئەوەی نەسر حامد ئەبو زەید پێشکەشی کردووە لە بواری گوتاری ئیسلامیدا، لە شرۆڤەکردنی ئامراز و گۆشە نیگاکانی، بە کارێکی جیاواز

دادەنرێ، بەشێوەیەك بەشداربووە لە وێنەکێشانی سیماکانی ئیسلامی تازە، کە ژمارەیەك لە توێژەرانی ئەکادیمی لە دەرەوەی دامەزراوەی فەرمی کار لەسەر پێکهێنانی دەگەن. لەوانەیە گونجاوبێ بوترێ، دیاری کردنی ڕێوشوێنەکانی و گۆشەنیگاکانی هەر گوتارێکی ئاینی یان نا ئاینی، بە چاودێری کردنی ئایندە دادەنرێ، کە ئەم گوتارە حەز لە دەستەبەرکردنی دەکات، هەر بۆیە توێژینەوەی گوتاری ئاینی، وێنەیەکمان لەبارەی ئایندە پێدەدات، کە چاوەڕوانی کۆمەڵگە موسڵمانەکان دەکات، لە دۆخی زاڵبوونی ئەم گوتارەدا، شتێکی ڕوونە لە ڕێی شیکردنەوەکانی ئەبو زەید ئایندەی چاوەڕوانکراو، لە دۆخی سەروەری گوتاری ئاینی فەرمی یان چەپڕەو، خەسڵەتی توندڕەوی و دواکەوتوویی و قۆرخکاری تێدا بەدیدێت، ئەمە لەگەڵ داخوازیەکانی سەردەم ناگونجێ، دواتر موسڵمانان لە گۆڕەپانی ژیان دەردەچن و دەچنە مەیدانی مۆزەخانەی مێژووی ئیسلامی.

عەلی وەردی و پەیوەندی ئایین بە کۆمەڵگەوە

زانستی کۆمەڵناسی و ئایین:

عەلی وەردی (١٩١٣ – ١٩٩٥) بڕوانامەی ماستەر و دکتۆرای لە زانستی کۆمەڵناسی، لە زانکۆی تەکساسی ئەمریکی، لەساڵی (١٩٥٠) بەدەستهێنا. عەلی وەردی زانستەکانی کۆمەڵایەتی بەکارهێنا لە توێژینەوەی پەیوەندی کۆمەڵگە بە ئاینەوە، چۆن کار لە یەکتر دەکەن. لەوانەیە گشت دانراوەکانی دکتۆر عەلی وەردی تاوتوێی ئەم پەیوەندیەی کردووە بە شێوەیەکی زیاتر یان کەمتر، بەڵام ناودارترین دانراوەکانی، کە بەرەو ڕووی ئەم پەیوەندییە بووەتە بەشێوەیەکی ورد و ڕاشکاو، بریتین لە هەر دوو کتێبی (واعیزەکانی سوڵتان، ١٩٥٤) و (گاڵتەجاری عەقڵی مرۆڤ، ١٩٥٥)، شایەنی باسە، نووسەری مەزن سەلامەت موسا لەبارەی کتێبەکانی عەلی وەردی لە کتێبەکەیدا (خود ڕۆشنبیر کردن) نووسیویەتی: ((چاکترین شت ئامۆژگار بکەین بۆ ئەوەی دەستی پێوە بگیرێ، لە توێژینەوەی ئەدەبی عەرەبی کۆن، بریتین لە دوو کتێبی دکتۆر عەلی وەردی. یەکەمیان (واعیزەکانی سوڵتان). دووەمیان (ئەفسانەی ئەدەبی باڵا). ئەم دوو کتێبە عەقڵەکان دەکاتەوە و چاوەکان واڵا دەکات بە یەکەوە، لەسەر حەقیقەتەکان،

که زۆرێك ڕاهاتوون لەسەر شاردنەوەیان. ناکرێ تێگەیشتن لە ئەدەبی عەرەبی فەراهەم ببێ بەبێ ئەمانە)). ئەم وشانە لە نووسەرێکی مەزنی وەك سەلامەت موسا، مانا و مەبەستی فراوانی هەیە، ئاگادارمان دەکاتەوە سەبارەت بەوەی نووسینەکانی دکتۆر عەلی وەردی ئەوە دەگرێتەوە کە ئەوانی تر ناوێرن لەسەری بدوێن، ئەمە هەمان ئەو شتەیە کە پاڵمان دەنێت بۆ ئاڕاستەکردنی خوێنەر بۆ گشت دانراوەکانی عەلی وەردی.

یەکێك لەو فرە بابەتانەی عەلی وەردی لە دانراوەکانیدا تاوتوێی کردووە، دەمانەوێ دوو بابەت بیر خوێنەر بێنینەوە، ئەویش: کرچ و کاڵییەکانی ئامۆژگاری ئاینی، کێشەی پێشینە چاکەکانە.

کرچ و کاڵییەکانی ئامۆژگاری ئاینی:

لە کتێبەکەیدا (واعیزەکانی سوڵتان)، عەلی وەردی قسەی کردووە لەبارەی ڕۆڵی نەرینی وتار و ئامۆژگاری ئاینی باو، لە کۆمەڵگە ئیسلامییەکاندا کە بەشێوەیەکی سەرەکی پیاوانی ئاینی بە بنەمای دەکەن، پێیان وایە ڕێگەی سەرکەوتووە بۆ چاککردنی کۆمەڵگەکان و دوورخستنەوەی لە کەندەڵانەکانی تاوان و لاساری و سەرپێچی، بەگوێرەی دەربڕینی ئەوان. عەلی وەردی پێی وایە شێوازی پەیڕەوکراوی ئامۆژگاری و وتاردانی ئاینی کار دەکات لەسەر دروستکردنی ناکۆکی دەروونی، کە دەبێتە هۆی دووڕوویی کەسایەتی، ئامۆژگاری ئەو ڕۆڵە گرنگەی نییە لە چاکسازیدا، دەڵێت: ((ئامۆژگاری و

ڕێنمایی زیانی زۆر دەبێ لە پێکهێنانی کەسایەتی مرۆییدا، ئەگەر ئومێدی چەند ئامانجێکی پێچەوانەی بەهاکانی نەریتی کۆمەڵایەتی بوو)). بەمەش لە پاڵ نەریتی کۆمەڵایەتی ناوەستێ و پێی وابێ ڕاستی تێدایە، بەڵکو پێی وایە عەقڵی هۆشیار وەڵامی ئامۆژگاری دەداتەوە، لە کاتێکدا عەقڵی شاراوە هیچ شتێك تێناگات لە ئامۆژگاری و ڕێنماییەکان، چونکە سەرقاڵە بەوەی نەریتی کۆمەڵایەتی دەیبەخشێ لە داب و نەریت و پێگە، دواتر دەکەوێتە نێوانی دوو دژیەك، سەردەکێشن بۆ دروستکردنی کەسایەتیەکی دوو سەرە، ئەمە وای لە عەلی وەردی کردووە بڵێت: ((دوای لێکۆڵینەوەیەکی درێژ تێبینی ئەوەم کردووە عەرەب دووچاری نەخۆشی دووڕوویی بوونەتەوە لە کەسایەتیدا زیاتر لە گەلانی تر. لەوانەیە هۆکاری ئەمەش لەوەوە بێ کە کەوتوونەتە ژێر دوو هۆکار، لە میانەی گەشەی شارستانیاندا، ئەوانیش بریتین لە: دەشتەکی بوون و ئیسلام. لە سەرەتای ژیانیان لە بیابان گوزەراندوویانە، دواتر ئیسلام لە دوای ئەمە هات، ڕێنمایی پێچەوانەی بەهاکانی دەشتەکیایەتی کۆنی پێبوو)).

ئەوەی وا دەکات ئامۆژگاری بێ سوود بێ، لە دیدی عەلی وەردیدا، بریتیە لەوەی ئامۆژگاریکاران ڕەچاوی بارودۆخی خەڵك و واقیعەکەیان ناکەن، بەوەی ئامۆژگاریان بکەن بەوەی لە توانایاندایە، بەڵکو نموونەی باڵایان بۆ دێننەوە، کە ناتوانن پێی بگەن، دواتر وازی لێدێنن، ئایا نرخی ئەو نموونە باڵایە چییە، کە سوودی بۆ خەڵك نییە لە ژیانیاندا؟ لەبەر ئەمە دەبینین دەڵێت: ((ئەوەی شایەنی ئامۆژگاری کردنە لەبارەیەوە، ئەوەیە ئامانجی

ڕەوشتی دابنرێتە بەردەم زۆرێك لە خەڵك، بۆ ئەوەی بەمە هانیان بدەن بۆ هەوڵدان و کێبڕکێ کردن بۆ گەیشتن پێی)). ئەوان هەردەم داوا لە خەڵك دەکەن واز لە داب و نەریت و هەڵسوکەوتێك بهێنن، کە بوونەتە بەشێك لە کۆمەڵگە. نموونەی ڕوون لەم بوارە لە واقیعی کۆمەڵایەتی عێراق بۆتان دەگوازینەوە. یەکێك لە پیاوانی ئاینی شیعە کتێبێکی دەرکرد بە ناونیشانی (وریابە لە ماڵەکەتدا شەیتانێك هەیە)، مەبەستی لەو شەیتانە ئامێری تەلەفزیۆن بوو. داوای لە خەڵك کرد ئامێری تەلەفزیۆن بەکارنەهێنن، چونکە سەرچاوەی تاوان و گوناه و سەرپێکردنی خوایە. پیاوی ئاینی ئامۆژگاریکار ئەوەی بیرچۆتەوە، وازهێنانی خەڵك لە ئامێری تەلەفزیۆن چیتر ناکرێ ببێ، ئەگەر دەتەوێت بە قسەت بکرێ، ئەوا پێویستە لەسەرت فەرمان بەشتێك بکەیت کە لە تواناندا بێ، وا گونجاوە پیاوانی ئاینی و جگە لەوانیش لە چاکخوازان، کار بکەن لەسەر ڕۆشنبیرکردن و ڕێنوێنی کردنی خەڵك بۆ بەکارهێنانی تەلەفزیۆن بەشێوەیەکی دروست، دیاریکردنی بەرنامەی گونجاو و سوودبەخش، جگە لەمانەش، سەبارەت بەوەی بە خەڵك بڵێن واز لە تەلەفزیۆن بهێنن ئەوا ناچێتە عەقڵەوە.

عەلی وەردی دژی ئامۆژگارییە، ئەمە لە پیاوانی ئاینیەوە یان لە بیرمەندان و مامۆستایانەوە سەرچاوە بگرێ، پێی وایە ڕێگەی ئامۆژگاریکردن کە ئەو کەسانە قسەی پێدەکەن کە فێرخواز و کاریگەرن بە هزرەکانی خۆرئاوا، جیاواز نییە لەوەی پیاوانی ئاینی پێی هەڵدەستن، چونکە هەر دووکیان بەشتێك ئامۆژگاری ناکەن کە بگونجێ لەگەڵ واقیعی کۆمەڵایەتی و

دەروونی خەڵك، دەڵێت: ((ئامۆژگاریکارە کاریگەرەکان بە فەڕەنسییەکان، کەمترین لە جامانە بەسەرەکان، لە ئاڵودەبوونیان بە ئامۆژگاری بۆش و بەتاڵ... جامانە لەسەرەکان شانازی دەکەن بە ڕەوشتی پێشینە چاکەکان، کاریگەرەکان بە فەڕەنسیەکان شانازی بە ڕەوشتی خۆرئاواییەکان دەکەن. هەر دووکیان دەیانەوێ ئامانجێك لە پێش خەڵکدابنێن، کە بە ڕێگەی ترساندن بەدەست نایەت)).

کێشەی پێشینە چاکەکان:

چەند ئامۆژگاریکارێك دەرکەوتن، بانگەشەی ئەوە دەکەن کە دەیانەوێ کۆمەڵگە و خەڵك چاك بکەن، ڕێگەی ئەوان بۆ ئەمە، ئەوەیە کۆمەڵگە و خەڵك بگێڕنەوە بۆ دواوە و هەمان ئەو شتانە بکەن کە پێشینە چاکەکان کردوویانە، لە گشت شتێکدا لاساییان بکەنەوە، لە گوفتار و ڕەفتار و تەنانەت لە جل و بەرگ و گوزەرانیشیاندا، بەڵگەشیان لەمەدا ئەوەیە پێشینە چاکەکان سەرکەوتوو بوونە، ئەگەر سەرکەوتنمان بوێ دەبێ شوێن پێیان هەڵبگرین!! دکتۆر عەلی وەردی بەرپەرچی ئەم ئامۆژگاریکارو چاکخوازانە دەداتەوە، بەوەی دەڵێت: ((ئەمە لۆژیکێکی گاڵتەجارانەیە. موسڵمانە بەراییەکان سەرکەوتوون و دوار شکستیان هێنا. تەنها ئەوەمان بۆ هەیە لێکۆڵینەوە بکەین لە هۆکاری سەرکەوتن و شکستیان، بۆ ئەوەی پەندی لێوەربگرین)).

ئەگەر پیاوانی ئاینی پێیان وابێ پێشینە چاکەکان، خەڵکی چاکەکار و پارێزکار و پشتیوانانی خێر و دادگەرین، لە تێڕوانینی هەندێك کەسدا لە هەڵە و خلیسکان پارێزراون، ئەمە لە تێڕوانینی عەلی وەردیدا ڕەتکراوەیە، جا دەڵێت: ((ئەوەی لە ژیانی پێشینە چاکەکان بکۆڵێتەوە بەشێوەیەکی بابەتیانە، دەبینێ ئەوان وەك گشت خەڵك هەڵە دەکەن، ئیرەیی دەبەن، داوای ناوبانگ دەکەون... ئەوان وەك ئێمە مرۆڤ بووینە و دەیانخوارد و لە بازارەکاندا هاموشۆیان دەکرد، بەڵام ئامۆژگاریکاران وایان لەوان کردووە لە قەبارەی فریشتەکاندا بن، تا خەڵك هان بدەن لەسەر شوێن پێ هەڵگرتنی ئەوان لە ژیاندا)).

دکتۆر عەلی وەردی پێی وایە ئەگەر بمانەوێ سوود ببینین لە مێژوو، بەو پیاو و ڕووداوانەی تیایدان، ئەوا یەکەم جار پێویستە لەسەرمان هەڵسوکەوت پیاو و کەسەکانی بکەین، بەوەی کەسانی ئاسایین و پارێزراو نین و لە فریشتەکان نین، تا ئەوەمان بۆ دەرەخسێ سوود و کەڵك لە ئەزموونەکەیان وەربگرین، چونکە ئەگەر ئەوان ڕاجیابن سەبارەت بەوەی ئێمە لەسەرینە لە سروشتی مرۆیی، ئەوا شوێن پێ هەڵگرتنیان و فێربوون لێیان دەبێتە جۆرێك لە خەیاڵ و شتی ئەستەم. بەم مانایە دەڵێت: ((ئێمە مێژوو دەتوێژینەوە بۆ ئەوەی سوود ببینین لەو پەندانەی تیایدان، کە ڕێگەی ئێستامان بۆ ڕوون دەکاتەوە. هێشتا ئێمە پێمان وایە هاوەڵان یاساکانی کۆمەڵگەی مرۆیی لەسەریان جێبەجێ نابن، هەروەك چۆن لەسەر خەڵکی تر جگە لەوان جێبەجێ دەبێ، مێژووی ئەوان لە تێڕوانینی ئەواندا بوەتە

پارچەیەك لە ڕووناکی و نوور و سەرنجەکان ڕادەکێشن. ئەگەر بیانکەین بە پێشەنگی خۆمان لەم سەردەمەماندا، ئەوا وامان لێدێت بەدوای ئامانجێکدا بڕۆین ناکرێ پێی بگەین، بەمەش بەدوای تراویلکەدا دەڕۆیشن و هیچی تر نا)).

کاراکردنی ڕا و بۆچوونەکانی عەلی وەردی:

لەم دۆخانەی ئێستادا، کە کۆمەڵگە عەڕەبی و ئیسلامییەکان پێیدا دەگوزەرێن، پێمان وایە گونجاوە بەڵکو پێویستە تێگەیشتنەکانی دکتۆر عەلی وەردی و ڕا و بۆچوونەکانی لە نێوان خەڵکدا بڵاوببێتەوە، چونکە یارمەتیان دەدات لەسەر تێگەیشتن لە ئایین و کەلەپور و پیاوانی ئاینی خۆیان، بەشێوەیەك کە نەیانکات بە شوێنکەوتوو و لاساییکەرەوە، بەڵکو کەسانی هۆشیار سەبارەت بە ڕابردوو و ئێستا و داهاتوویان. ئەرکی ڕەواجدان بە هزرەکانی عەلی وەردی ئەرکێکی ئاسان نییە، پیاوانی ئاینی و جگە لەوانیش لە ئامۆژگاریکاران ڕازی نابن هزرەکانی عەلی وەردی بڵاوببنەوە، چونکە تێکدەگیرێ لەگەڵ بەرژەوەندییەکانیان و پێگەکەیان نزم دەکەنەوە، باشترین بەڵگە لەسەر ئەوەی دەیڵێن، دەرچوونی پێنج کتێبە لە بەرپەرچی کتێبی (واعیزەکانی سوڵتان)، دوای ماوەیەکی کەم لە نووسینی ئەم کتێبە، زۆربەیان لەلایەن پیاوانی ئاینی نەریتیەوە بوونە.

چەند کۆسپێکی سەر ڕێگەی ئیسلامی نوێ

چەند کۆسپێکی سەر ڕێگاکە:

لەسەر ئیسلامی تازە ئاسان نییە لە نێو خەڵکدا بڵاو ببێتەوە، لە سایەی دۆخی هەنووکە، کە بەشێوەیەکی مەزن بەوە تایبەتمەندە کە هزری پەیڕەوی و ڕەخنەیی و داهێنانی نا ئامادە و ونە. ئیسلامی نوێ لەسەر بنەمای ڕزگار کردنی عەقڵ و ڕێزگرتن لە ڕای جیاواز دەوەستێت، دواتر ڕەتکردنەوەی توندوتیژی و هەوڵدان بۆ دەستەبەرکردنی لێبوردەیی مرۆیی و فرەیی ئاینی، ئەمانە چەند بنەما و بەهایەکن، ناگونجێن لەگەڵ عەقڵی تاکڕەوی قۆرخکەری حەقیقەت، کە زاڵە بەسەر بیرکردنەوە و گوتاری ئاینی نەریتیدا. ئەم ئامادەنەبوونە لە هزری پەیڕەوی و ڕەخنەیی و داهێنانیدا، بەدیدی ئێمە دەگەڕێتەوە بۆ چەندین هۆکار، لەوانەیە گرنگترینیان بریتی بێ لە: لاوازی یان دواکەوتوویی دامەزراوەی فێرکاری فەرمی بە قۆناغە جیاوازەکانیەوە، لە خوێندنی سەرەتاییەوە تا خوێندنی باڵا (ماستەر و دکتۆرا) لە بەرامبەر زاڵبوونی دامەزراوەی ئاینی نەریتی و گەورە بوونی ڕۆڵی پیاوەکانی.

مرۆڤی بیرمەند:

دامەزراوە فێرکاریەکانمان، لە قوتابخانە و زانکۆکان، کار دەکەن لەسەر دەرچوواندنی فێرخوازان نەوەك بیرمەند. جیاوازی نێوانیان گەلێك زۆرە، فێرخواز کۆمەڵێك لە زانیاری لە مێشکیدا لەبەر دەکات، بەڵام بیرمەند ئەم زانیاریانە دەگۆڕێت بۆ کەرستەی خاو بۆ داهێنان، ئەمەش لە میانەی ڕەخنە لێگرتنی و جیاکردنەوەی ڕاست لە هەڵە، دواتر بەیەکتر بەستنەوەی ئەوانەی ڕاستن بۆ داهێنانی زانیاری تازە. بۆ ئەوەی مرۆڤ بیرمەند بێ، دەبێ سێ شێوە بیرکردنەوە فێر ببێ، ئەمانەن: بیرکردنەوەی پەیڕەوی و بیرکردنەوەی ڕەخنەیی و بیرکردنەوەی داهێنانی، دواتر دەتوانرێ بەرەنگاری هزری لادراو بکرێ بە هێز و چەسپاویەوە. کێشە ئەوەیە فێرخواز و ڕۆشنبیرەکانمان لە ماوەی دوور و درێژی خوێندنیاندا، کە دەگاتە شازدە ساڵ، لە قوتابخانە و زانکۆ بەسەری دەبەن، ناتوانن ئەم سێ شێوازەی بیرکردنەوە فێر ببن، هۆکارەکە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی خوێندنی فەرمی بە ڕێگەی پێگۆتنەوەی دزێو ئەنجام دەدرێ، کە قوتابی دەکاتە تەنها ئامێرێك بۆ لەبەرکردنی زانیاری و کۆکردنەوەیان، دواتر گێڕانەوەی زانیاریەکان لە ڕۆژی تاقیکردنەوە، تەنها بە مەبەستی سەرکەوتن.

مرۆڤی فێرخواز کە بیرکردنەوەیەکی پەیڕەوی ڕەخنەیی داهێنەری نییە، لە حەقیقەتی شتەکەدا نێچیرێکە بە ئاسانی دەکەوێتە ناو تۆڕی پیاوانی

ئاینی توونددڕەو و قۆرخکار. ئامادەیە بۆ قبوڵکردنی هەر بیرۆکەیەك و هەر زانیاریەك بێ ئەوەی توانای ئەوەی هەبێ ڕاست و هەڵەکەی بزانێ، یان ئەوەی سوودی تێدایە جیای بکاتەوە لەوەی زیانی تێدایە. ئەمە هەڵسوکەوت دەکات لەگەڵ ئەوەی دەبیستێ و دەبینێ بەڕێگەی وەرگر نەوەك ئەوەی تێدەگات و ڕەخنەگرە.

دەسەڵاتی پیاوانی ئاینی:

دەرەنجامی چاوەڕوانکراوی ئامادە نەبوونی مرۆڤی بیرمەند لە هەر کۆمەڵگەیەکدا، بریتییە لە پاشکۆیەتی و لاساییکردنەوەی کوێرانەی گشت ئەوانەی جڵەوی کاروبارەکانی ژیان دەگرن. بەهۆی کەمبوونەوە و پاشەکشەی ڕۆڵی ڕۆشنبیران لە کۆمەڵگەدا، لەگەڵ کەمی ژمارەکەیان، ژمارەیەك لە پیاوانی ئاینی دەرکەوتوون، کە دەستیان بەسەر خەڵکدا گرتووە و عەقڵەکانیان پڕکردووە لە هزری ئاینی توند و دواکەوتوو، دواتر دروستکردنی بارودۆخی دەروونی و کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری شڵەژاو، هەروەك لە وتارەکانی ڕابردوودا ڕوونمان کردەوە.

ئەو مرۆڤەی ڕاهاتووە هەموو ئەو شتانە قبوڵ بکات، کە پێی دەوترێ، ناتوانێ بەرەنگاری هزری خوار و خێچ ببێتەوە، بەتایبەت ئەگەر لەلایەن پیاوانی ئاینەوە سەرچاوەی گرتبێ، لەوانەیە لەسەر چەمکی پیرۆز پەروەردە ببێ، کە پێویستە گوێڕایەڵی بکرێ و ڕێزی بگیرێ، ئەمەش لەبەر ئەوەی

(دەقی بیروباوەڕی و بنەمای شەرعی دەچێتە ناو کرۆکی هەست و لە کرۆکی هزرەکاندا جێگیر دەبێ، بەمەش عەقڵ لە تێگەیشتن پەکدەخات، دواتر هێزی پشکنینەکەی لەکار دەخات، بەمەش ملکەچی زۆربەی ئەو شتانە دەبێ کە بیروباوەڕەکە پێی پام یان ڕوون نییە) ئەمەش بەپێی وتەی محەممەد سەعید عەشماوی.

ڕزگارکردنی دامەزراوەی خوێندن و فێرکردن:

بێگومان ڕزگارکردنی دامەزراوەی خوێندن و فێرکردن، کە دەناڵێنێ بەدەست تێکشکان و دواکەوتن، ئەمە هەنگاوی هەرە گرنگە، لە ڕزگارکردنی مرۆڤ لە دەسەڵاتی پیاوانی ئاینی توندڕەو و دواکەوتوو و قۆرخکەران. ئەم ڕزگارکردنە بە وەرچەرخاندنی دامەزراوەی خوێندن و فێرکردن دەبێ لە دامەزراوەیەکی پێگۆتن بۆ دامەزراوەیەکی هزریەوە. بەو مانایەی لە پێگۆتنی زانیاریەکان بە فێرخوازان وەربچەرخێ بۆ دامەزراوەیەك، فێرخوازەکانی مەشق پێ بکات لەسەر شێوازەکانی بیرکردنەوەی پەیڕەوی و ڕەخنەیی و داهێنانی. بەمەش تەنها دەتوانین تەنها مرۆڤێك بنیات بنێین، کە دەتوانێ ڕووبەڕووی دواکەوتن و توندڕەوی و قۆرخکردن ببێتەوە... مرۆڤێك توانای جیاکاری هەبێ لە نێوان ئایین و هزری ئاینی، ئایین و پیاوانی ئاینە... مرۆڤێك بتوانێ مانای ڕاستەقینەی وشەی شەریعەت بزانێت.. مرۆڤێك جیاوازی بکات لە نێوان حکومەتی خوایی و حکومەتی

مرۆیی... جگە لەمانەش لە چەمکە وردە پەیوەستەکان بە ئاینەوە، کە بەبێ ئەم چەمکانە ئایین دەبێتە چەکێك بە دەستی کەمینەیەکی کەم، قۆرخکردنی ئایین دەداتە پاڵ خۆی و بەکاری دەهێنێ بۆ زاڵبوون بەسەر ئەوانی تردا.

پیاوانی ئاینی قۆرخکار و توندڕەو و دواکەوتوو توانیویانە زاڵ بن بەسەر کۆمەڵگە ئیسلامییەکاندا، کاتیك خوێندن و فێرکردن پاشکەوت لەوەتەی سەرەتای چاریگی کۆتایی سەدەی بیستەم. خوێندن توانی سەرکردەکانی ئەدەب و فەلسەفە و هونەر و زانست لە پۆلی یەکەم لە سەدەی بیستەم پێبگەیەنێ و ڕۆشنبیران بکات، دواتر پاشەکشەی کرد و وایلێهات تەنها کەسانی توندڕەو و تووتی ئاسای پێگەیاند، کە لەگەڵ گشت ڕەوتێك دەڕۆن، لەگەڵ هەر بایەك هەڵدەکەن، عەقڵ جڵەوگیریان ناکات، سۆز نایانپارێزێ لە کەوتنە ناو پیس و پۆخڵییەکانی توندڕەوی و بیرکردنەوە و تاوانی بیروباوەڕی.

لەوانەیە ئەگەر نەتوانین قوتابخانە و زانکۆکان ڕزگار بکەین، لە دەسەڵاتی فێرکردن بە پێگۆتن، ئەوا ناتوانین ڕزگارمان ببێ لە دەسەڵاتی پیاوانی ئاینی. لەوانەیە ئەو خوێندنەی بیرمەندان بەرهەم دێنێت، تاکە ڕێگە بێ بۆ بەرەنگاربوونەوەی قۆرخکەرانی حەقیقەت و سەرکردەکانی توندوتیژی. لەوانەیە زیادەڕەوی نەکەم ئەگەر بڵێم هەر حکومەتێك یان دامەزراوەیەك یاخود کۆمەڵەیەك بانگەشەی چاکسازی بکات، پێویستە

سەرەتا بایەخ بە خوێند و فێرکردن بدات، بەپێچەوانەی ئەمە، هەر کارێك هەر چەندە مەزن بێ، ئەوەی لێ بەدەست نایەت کە هیوای پێدەخوازرێ. لە دیدی مندا چارەسەر بریتییە لە بایەخدان بە خوێندن و دانانی لە پێشەنگی گرنگی پێدانەکانمان، گوێزرانەوە پێی لە ئاستی پێگوتن بۆ ئاستی بیرکردنەوە. ئەم قسەیە پشتگیری دەکرێ لەلایەن لێکۆڵەر و توێژەرانی کاروباری وڵاتانی عەرەبی و ئیسلامی، بە گشت پسپۆریەکانی، چ پەروەردەیی یان کۆمەڵایەتی یاخود ئابووری یان سیاسی، ئەمە ئەو شتەیە کە نزیکەی گشت لێکۆڵەران لەسەر کۆکن.

کۆتـایی

خەریکە پیاوانی گشت ئاینێك بانگەشەی ئەوە دەکەن، ئەوان شایستەترن بە بەهەشتی خوا، ئەوانی تر تەنها دۆزەخیان بۆ هەیە. کەسی جولەکە پێی وایە خوا ئەوی هەڵبژاردووە بۆ ئەوەی ببێتە گەورەی خەڵك و خوا ویستوویەتی بەهەشت تەنها بەشی ئەو بێ. کەسی مەسیحی بڕوای وایە بڕوابوون بە عیسای مەسیح تاکە ڕێگەی ڕزگاربوونە، مرۆڤ هەر چەند کاری چاك بکات، ئەوا لێخۆشبوون بەدەست ناخات، بێ بڕوابوون بە ڕزگاری عیسا. موسڵمانیش پێی وایە ئاینی پەسەند لای خوا تەنها ئیسلامە، ئەوە بڕوای بە ئیسلام نەبێ، هەرگیز بۆنی بەهەشت ناکات.

لەوانەیە قۆرخکردنی بەهەشت، یەکێك بێ لە دزێوترین وێنەکانی قۆرخکردنی حەقیقەت، کە پیاوانی ئاینی پیادەی دەکەن بە ناوی ئاینەوە. ئەوان تەنها ئایین و بەهەشت قۆرخ ناکەن، بەڵکو خۆشەویستی خواش قۆرخ دەکەن. ئەوانەی بانگەشەی ئەوە دەکەن ئەوان حەقیقەت و بەهەشت و دانایی و چاکە و ڕەوشت و خۆویستی خوا و بەهەشتەکەی ئەویان قۆرخ کردووە، ئەوان بەرپرسیاری یەکەمن لە پەکخستنی کاروانی مرۆیی بەرەو کامڵبوونی مرۆیی و گەیشتن بە ئاشتی جیهانی.

ئەوانەی بانگەشەی قۆرخکردنی حەقیقەت دەکەن، چ پیاوانی ئاینی یان سیاسی یاخود جگە لەوان، تەنها کاروانی ئێستا پەك ناخەن، بەڵکو

ئەندێشەکانی مرۆڤیش پەکدەخەن بۆ دادگەری و کامڵبوون، کە مرۆڤایەتی هەوڵی بۆ دەدات، لەوەتەی لەسەر زەوی هەیە. پێیان وایە دادگەری تەنها خۆشەویستی و لێبوردەیی و دانپێدانان بە دژەڕاکە ناهێنێ، بەڵکو زاڵبوون بەسەریدا و شاردنەوەی لە جیهانی بووندا ئەمە دادگەری دەهێنێ. ئەندێشەی ئەوە ناکەن خەڵك بە ئاشتیانە بژین سەرباری ڕاجیابوونیان، هەر بۆیە وێنەیەك دەکێشێن لەبارە کامڵی و دادگەری، سەرچاوەکەی ئەوەبێ ئاینێك سەربکەوێ بەسەر ئەوانی تردا، لەبەر ئەوەی ئەم ئەرکە سەختە و بەڵکو ئەستەمە بە گەواهیدانی واقیع، هیچیان لەبەردەم خۆیاندا نەبینی تەنها ئەوەنەبێ کەسێك بەم ئەرکە هەڵسێ دەرئاسا و بەرزتر بێ لە ئاستی مرۆڤی ئاسایی، ناویان لەو کەسە نا (ڕزگارکەر)، کە زەوی پڕ دەکات لە دادگەری و یەکسانی، دوای ئەوەی پڕ ببوو لە ستەم و زۆردرای. جولەکە و مەسیحی و موسڵمان قسە دەکەن لەبارەی دەرچوونی ڕزگارکەرێك، کە دادگەری بەرپا دەکات و زاڵ دەبێت بەسەر ستەم، ئەم ڕزگارکەرە مسیا یان مەسیح یاخود مەهدی بێ، هەمووان پێیان وایە ئەم دادگەریە تەنها لە دوای جەنگێکی کارەساتبار دێ، کە گیانەکان تیایدا دەکێشرێن بە ڕێژەیەکی زۆر و ڕووباری خوێند دەڕژێن، ئەمە چ دادگەریەکە کە دابمەزرێ لەسەر بنچینەی توندوتیژی و کوشتن و قڕ کردن، لەسەر ڕووبارەکانی خوێن و ملیۆنان گیان؟!

ناکرێ بە ئاشتیانە لەگەڵ یەکتر بژین، بە ئاشتیانە و خۆشەویستی و ڕێزەوە، مادەم خاوەنی هەر ئاینێك پێی وابێ ئەو ڕاستی ڕەهای قۆرخ

کردووە، کە هیچ کرچ و کاڵیەکی تێدا نییە، ئەوەی دژەڕایەتی لە ئایین و بیروباوەڕ و ئیمان تەنها گومڕایی ڕەهای هەیە، کە هیچ خێر و ڕاستیەکی تێدا نییە. بیرۆکەی فۆرخکردنی هەر ئاینێك بۆ حەقیقەت بەدەر لە ئاینەکانی تر، بیرۆکەیەکە تەنها کاوڵکاری بۆ مرۆڤایەتی دەهێنێت، ئەمە هەرگیز تێکناگیرێ لەگەڵ بیرۆکەی ئەوەی حەقیقەتی لەلایە، کە ئیمانی لەسەر بنیات دەنرێ، فۆرخ کردن جیایە لەوەی لەلات بێت، بڕوابوون بەوەی حەقیقەت لایە ڕێگر نابێ لەوەی بڕوات وابێ جگە لە تۆش حەقیقەتی لایە، بەڵام فۆرخکاری ڕێگە بەمە نادات، ئەمەش کێشەکەیە.

بە کورتی، مەبەستمان لەم کتێبە ئەوەیە بڵێین فۆرخ کردنی حەقیقەت بریتییە لە بیروباوەڕێکی هەڵە و زیانبەخش و پوچەڵ، تەنها کاوڵبوون و کارەسات بۆ مرۆڤایەتی دەهێنێت، ئەمە بیروباوەڕێکە لەلای زۆربەی خەڵك بڵاوە، جا چ پیاوانی ئاینی یان سیاسی یاخود جگە لەمانە بن، بەڕای ئێمە ئەوەی لە هەمووان کاریگەرتر و زیانبەخش و ترسناکترە بەتایبەت لەم کاتەی ئێستاد بریتییە لە پیاوانی ئاینی و شوێنکەوتووانیان، چونکە ئەوان مەبەستیان لە فۆرخ کردنی حەقیقەت، فۆرخکردنی خوا و بەهەشت و میهرەبانی و لێخۆشبوون و خۆشویستنیەتی. زۆر بە سادەیی ویستمان بڵێین بە پیاوانی ئاینی، ئێوە حەقیقەت فۆرخ ناکەن، نە ئێوە و نە هیچ کەسێکی تر لەسەر ڕووی ئەم زەمینە.

واسق غازی ٦/ ١٢/ ٢٠٠٧

ئەسڵی ئایین (هەموو ئایینەکان) بۆ خزمەتی مرۆڤایەتی هاتوون، خودی ئایین (پەیام) پێویستی بە خزمەتی مرۆڤ نیە، خۆی گەورەیە، تەواوە، موتلەقە، لەوەوە بنەمای تۆبزی نیە لە ئایین ئەگەر تۆبزی هەبوو ئەوا ئایین پێوستی بە مرۆڤە..؟؟؟

چاپخانەی رۆژهەڵات/هەولێر